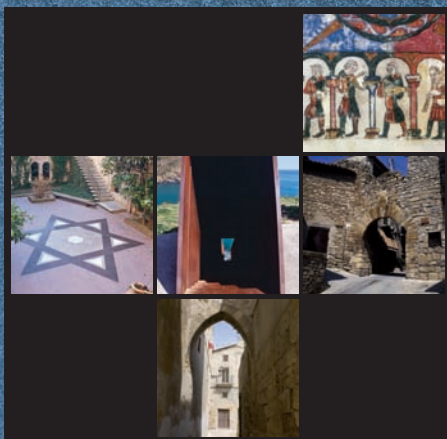

La Catalunya Jueva

Viatge per les terres d'Edom

קטלוניה היהודית
מסע בארצות אֶדוֹם

LA CATALUNYA JUEVA

VIATGE PER LES TERRES D'EDOM

Generalitat de Catalunya
Departament d'Innovació,
Universitats i Empresa

© Generalitat de Catalunya
Departament d'Innovació, Universitats i Empresa
Secretaria de Comerç i Turisme
Direcció General de Turisme

Direcció: Subdirecció General de Programació Turística
Disseny: Ideem Màrketng i Comunicació, S.L.
Text: Victòria Mora, Assumpció Hosta; amb la col·laboració de Teresa Serra,
Maria Fauró i Núria Sagarra
Traducció a l'hebreu: Itai Ron / איתי רון / תירגום מקטלאנית: איתי רון
Realització: Sàpiens, s.c.c.l. / Ara Llibres, s.c.c.l.
Cartografia: Víctor Hurtado / Pere Arriaga
Fotocomposició: Ātona, S.L.
Imprès a Gramagraf, s.c.c.l.
ISBN: 978-84-393-8178-5
Dipòsit legal: B-43.904-2009

Crèdits de les il·lustracions:

Aisa: pàgines 7, 19, 48, 49, 52 i 54

Prisma: pàgines 14, 34, 39, 41, 45 i 47

Fototeca: pàgina 21

Direcció General de Turisme de Catalunya. Miguel Raurich: pàgina 44

Direcció General de Turisme de Catalunya. Servicios Editoriales Georama:
pàgina 44

Jordi Folch: pàgines 4, 24, 27, 29, 31, 35 i 53

Album: pàgina 13

Red de Juderías de España-Caminos de Sefarad: pàgines 12, 15, 18, 23 i 26

L'estrella de David de la coberta ha estat estreta de la Seu Vella de Lleida.

Índex

Presentació. La Catalunya Jueva. Viatge per les terres d'Edom	5
La presència jueva a Catalunya	7
La vida al call	8
La col·lecta: l'organització territorial jueva del Principat	9
L'estroncament de la convivència	11
Les conseqüències de la pesta negra	12
Controvèrsies i disputes. Conversions i expulsions	13
Epíleg	15
Rutes de la Catalunya Jueva	17
Una proposta de quatre rutes	18
El camí de l'espiritualitat. De Girona a Portbou	20
Una ruta interior. De Barcelona a Puigcerdà	33
El llegat jueu a les terres de ponent. De Lleida a Santa Coloma de Queralt	42
Viatge al migjorn català. De Tarragona a Tortosa	49
Textos complementaris	57
Claus per interpretar el llegat jueu	58
Personatges destacats	62
Glossari: vocabulari bàsic de la història i la cultura jueves	63
Cronologia resumida	64
Contactes i adreces d'interès	65

Carrer de Sant Llorenç, de l'antic call de Girona.

Presentació. La Catalunya Jueva.

Viatge per les terres d'Edom

Amb aquestes línies tinc el plaer de presentar la guia de *La Catalunya Jueva*, que constitueix el quart lliurament de la col·lecció *Guies Turístiques de Catalunya* que la Direcció General de Turisme ha endegat en la present legislatura, amb l'objectiu de posar a l'abast dels turistes els elements més destacats del patrimoni històric i cultural català. No és aquesta, però, una guia turística més, sinó que dóna fe i esdevé una acta de reconeixement del que ha representat el llegat jueu a Catalunya.

Vivim en una terra de pas, amb profusió de camins i rutes històriques que han esdevingut lloc de pas i cruïlla de civilitzacions que atorgaren riquesa i diversitat a la història catalana. A aquesta riquesa també contribuïren les comunitats jueves, que varen compartir amb el món cristià medieval anhels, esperances, fortuna i entorn. Són moltes les coses que s'han escrit sobre les comunitats jueves catalanes i cada cop és més intensa la recerca i més rigorós l'estudi d'aquesta parcel·la del nostre passat.

A data d'avui hi ha documentada la presència jueva en més d'una seixantena de ciutats i viles del país, tan de la Catalunya Vella, amb els grans calls de Barcelona i Girona, que conserven un llegat de primer nivell, com a la Catalunya Nova, amb l'existència de calls destacats a Tarragona, Lleida i Tortosa. L'herència jueva també ha quedat fixada en la toponímia a través, per exemple, de llocs tan emblemàtics com els Montjuïc de Girona i de Barcelona —nom que literalment significa muntanya de jueus—. Però el llegat jueu no se circumscriu només a un patrimoni material, sinó que destaca, sobretot, per la seva importància cultural en un doble sentit. D'una banda per la pròpia història cultural catalana, amb l'obra de metges de l'escola hebrea dels calls de Lleida i Besalú, que serviren a la corona d'Aragó i el Casal de Barcelona, com també per la nòmina de traductors de textos àrabs d'Avicenna, Galè o Hipòcrates, entre altres obres de savis i pensadors jueus. I d'una altra banda, des del punt de vista de la pròpia cultura hebrea, amb la influència de savis i filòsofs del call gironí com Mosse ben Nahman —o Nahmànides—, que encapçalà els corrents místics lligats a la càbala, que tanta influència tingueren en el pensament hebreu. L'obra d'aquests savis

jueus gironins va fer que Girona fos coneguda com «ciutat mare d'Israel». Finalment, la guia dóna a conèixer la significació que tingueren les disputes de Barcelona, presidida pel propi rei Jaume I (1263), i de Tortosa (1415), dirigida pel papa Benet XIII (el conegut papa Luna), que foren el preludi del tristíssim decret d'expulsió del 1492. Cinc segles més tard d'aquell decret, és obligat recuperar aquells camins de la història, donar-los a conèixer i difondre'n el llegat a través de guies com aquesta, que no només va dirigida al turista jueu interessat en el coneixement de les seves arrels i herència cultural, sinó que també va dirigida al turista català que vol conèixer aspectes de la nostra història que massa sovint han estat amagats o menystinguts. Aquesta guia neix, doncs, del desig de compartir i donar a conèixer les rutes i els camins físics i intel·lectuals que van recórrer els jueus catalans fins a la seva expulsió l'any 1492. La guia posa a l'abast del turista l'herència jueva de Catalunya mitjançant quatre rutes que recorren tot el país de llevant a ponent i descriuen els aspectes més destacats de la història de la presència jueva. Els vestigis d'aquesta presència esdevenen un patrimoni modest pel que fa a monuments i restes materials, però molt poderós quant a vestigis immaterials i llegat intel·lectual. Però la guia no se circumscriu només al passat medieval, sinó que també informa de la contemporaneïtat, i dóna a conèixer des del monument en memòria de Walter Benjamin, el gran filòsof, a Portbou, fins a la cooperativa de Capçanes on s'elabora vi caixer, o sigui vi apte per al consum dels jueus.

Voldria acabar aquesta presentació fent referència al títol d'aquesta guia: *La Catalunya Jueva. Viatge per les terres d'Edom*. En llenguatge bíblic es correspon amb el reialme històric d'Edom, situat al sud d'Israel, que el Talmud i molts pensadors jueus aplicaren després a l'imperi Romà i a la Roma cristiana. I més endavant, per extensió, als països cristians i, amb ells als reialmes cristians medievals del nord de la península Ibèrica com ara Aragó i Navarra, que esdevindrien per als jueus «regnes de les terres d'Edom». El nom de Sefarad no es va estendre al conjunt de la península Ibèrica fins molt més tard, durant els segles XVI i XVII. És per això que molts investigadors han escrit que resulta un anacronisme aplicar el nom de Sefarad a Catalunya quan es parla de l'època medieval, com és el cas. Us convido, doncs, a fer un viatge per les «terres d'Edom». A conèixer el llegat jueu que podem trobar arreu de Catalunya.

Josep Huguet

Conseller d'Innovació, Universitats i Empresa

La presència jueva a Catalunya

Representació de la celebració de la Pasqua jueva. Còdex hebreu medieval d'origen català o valencià.

Catalunya ha estat sempre terra d'acollida. Després de l'any 70 de la nostra era, quan els jueus van iniciar la diàspora que els havia de dispersar per tota la Mediterrània, de ben segur que alguns d'ells ja es van establir a les nostres terres, fins i tot abans que sorgissin les primeres comunitats cristianes. Cal suposar que ja hi eren quan Catalunya tot just naixia, malgrat que la manca de documentació impedeix fixar una data exacta d'arribada. Es té notícia que durant el segle IX els jueus ja s'havien establert a Barcelona i Girona. També s'han trobat vestigis arqueològics a Tarragona i Tortosa que permeten remuntar la seva presència a l'època visigòtica. Però cal arribar als segles XI i XII per tenir dades concretes de l'existència de jueus en territori català. Es tracta del cànon X del concili de Girona, celebrat l'any 1078, i del primitiu text dels *Usatges*, del segle XI, que confirmen que a les principals ciutats i viles del país ja hi havia carrers habitats per jueus.

Del segle XI en endavant les notícies sobre les comunitats jueves són ja molt abundants. En uns casos es tracta de comunitats estables, anomenades aljames, i en altres, de petits grups familiars que s'expandeixen per viles i ciutats. L'esclat de la presència hebrea arreu del país arribaria al segle XIII i s'estendria fins a la primera meitat del segle següent, període que es pot considerar d'esplendor absoluta pel que fa a la cultura hebrea a Catalunya.

La davallada de la comunitat jueva s'inicia amb l'arribada de la plaga de la pesta negra, l'any 1348. Són temps en què es culpabilitza els jueus de tots els mals, fet que desemboca en els avalots del 1391, que comporten la fi de molts calls catalans. Les

comunitats que posteriorment es van refer mai més no tornarien a assolir l'estat de benestar anterior. Finalment, la controvèrsia de Tortosa (1413-1414), convocada pel papa Benet XIII, va representar el retorn de la inestabilitat i les persecucions que culminaren amb el decret d'expulsió dels jueus promulgat l'any 1492.

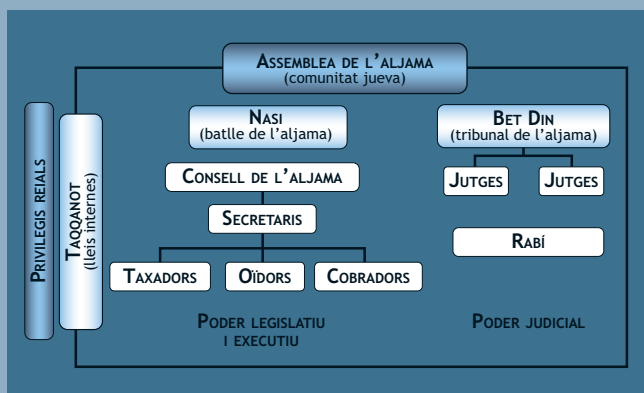
La vida al call

Els calls jueus s'organitzaven com una ciutat dins la ciutat. Depenien directament del rei o del seu representant i les autoritats municipals no hi tenien jurisdicció. L'organització interna del call corresponia als mateixos jueus, mitjançant una forma d'autogovern confirmada per privilegis reials. Els secretaris –*neemanim*– controlaven els òrgans executius i cada comunitat tenia autoritat per promulgar ordinacions i reglaments –*taqqanot*– que regien la vida dels seus membres.

Dins el call, la comunitat jueva vivia segons el calendari hebreu de cicles lunars, observava el sàbat (dissabte) i celebrava les festivitats establertes. Cada càrrec tenia una tasca concreta: la direcció del culte corresponia als rabins, mentre que els

L'aljama

La comunitat jueva legalment constituïda a Catalunya era anomenada aljama, mot d'origen àrab que vol dir assemblea o congregació. Si el call és l'espai físic, l'aljama és l'organisme jurídic que regeix la complexa organització civil, social, cultural i religiosa dels jueus.

administradors s'ocupaven del proveïment d'aliments permesos —caixer—, d'atendre els malalts i dels difunts i les seves famílies.

Els jueus —«bossa e tresor» del rei— estaven obligats a pagar impostos. Cada any la corona fixava una quantitat determinada que els secretaris de les aljames s'encarregaven de recol·lectar entre els caps de família. Aquest tribut reial s'afegia als impostos establerts per la pròpia comunitat per mantenir l'aljama. La recaptació de l'impost reial va comportar la constitució de «col·lectes», una agrupació de calls. Amb el pas del temps, les col·lectes assumirien altres funcions i objectius. Les petites comunitats obtenien beneficis de la seva adscripció a una aljama cap de col·lecta, ja que aquesta tenia més força per defensar els interessos comuns. El funcionament de la col·lecta de Barcelona va servir de model per a la resta de col·lectes catalanes. Salomó ben Adret (1235-1310), rabí de Barcelona, informa en les seves «responses» que la col·lecta realitzava moltes funcions: cobrament de taxes i impostos, comunicació d'ordenances, tramitació d'assumptes legals i econòmics i regulació d'afers religiosos.

Salomó ben Adret (1235-1310)

Rabí de Barcelona, va ser una de les figures més importants del judaisme català, amb una gran projecció internacional. A més de gran talmudista i jurisconsult, va redactar milers de dictàmens o *responsa* a consultes fetes per jueus de molts països. Va ser, a més, assessor del rei en temes jueus, va crear l'Escola Talmúdica de Barcelona i va transmetre les idees cabalístiques de Nahmànides. Per posar fi a les disputes a favor i en contra de Maimònides, va signar el decret d'expulsió contra aquells que estudiessin filosofia abans de complir els vint-i-cinc anys. Salomó va participar activament en la direcció de l'aljama de Barcelona, governada en aquell moment per una aristocràcia constituïda per notables i erudits.

La col·lecta: l'organització territorial jueva del Principat

La col·lecta de Barcelona comprenia a més d'aquesta localitat, les de Tarragona, Montblanc i Vilafranca del Penedès, entre les aljames principals. D'elles depenien aljames més petites com les de Manresa, Berga, Granollers, Caldes de Montbui, Cervera i

Solsona. Pel que fa als jueus de Vic només els reials estaven lligats a la col·lecta de Barcelona, mentre que els de la casa de Montcada n'estaven exclosos. De Vilafranca del Penedès en depenien les comunitats de Martorell, Sabadell i l'Arboç del Penedès. Tarragona, per la seva banda, tenia un estatus semblant a la col·lecta de Barcelona; els jueus de Valls, l'Alforja, Vallmoll i Alcover estaven adscrits a aquesta subcol·lecta, com també els de Reus, l'Aleixar, la Selva del Camp, Sarral i l'Espluga de Francolí.

De la col·lecta de Girona depenien nuclis de l'Empordà, com ara Peralada, la Bisbal, Peratallada, Sant Feliu de Guíxols, Castelló d'Empúries i Torroella de Montgrí; també depenien de Girona les comunitats de Besalú, Ripoll, Camprodon i Puigcerdà. De la col·lecta de Lleida, documentada per primera vegada el 1268, en concedir-li Jaume I els mateixos drets que als jueus de Barcelona, depenien els calls de la Seu d'Urgell, Tàrrrega, Verdú, Vilagrassa,

Presència jueva a Catalunya (segles XIII-XV)

○ Calls o aljames completes (sinagoga, cementiri, jutges, carnisseria, banys, que existiren en algun moment al llarg dels segles XIV i XV).

La col·lecta

Els impostos que els reis exigien a les comunitats jueves eren recaptats pels secretaris de les aljames entre els caps de família. Per tal de millorar el procés de recaptació es formaren les col·lectes, que consistien en una agrupació de calls. Amb el pas del temps les col·lectes assumiren també funcions addicionals, com la de recaptar fons per al manteniment de l'aljama o vetllar pel seu bon ordre i funcionament. Els mateixos reis encoratjaven la formació de col·lectes, ja que esdevenien un bon instrument per tractar els assumptes jueus. També hi estaven interessades les pròpies comunitats jueves perquè d'aquesta manera podien canalitzar millor la defensa dels seus interessos i peticions davant el rei. El sistema que s'establí a Barcelona serví de model per a la resta de col·lectes catalanes. Salomó ben Adret comenta en les seves *responses* que la col·lecta realitzava moltes funcions demanades pel rei: cobrament de taxes i impostos, comunicació d'ordenances, tramitació d'assumptes legals o econòmics i regulació d'afers religiosos. De fet, el sistema de col·lectes es configurava com una xarxa de viles i ciutats amb població jueva i va ser una creació essencialment catalana.

Balaguer, Agramunt, Ponts, Castelló de Farfanya, Albesa, Valldellou, Aitona, Bellpuig d'Urgell i Anglesola, com també els de diversos nuclis de la Franja de Ponent, com són Fraga, Montsó, Albalat de Cinca, Alcolea de Cinca, Estadilla, Pomar i Gradella. Finalment, de la col·lecta de Tortosa depenien les comunitats de Flix, Batea, Gandesa, Ulldecona, Xerta, Móra d'Ebre i Falset.

L'estroncament de la convivència

La convivència entre jueus i cristians es va estroncar per la confluència de diverses circumstàncies adverses. En primer lloc hi ha el Concili IV del Laterà, celebrat l'any 1215, que va dictar disposicions contra els jueus, com ara el control dels préstecs i l'obligació de portar el senyal o rodella damunt els vestits, els homes, i al cap, les dones. A partir d'aquestes disposicions el rei Jaume I va fixar en un 20% l'interès màxim dels préstecs i va recomanar l'ús del distintiu jueu. També va prohibir que els jueus ocupessin càrrecs públics que suposessin tenir autoritat sobre cristians. Una altra conseqüència negativa d'aquell concili va ser l'obligació de tancar els calls, amb l'objectiu de separar físicament les comunitats cristiana i jueva. L'any 1275, el papa Gregori X va

recordar al rei Jaume I la necessitat de tancar els barris jueus, fet que demostra que aquesta disposició no s'havia complert del tot. A partir d'aquell moment, però, augmentaria la pressió fiscal sobre les aljames com també les proclames de l'Església contra els jueus.

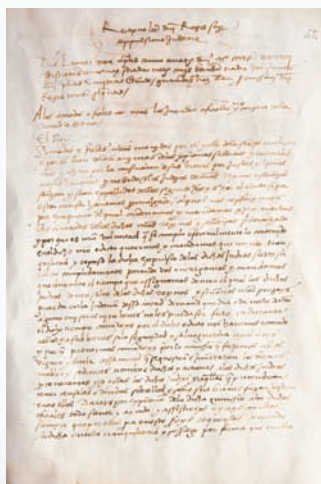
Finalment, l'arribada dels ordes de predicadors que tenien autorització per exhortar dins les sinagogues provocaria molts aldarulls, sobretot a causa dels exaltats que acompanyaven els frares. Assabentat d'aquests fets, el rei Pere III va ordenar als veguers que prohibissin l'entrada de cristians a les sinagogues, excepte tres o quatre «homes bons». També va demanar als framenors que no intentessin convertir els jueus amb amenaces i violència, sinó per mitjà de la persuasió. Als jueus, per la seva part, se'ls va demanar que escoltessin les prèdiques i evitessin les paraules ultratjants envers els frares i la fe cristiana.

Les conseqüències de la pesta negra

A mitjan segle XIV, la pesta negra s'escampava per tot Europa deixant un rastre de milers de morts. A tot arreu es prenen mesures per afrontar l'epidèmia. No obstant això, la pesta anava avançant i ben aviat els jueus van ser considerats responsables de l'epidèmia, sense parar esment en què dins dels calls la mortaldat era també altíssima. Aquestes acusacions van provocar greus esclats de violència que desembocarien en l'assalt dels calls, cas de Barcelona, Cervera i Tàrrrega. Això va obligar a Pere III a demanar al Papa una declaració oficial en què es fes constar que

les calúmnies contra els jueus eren infundades; Climent VI va promulgar dues butlles en aquest sentit.

Cap al final del segle XIV la situació era crítica a causa de la davallada econòmica, la inestabilitat social i la crisi dels municipis. Corrien temps en què qualsevol espurna podia fer esclatar la violència, que es dirigia molt especialment en contra de les minories religioses. El

Carta d'expulsió dels jueus. Girona.

detonant dels avalots de l'any 1391 foren les exhortacions de l'ardiaca d'Écija, que comportarien l'atac de les jueries de Sevilla i de tota Andalusia en un moviment antijueu que s'estendria ràpidament per tota la península Ibèrica per arribar finalment a Catalunya. Molts calls van ser víctimes de les multituds desfermades. Els assaltants també van atacar les batllies amb l'objectiu de cremar documents, avals de crèdits i registres de propietat.

Controvèrsies i disputes. Conversions i expulsions

La corona no va ser capaç d'aturar els atacs als jueus. Tampoc van poder fer-ho els municipis o senyories que volien protegir els seus calls. En aquells moments, el monarca s'estava a Saragossa —ciutat que es va salvar dels atacs— i tenia al seu costat el savi Hasday Cresques, que l'assessorava en temes jueus, a qui va encarregar que estudiés la manera de posar fi a les persecucions. Els aldarulls van causar la destrucció de molts calls catalans, la supressió de comunitats jueves com la de Barcelona i una important davallada demogràfica de les aljames per mort, conversió o emigració dels seus membres. Per evitar represàlies molts jueus es van convertir al cristianisme. Els conversos solien deixar els antics calls i es traslladaven a viure a altres pobles i ciutats on podien encetar una nova vida. Molts batejats canviaven també el seu nom; de fet, fins a mitjan segle xv, els documents d'arxiu afegien al nom personal el mot «convers» i l'expressió «òlim jueu».

La Disputa de Tortosa de 1413-1414 va ratificar la vigència de les mesures coercitives, que mai no s'havien seguit del tot, com en el cas de la separació de barris jueus i cristians o l'ús d'una vestimenta especial i la rodella distintiva. La represa de l'assetjament repercutiria negativament en els calls catalans, procés que culminaria amb l'ordre d'expulsió dictada l'any 1492 pels Reis Catòlics, Isabel i Ferran. Els jueus catalans que no es van convertir es van

Tessalònica, a Grècia, va albergar una important comunitat de jueus d'origen català.

Representació d'un jueu català. Detall del retaule de la Verge i de Sant Jordi, de Lluís Borrassà. S. xv.

escampar per tota la Mediterrània, sobretot per Itàlia, el nord d'Àfrica i la mar Mediterrània oriental. D'algunes d'aquestes comunitats catalanes, diferenciades de les sefardites, se n'ha tingut notícia fins a dates ben recents.

L'any 1497, els Reis Catòlics establiren a Catalunya el Tribunal de la Inquisició dedicat especialment a la persecució de falsos conversos. Els monarques hispànics li van cedir com a seu una part del palau Reial Major de Barcelona, concretament l'ala que dona al carrer dels Comtes de Barcelona, on encara avui es pot veure el seu escut en pedra, encastat a la paret.

Catalunya i Sefarad

L'erudit català Eduard Feliu va escriure:

«El nom de Sefarad, com ha passat amb d'altres topònims, ha cobert al llarg dels segles diferents parts d'un determinat territori, en aquest cas el de la península Ibèrica. No sembla, però, haver inclòs Catalunya fins al segle XVI. Va ser llavors quan Sefarad va esdevenir el nom hebreu usual per designar Espanya.

Amb el retrocés del domini musulmà a la Península, Sefarad va esdevenir un topònim aplicat a Castella i Al-Andalus, els territoris conquerits per Castella. Els regnes cristians del nord eren coneguts genèricament com "les terres d'Edom" i cada un d'ells tenia el seu propi nom: Aragó, Navarra, Lleó... El Talmud i alguns *midraixim* havien aplicat la denominació d'Edom primer a l'imperi Romà i a la Roma cristiana, i després als països cristians.

En espigolar la literatura hebrea medieval es troben molts testimoniatges en què els jueus catalans no es consideraven habitants de Sefarad. Són molts també els investigadors que s'han adonat de l'anacronisme que es comet en aplicar el nom de Sefarad a Catalunya quan apareix en els textos hebreus medievals.

Però els temps canvien i el topònim Sefarad va anar conquerint terreny a mesura que evolucionava també el d'Hispania/Espanya. En realitat, ja feia temps que el nom de Sefarad, a ròssec del d'Espanya, cobria el territori dels jueus catalans, que havien esdevingut en textos hebreus "sefardites", és a dir, "espanyols", com tots els altres catalans.»

D'aquesta manera acabaria la convivència secular entre jueus i cristians en terres catalanes. A data d'avui, el llegat deixat per la cultura jueva és força més important per l'obra i el pensament dels seus intel·lectuals, científics, religiosos i escriptors, que no pas per les restes materials que s'han conservat. Amb tot, no deixa de ser una herència cultural que dia a dia s'amplia amb noves troballes i aportacions.

Anell jueu medieval trobat a Montjuïc amb una inscripció en hebreu: «Entre les dones de la tenda, Astruga sigui beneïda».

Epíleg

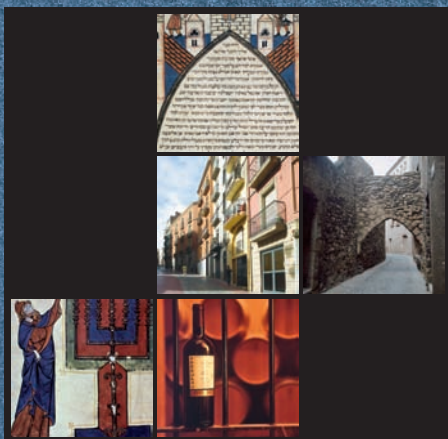
Ara i sempre, el llegat jueu ha format part d'aquells pobles i ciutats que els van tenir per veïns i, malgrat que durant anys ha estat oblidat o amagat, amb aquestes rutes reivindiquem el ressorgiment de l'interès per un temps i un espai en què els nostres avantpassats van forjar un país. La nostra voluntat és que aquesta guia serveixi per conèixer millor la història de les comunitats jueves a Catalunya durant l'època medieval i d'aquesta manera aprofundir en el nostre passat col·lectiu.

Detall de l'interior del Museu d'Història dels Jueus, a Girona.

RUTES DE LA CATALUNYA JUEVA

Una proposta de quatre rutes

Aquesta guia neix del desig de compartir i donar a conèixer les rutes i els camins físics i intel·lectuals que van recórrer els jueus catalans fins a la seva expulsió l'any 1492. Presentem aquest llegat mitjançant quatre rutes que recorren Catalunya de nord a sud i de llevant a ponent. Tal com s'ha dit, es tracta d'un patrimoni modest pel que fa a monuments i restes materials, però molt poderós quant a vestigis immaterials i llegat intel·lectual. Tanmateix, els camins que proposem estan curullats d'història i són plens de bellesa natural, de patrimoni històric i artístic, de bon menjar i de bon repòs.

Làpida jueva al carrer de Marlet de Barcelona.

El camí de l'espiritualitat: La primera ruta que proposem té per centre la ciutat de Girona i recorre l'extrem nord-oriental del país. És tracta d'un itinerari que acumula una gran riquesa monumental. Aquí els patrimonis tangible i intangible s'uneixen per donar al visitant la informació necessària perquè entengui la saviesa d'un poble que va atorgar el títol de «ciutat mare d'Israel» a Girona. El **Centre Bonastruc ça Porta** a Girona i el *micvé* a Besalú són dues visites inexcusables.

Una ruta interior: La segona ruta arrenca de Barcelona i segueix en direcció nord, a través de la Catalunya interior, per arribar a Puigcerdà. L'itinerari recorre uns camins i uns pobles on el llegat jueu s'ha conservat a través d'antics documents guardats en els arxius i mitjançant la memòria popular que n'ha servat un record a través de la toponímia. Vic i Puigcerdà esdevenen punts destacats d'aquest itinerari.

El llegat jueu a les terres de ponent: La tercera ruta parteix també de Barcelona i arriba fins a Lleida. L'itinerari ressegueix la presència jueva a través de restes materials conservades en muralles i parets exteriors i també mitjançant peces sortosament conservades en museus i col·leccions. Un capítol especial mereixen els cementiris jueus de Barcelona i Tàrrrega, visites imprescindibles conjuntament amb la vila de Montblanc.

Bastió d'una fortalesa. Talmud de J. Assafarti de Cervera, de l'any 1299.

Viatge al migjorn català: El quart itinerari proposat arrenca de Tarragona i arriba fins a Tortosa. La ruta permet conèixer des de la grandesa patrimonial de la Tarraco romana (declarada patrimoni mundial per la Unesco), fins les modernes instal·lacions de les bodegues de Capçanes (Priorat), on s'elabora vi caixer, per acabar a Tortosa, la ciutat catalana de les tres cultures situada a la riba de l'Ebre.

És evident que en els quatre recorreguts proposats no consten totes les poblacions catalanes que durant l'edat mitjana van allotjar una comunitat jueva. Cal dir, en aquest sentit, que en el moment d'organitzar les rutes anteriors no només s'ha tingut en compte el patrimoni visible i visitable, sinó que també s'ha considerat l'esforç que fan les administracions locals de cara a la salvaguarda i divulgació del llegat jueu. És per això que aquesta guia i cadascuna de les seves rutes queda oberta a la incorporació de nous indrets a mesura que es vagi coneixent i divulgant el patrimoni material i immaterial vinculat al llegat jueu.

El poble jueu i Catalunya

L'historiador Yom Tov Assis escriu:

«Com qualsevol altra comunitat jueva medieval, els jueus de Catalunya vivien d'acord amb les seves lleis i els seus costums, estudiaven els textos jueus clàssics, deien en hebreu les pregàries tradicionals, consumien els aliments que el seu ritual els permetia i gaudien de l'autonomia que els havia estat concedida pels governants. La comunitat jueva medieval a Catalunya era una "pàtria en miniatura", de la mateixa manera que també ho eren altres comunitats en les quals els jueus havien mantingut la seva identitat distintiva, tot integrant al mateix temps alguns components de l'estil de vida i la cultura de l'entorn on jueu on habitaven.»

Les condicions imperants a Catalunya van permetre que els jueus del país desenvolupessin un sistema de govern molt avançat, una cultura jueva molt rica i una vida religiosa i intel·lectual sofisticada. La llista de savis jueus catalans dels segles XIII i XIV i l'impressionant corpus literari que van produir són la prova més eloqüent que aquella comunitat va assolir el punt àlgid de la creativitat jueva a l'edat mitjana.

El camí de l'espiritualitat.

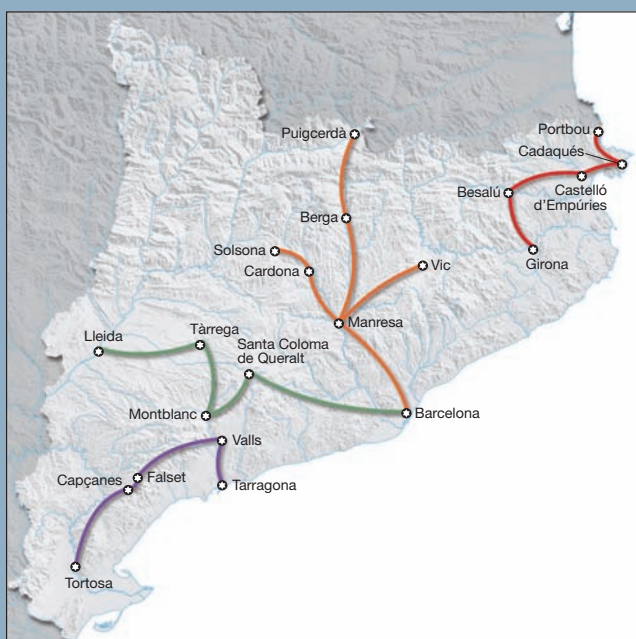
De Girona a Portbou

Aquest itinerari permet conèixer una de les rutes jueves millor conservades de la Catalunya actual, amb un percentatge molt elevat de patrimoni material preservat.

Girona

Girona, «ciutat mare d'Israel», és visita obligada per a tothom que vulgui conèixer com era un barri jueu medieval. La capital gironina ha sabut conservar el seu call, amb uns carrers, unes cases, una atmosfera i un ambient del tot suggeridors.

Quatre rutes a través de la Catalunya Jueva

- El camí de l'espiritualitat
- Una ruta interior
- El llegat jueu a les terres de ponent
- Viatge al migjorn català

Vers l'any 890 van arribar a Girona unes vint-i-cinc famílies jueves. Van venir de la mà del comte Delà, qui, en comprar unes terres a Juigues, va traslladar-los a la ciutat. La petita comunitat jueva es va instal·lar en unes cases situades prop de la catedral a canvi del pagament d'un cens anual. Les notícies documentals que es conserven d'entre els segles X i XI, si bé escasses, ofereixen pocs dubtes de què ja en aquest moment els jueus formaven un col·lectiu reconegut i organitzat, que tenia propietats, terres, horts i cases a la ciutat de Girona. L'any 1160 s'esmenta per primera vegada el mot **call**, fet que pressuposa l'existència d'un barri jueu més o menys delimitat. D'altra banda, el *Llibre Verd* de l'Arxiu Catedralici dona fe en un document datat del 1207 de l'existència d'un fossar o cementiri jueu situat a Montjuïc, prop d'un torrent.

El call gironí anirà creixent a partir de l'actual carrer de la Força, conegut en un primer moment com a carrer Major del Call i més tard, al segle XV, com a carrer de Sant Llorenç. Aquest carrer té el seu origen en el *cardus maximus* de la ciutat romana de Gerunda, és a dir, la via que travessava l'urbs de nord a sud. És delimitat per la seu, pels carrers Claveria i Miquel Oliva i per la travessia de Lluís Batlle i Prats, tot formant un rectangle ben definit dins el barri vell. El travessa d'est a oest un entramat de carrerons estrets i costeruts: els carrers de Cúndaro i Sant Llorenç i d'altres encara segellats, com el carreró d'Hernández, que només s'entreveu des de l'interior del Museu d'Història dels Jueus (C. De la Força, 8).

La visita al call gironí es complementa seguint el passeig cap al nord de la ciutat, per la plaça dels Apòstols fins a la Torre Gironella, tot seguint el traçat del passeig Arqueològic. Baixant per aquest camí s'arriba als jardins del Doctor Figueres, indret on s'alça el monòlit dedicat a Anna Frank, inaugurat l'any 1998. Es pot acabar amb la visita als banys àrabs els quals, si bé es troben fora del que formalment es coneix pel call, van ser un edifici important per a les jueves gironines.

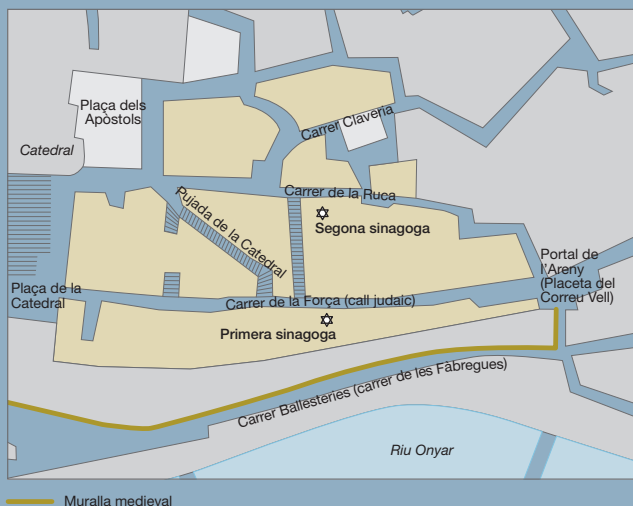
Allí, encara avui dia, es pot veure una magnífica estrella de sis puntes.

Montjuïc de Girona, antic cementiri jueu.

Es coneixen els noms del call jueu gironí gràcies a l'abundant documentació existent. Així, pel que sembla, l'actual travessia de Lluís Batlle havia estat el carrer de la sinagoga;

Call jueu de Girona

el carrer de Sant Llorenç es coneixia com el carreró de la sinagoga; un petit carrer, ara desaparegut, es deia de l'Ardiaca i menava cap a la Pia Almoina i Portal de la Jueria. El Mercadell és avui la plaça de la Catedral.

Dels carrerons ocupats se'n conserven dos: el d'Hernández, encara tancat, anava del carrer de la Força a l'actual carrer de Miquel Oliva, conegut abans com a carrer de Cervantes o carrer de les Dones. El carreró de Sant Llorenç, actualment un dels més singulars del call, es va obrir l'any 1975; allí hi trobem una porta lateral d'accés a les instal·lacions del Centre Bonastruc ça Porta, seu del Museu d'Història dels Jueus i de l'Institut d'Estudis Nahmànides.

Mezuzà

Pergamí enrotllat que conté escrita l'oració jueva –Escolta Israel– i la paraula *Xaddai* –Totpoderós– i que es posa dins un tub o capseta i s'encasta al marc dret de la porta de les cases jueves. En entrar i sortir, els jueus hi han de posar la mà a sobre, tot recordant que Déu va donar la llei al seu poble.

Al call de Girona hi ha documentades tres sinagogues, els banys i l'almoïna —*heqdés*—, hospital i lloc d'acollida de jueus necessitats, fundada amb el llegat d'Astruc Caravita i administrada per un consell directiu format pels membres de les famílies més poderoses. La primera sinagoga, de finals del segle x, estava molt a prop de la catedral, on s'havien instal·lat les primeres famílies jueves. El palau comtal limitava per ponent amb aquesta *synagoga iudeorum*, com diuen els documents.

Estoig de la Torà conservat al Museu d'Història dels Jueus, a Girona.

Mosse ben Nahman, Ramban

Al segle XIII, arriba a Girona un nou corrent místic encapçalat per Mosse ben Nahman, conegut també com Nahmànides o per l'acrònim de Ramban. Aquest personatge va néixer a Girona l'any 1194 i és la figura indiscutible de la càbala gironina. La Càbala és un moviment fonamentat en teories místiques i exegètiques que neix i es desenvolupa en el marc del judaisme medieval. Apareix al Llenguadoc i s'expandeix a partir de les relacions que s'establiren entre les comunitats jueves situades a banda i banda dels Pirineus. Els rabins catalans que havien estudiat a les escoles talmúdiques de la Provença van transmetre aquests coneixements per Catalunya, Aragó i Castella. Els cabalistes gironins van rebre una forta influència d'Isaac el Cec, el qual aportaria elements originals propis que li van donar nom per tot el món jueu. La seva màxima plenitud va ser entre els anys 1210 i 1260.

Nahmànides va aglutinar tot el cercle cabalístic de Girona, essent reconegut com la més gran autoritat talmúdica del seu temps. Altres savis catalans en aquest camp van ser Aaron HaLeví de Na Clara i Salomó ben Adret.

Al final de la Disputa de Barcelona, el mestre Mosse ben Nahman, de 72 anys, va abandonar Girona i la seva família per acabar els seus dies en terra d'Israel. Va morir a sant Joan d'Acre —Akko— l'any 1270. Una còpia d'un segell trobat a Akko l'any 1972, datat del segle XIII, serveix actualment de logotip al Patronat Call de Girona. El segell du la inscripció hebrea: «*Mosse, fill de rabí Nahman, el gironí, tingues coratge!*».

La Disputa de Barcelona

El rei Jaume I va designar Nahmànides com a representant de les comunitats jueves catalanes per participar en la Disputa de Barcelona, esdevinguda l'any 1263 en el Palau Reial Major de Barcelona. En la controvèrsia, el jueu tenia com a adversari el convers i dominic Pau Cristià. A més del monarca, també hi van ser presents sant Raimon de Penyafort i altres personalitats de l'època. El debat entre les dues religions es va allargar durant dies, en què es tractaren temes com la vinguda del Messies, la seva natura divina, la redempció del món mitjançant la seva passió i mort i la caducitat de la llei mosaica. La transcendència d'aquesta disputa va tenir ressò a tot Europa. Se'n conserven versions en llatí i en hebreu que discrepen, lògicament, del seu resultat final i de l'exili a Jerusalem de Mosse ben Nahman. La conseqüència més rellevant de la Disputa va ser la censura i la crema de llibres hebreus i l'obligació d'escoltar les prèdiques dels dominics.

Ja establert el call, la sinagoga es trobava al carrer Major del Call, l'actual carrer de la Força, i per ponent tenia al davant la muralla de les Ballesteries. L'any 1415, el papa Benet XIII va ordenar-ne la clausura. El 1416, el príncep Alfons n'ordenà la reobertura, encara que sembla que va restar inactiva fins al 1422. D'altra banda, la tercera escola o sinagoga estava situada al centre del call i oferia tots els serveis: escola, espai d'oració, culte i estudi, la zona de les dones, els banys rituals o *micvé*, una petita escola per a infants i patis amb pous d'aigua. L'espai és ocupat actualment pel Centre Bonastruc ça Porta.

Al llarg del recorregut per la ciutat de Girona es possible trobar els forats on antigament es dipositava la *mezuzà*. Se'n pot trobar un al carrer de la Força, a l'alçada del núm. 33.

El cementiri de Montjuïc era un terreny propietat de l'aljama que fou cedit l'any 1492 al noble Joan de Sarriera. Les primeres làpides funeràries van aparèixer a finals del segle

Pati del Centre Bonastruc ça Porta, a Girona, que alberga el Museu d'Història dels Jueus.

Gastronomia

El menjar **caixer** –apte– designa el conjunt de lleis i normes dietètiques sobre els aliments considerats purs i que es poden consumir segons la llei mosaica i la manera de preparar-los. Els preceptes que s'ocupen de la **caixrut** poden ser positius, és a dir, obligacions o manaments, o negatius, les prohibicions. Podem classificar-los en les cinc categories següents:

- Les lleis que determinen els aliments prohibits i permesos.
- Les que s'ocupen del sacrifici d'animals.
- Les que fan referència a la prohibició de barrejar carn i làctics.
- Les pròpies de la festa de la Pasqua jueva (*Pesah*).
- Les relatives al vi.

Entre els aliments permesos hi ha la carn de tots els mamífers que remuguen i tenen la peülla partida, però no el camell, el conill, la llebre o el porc (Levític 11:2-8), els peixos amb aletes i escata. Pel que fa a les aus, es pot menjar força varietat, excepte les rapinyaires. El Levític assenyala expressament una vintena d'aus no comestibles. També estan prohibits els rèptils i els insectes, així com la barreja de carn i llet. La prohibició de barrejar aquests dos productes ve de la prescripció bíblica i habitualment s'interpreta no només en el sentit de cuinar els ingredients junts sinó també de barrejar-los en un mateix àpat. El vi, per la seva banda, ha de ser «juïc».

La resta d'aliments no presenta impediments. El pa consumit per Pasqua, però, ha de ser cuit sense llevat; el pa es portava al forn públic i per distingir-lo del *matzot*, pastat a les llars, era senyalat amb una marca o un segell.

Però, què menjaven els jueus en els segles XIII i XIV? No es conserven receptes jueves d'aquests segles, però sí de cristianes, cas de les receptes del Sent Soví o del Mestre de Coc, que permeten fer una primera aproximació: llegums secs, fruita fresca, seca o confitada; formatges i dolços; peixos frescos de mar i de riu; peix sec o en salmorra; carn variada, aus i caça; menjars rostits, a l'ast, amb salses; herbes aromàtiques; espècies, etc. Tot plegat recorda, dit en termes actuals, «la dieta mediterrània i de mercat». Cal recordar que alguns productes bàsics actualment –com el tomàquet, el pebrot i la patata– provenen d'Amèrica i no es coneixien en època medieval.

XIX, en el curs de l'ampliació de la via fèrria de França. Les peces trobades s'exposen al Museu d'Història dels Jueus, que conté la col·lecció lapidària hebrea més important de la Península. La major part de peces prové de l'antic cementiri gironí.

La Torre Gironella s'ubica en el punt més alt de la muralla romana de Girona.

L'avalot del 1391 va colpir amb força el call gironí. Molts dels seus habitants es van convertir al cristianisme, d'altres van morir i la resta van ser traslladats pel cònsols de la ciutat i tancats en la Torre Gironella, on van restar-hi disset setmanes.

Alliberats per ordre del rei, van intentar aleshores recuperar les seves propietats, reconstruir les cases i tornar a viure al call, però aquest ja no tornaria a ser el mateix. La població va passar de les vuit-centes ànimes de l'època d'esplendor a poc més de dues-centes. El 30 d'abril del 1492 els jueus gironins van escoltar el decret d'expulsió. Tenien temps fins al 31 de juliol per vendre els seus béns o endur-se'n el que poguessin, llevat de les monedes d'or i plata. També es van vendre els béns públics de l'aljama: l'hospital, els banys, la sinagoga i el fossar. Quan els jueus van abandonar la ciutat, el call va començar a ser alterat: alguns carrerons i passatges van ser privatitzats, l'interior de les cases transformat i el nivell del sòl elevat.

Per recórrer el call gironí és recomanable començar la visita al Museu d'Història dels Jueus. El museu té onze àmbits que expliquen la vida quotidiana, la cultura i la història de les comunitats jueves de Girona i Catalunya fins a la seva expulsió l'any 1492. El conjunt de l'equipament rep el nom de Centre Bonastruc ça Porta i ofereix una programació formativa i lúdica que dura tot l'any. Per a més informació consulteu <http://www.ajuntament.gi/call>.

Informació pràctica

PATRONAT CALL DE GIRONA

El Patronat Call de Girona va ser creat l'any 1992 per desenvolupar el projecte de recuperació del call gironí. L'Ajuntament de Girona, la Diputació de Girona i la Generalitat de Catalunya en són els patrons principals. MUSEU D'HISTÒRIA DELS JUEUS — INSTITUT D'ESTUDIS NAHMÀNIDES C/ de la Força, 8

17004 Girona

Tel.: (+34) 972 216 761

www.girona.cat/call

OFICINA D'INFORMACIÓ I TURISME DE GIRONA

Rambla de la Llibertat, 1
17004 Girona

Tel.: (+34) 972 226 575

www.ajuntament.gi/turisme

De Girona a Besalú

Per anar de Girona a Besalú cal prendre en primer lloc la carretera N-IIa en direcció a Sant Julià de Ramis i seguidament la C-66 en direcció a Banyoles. En arribar a la capital del Pla de l'Estany es pot fer una parada per visitar el llac o bé el nucli antic de la vila, molt ben conservat.

Temps estimat de viatge: 30 minuts

Rutes alternatives: bicicleta, senderisme

Besalú

La vila comtal de Besalú conserva un conjunt patrimonial jueu únic a Catalunya: un *micvé* del segle XII i vestigis d'una sinagoga, datada del segle XIII. Els carrers, les cases, els edificis civils i eclesiàstics i, sobretot, el Pont Vell sobre el Fluvià ens transporten fàcilment a l'edat mitjana. L'any 1966, aquesta vila va ser declarada conjunt històric i artístic nacional. D'aleshores ençà són moltes les troballes realitzades i magnífica la recuperació patrimonial desenvolupada.

La notícia més antiga que es té d'una comunitat jueva establerta a Besalú data del 1229, encara que es creu que la seva antiguitat és semblant a la dels jueus gironins. La comunitat jueva de Besalú va tenir un gran creixement fins a mitjan segle XIV, procés afavorit per les immigracions de jueus procedents d'Al-Andalus i de França, d'on foren expulsats el 1306. La població del call s'estimava en unes 300 ànimes. Es tractava d'una comunitat ben estructurada, amb ordenances i privilegis semblants als dels jueus de Girona. De fet, les dues comunitats estaven tan unides que en alguns moments van compartir la capitalitat de col·lecta. Finalment, Besalú crearia una col·lecta pròpia l'any 1342. Les activitats econòmiques, com ara el préstec, eren les més comunes entre els jueus de Besalú, encara que alguns membres destacarien en altres camps. N'és un exemple Abraham des Catllar, metge de

La vila de Besalú va albergar un dels calls jueus més importants de Catalunya.

La sinagoga de Besalú

Les excavacions arqueològiques realitzades entre el desembre del 2002 i el març del 2005 permeten interpretar la complexitat estructural de la sinagoga de Besalú. Els vestigis conservats són clarament identificables a nivell arqueològic i allà on les pedres no aporten més informació, Besalú té la sort de disposar dels documents notariais de l'època conservats a l'Arxiu Comarcal d'Olot.

L'edifici de la sinagoga s'ha d'entendre com un conjunt d'estances destinades a finalitats específiques. La sala d'oració era el lloc de reunió de la comunitat no només per motius religiosos sinó també per tractar tots els afers relacionats amb la vida de l'aljama, des de la recaptació d'impostos fins a les denúncies entre membres de la comunitat; la sala tenia una galeria superior destinada a les dones, que estava clarament separada de l'espai dels homes. Les festivitats i celebracions, com ara els casaments, es realitzaven al pati, i a l'escola s'impartien classes per a la mainada i els joves adolescents; al *micvé* s'hi feien els banys de purificació, tant d'homes i dones com d'objectes, cas de la vaixela de vidre i metall utilitzada en la Pasqua jueva.

cort de Pere el Cerimoniós, a més d'autor de l'únic tractat conegut sobre la pesta negra.

El monument més destacat de la Besalú jueva és, sens dubte, el *micvé*, descobert per atzar l'any 1964 al subsòl d'una tintoreria. És un dels pocs d'Europa que encara conserva no només la seva particular arquitectura sinó també la deu d'aigua. Un mur descobert molt a prop va permetre descobrir els fonaments de la sinagoga.

Es pot contemplar aquest singular conjunt a la plaça dels Jueus, a la qual s'arriba pel Portal dels Jueus. Antigament els jueus sortien de la vila per un carreró empedrat i esglaonat. Des d'aquest indret la vista del pont medieval és espectacular.

Centre d'Interpretació del Call

Al costat mateix del *micvé* hi ha el Centre d'Interpretació del Call, que mitjançant uns plafons expositius i un audiovisual explica el procés de recuperació del patrimoni hebreu i els trets bàsics del passat jueu de la vila. El Centre d'Interpretació és també punt d'informació turística i lloc de partida de visites guiades. S'hi poden comprar llibres i objectes relacionats amb la cultura semítica. Les visites a la Besalú jueva s'organitzen des de l'Oficina de Turisme (Plaça de la Llibertat, 1).

El micvé

És una instal·lació destinada al bany ritual i de purificació. No requeria de grans espais però sí disposar d'aigua corrent perquè les dones poguessin fer la triple immersió i purificar-se abans del casament i després del part i de la menstruació. El bany ritual era una condició necessària per recuperar la puresa.

Informació pràctica

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEL CALL

Plaça dels Jueus
17850 Besalú
Tel.: (+34) 972 590 632

OFICINA D'INFORMACIÓ I TURISME

Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel.: (+34) 972 591 240
www.besalu.cat

Camprodon

Des de Besalú, hi ha l'opció de visitar Camprodon. Un itinerari possible és prendre l'A-26 fins a Olot i des d'aquesta ciutat dirigir-se a Camprodon per la vall de Bianya, travessant els túnels de Collabós o bé a través de l'històric coll de Capsacosta.

Camprodon conserva pocs vestigis materials de la presència jueva, però hi ha constància documental de l'existència d'una petita comunitat que tenia sinagoga, prestadors, metges i, fins i tot, una brodatora.

De Besalú a Castelló d'Empúries

Per anar de Besalú a Castelló d'Empúries cal prendre la carretera N-260 fins a Figueres i continuar per la mateixa via en direcció a Llançà. A mig camí, un trencall situat a mà dreta condueix a la GIV-6043, que mena directament a Castelló d'Empúries, passant per Vilanova de la Muga.

Temps estimat de viatge: 35 minuts

Rutes alternatives: per la Costa Brava

Castelló d'Empúries

Castelló d'Empúries va arribar a la seva màxima esplendor durant l'edat mitjana. Els comtes d'Empúries hi van fixar la seva residència

al segle XI, de manera que el lloc va esdevenir capital comtal. La comunitat jueva va ser força important i la trobem documentada des de mitjan segle XIII. Tenia una aljama d'uns tres-cents habitants, que depenien directament del comte d'Empúries, que els hi va concedir diversos privilegis. Després de la Disputa de Tortosa, l'any 1417, es va produir una conversió col·lectiva de jueus de Castelló.

L'antic call s'estenia per l'àmbit format pel carrer de la Muralla, el carrer dels Jueus, el carrer del Call, el carrer del Calabró, el carrer de les Peixateries Velles i la plaça de la Llana. Tot aquest sector de la vila manté encara la trama urbana irregular d'origen medieval. El call castellanenc va canviar de situació al llarg del temps; va passar d'estar als afores a situar-se prop del palau comtal, el centre neuràlgic de la vila anomenat Puig del Mercadal. Aquest espai queda delimitat actualment pel carrer de Sant Pere Baix i el de les Peixateries Velles, que convergien a l'antiga plaça del Peix. Va tenir dues sinagogues, una escola, un *heqdés*, un *micvé* i cementiri propi. D'aquest darrer espai procedeixen les làpides funeràries conservades fins fa ben poc en diversos indrets del poble i exposades actualment en el Centre d'Interpretació del Comtat d'Empúries, situat a l'antiga presó medieval del segle XIV. En aquest centre es pot veure l'audiovisual titulat «Entre la Corona i l'Espasa: la Nissaga dels Comtes d'Empúries», que explica la significació del comtat d'Empúries, i una maqueta que reproduïx el clos medieval de Castelló del segle XIV.

L'educació

L'educació elemental dels nens jueus consistia en l'estudi de l'hebreu, del llibre de les pregàries i de la Bíblia. La institució d'ensenyament superior era l'acadèmia o *ieixivà*, a la qual assistien els estudiants més brillants que esdevenien els savis potencials de la generació següent. L'educació escolar de les nenes no es considerava necessària. A Catalunya hi havia dos centres principals d'aprenentatge, que eren Barcelona i Girona, tot i que les famílies benestants educaven els seus fills amb professors particulars. Lubona, per exemple, de Santa Coloma de Queralt, va contractar el jueu Jucef Benveniste perquè ensenyés al seu net «*litteras hebraicas*». A Lleida, un jueu va deixar un llegat per contractar un professor que s'ocupés d'educar els nens pobres. A Tortosa, Jucef Cohen, en el seu testament, va deixar diners per l'establiment d'un *studium* o *midràs* per als nens pobres, a més d'una casa al barri jueu i molts llibres.

Informació pràctica

OFICINA D'INFORMACIÓ I TURISME DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES

Plaça de Jaume I, s/n - 17486 Castelló d'Empúries

Tel.: (+34) 972 156 233

www.castello.cat

De Castelló d'Empúries a Portbou

Per anar de Castelló d'Empúries a Portbou cal retrocedir fins a la carretera N-260, que mena directament a Portbou passant per Llançà. Des de Llançà es pot anar també al Port de la Selva i Cadaqués, resseguint la carretera GI-612.

Temps estimat de viatge: 45 minuts

Portbou i la memòria de Walter Benjamin

La carretera N-260 arriba a Portbou travessant un espectacular paisatge, on trobem el Parc Natural del Cap de Creus. En un paratge de gran bellesa hi ha la tomba del filòsof Walter Benjamin, jueu nascut a Berlín l'any 1892 que, fugint dels nazis, acabaria suïcidant-se en aquesta localitat fronterera. Portbou ha volgut recordar el filòsof a partir de la identificació dels espais que va conèixer durant la seva estada a la vila. La seva tomba, obra de l'artista israelià Dani Karavan, és un veritable memorial. Consisteix en un túnel, que condueix a una superba balconada que s'obre davant del mar. El silenci del cementiri i el brogit de les ones dins el monument esdevenen una experiència que cap viatger no s'hauria de perdre.

Aquest itinerari pot ser complementat amb una visita a Cadaqués. Aquí la memòria popular situa un barri jueu en el característic

carrer d'es Call, tot i que la documentació per confirmar-ho és molt poca. A banda de passejar pel poble de Cadaqués, és recomanable atansar-se a Port Lligat i visitar la casa de Gala i Salvador Dalí o gaudir simplement d'aquesta part del paisatge empordanès.

Tomba de Walter Benjamin a Portbou, obra de l'artista israelià Dani Karavan.

Walter Benjamin

Intel·lectual alemany, de família jueva, filòsof, escriptor, traductor i crític d'art. L'any 1933 com tants altres intel·lectuals alemanys i antifeixistes emigra a París, on escriu en diversos diaris francesos i alemanys fins que l'any 1939 és internat en un camp de «treballadors voluntaris». Alliberat gràcies a la intervenció d'amics ben situats, planeja la seva fuga cap als Estats Units, on malauradament no hi arribarà en treure's la vida el setembre de 1940 a Portbou.

Informació pràctica

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE PORTBOU

Passeig Lluís Companys, s/n

17497 Portbou

Tel.: (+34) 972 125 161

turiport@ddgi.cat

Altres visites recomanades

L'Empordà va acollir altres comunitats jueves més petites com ara les de Torroella de Montgrí, la Bisbal i Vilajuïga. Malauradament, el patrimoni que han deixat és ben escàs. La tradició oral ubica el call de Torroella de Montgrí a la zona de darrere l'església, al carrer de Sant Genís. A la Bisbal d'Empordà hi ha el carrer del Call, petit i amb voltes als extrems: el seu traçat en ziga-zaga fa que des d'un extrem no es pugui veure l'altre. El carrer s'ubica prop de les antigues portes de la muralla, en el sector sud-est de la ciutat i dins la murada. Vilajuïga, situada al peu de la muntanya de Sant Pere de Rodes, en un paratge esplendorós, és també una visita complementària d'aquest itinerari empordanès. El topònim delata la presència d'una comunitat jueva en temps passats.

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME

DEL BAIX EMPORDÀ

C/ Tarongers, 12

17100 La Bisbal d'Empordà

Tel.: (+34) 972 642 310

<http://www.baixemporda-costabrava.org/ca/>

CONSELL COMARCAL

DE L'ALT EMPORDÀ

C/ Nou, 48

17600 Figueres

Tel.: (+34) 972 503 088

<http://altemporda.ddgi.es>

Una ruta interior.

De Barcelona a Puigcerdà

Aquesta ruta és menys monumental que l'anterior pel que fa al patrimoni material d'origen jueu però té un encant especial, ja que travessa comarques de l'interior del país que tenen una munió de viles i ciutats que esdevenen actius centres de mercat i de comerç. Molt probablement, aquestes poblacions acollien comunitats jueves no permanents que en alguns dels casos van acabar instal·lant-s'hi de manera duradora.

Barcelona

LES PRIMERES REFERÈNCIES JUEVES

La presència de jueus a Barcelona està documentada des d'abans de l'existència del call, tot i que es desconeix si constituïen una comunitat. Se sap, per exemple, que l'any 985, en l'assalt d'Almorsor a la Ciutat Comtal van morir alguns jueus. D'altra banda, els *Usatges de Barcelona* (1053-1071) inclouen algunes disposicions referents a aquest col·lectiu d'habitants de la ciutat. El primer esment documental d'un barri jueu data del segle XI quan es menciona un carrer que «*solebat ire ad callem judaicum*». L'any 1079, la població jueva de Barcelona era d'unes setanta famílies, mentre que en el segle XIV arribava a unes quatre mil persones.

ELS CALLS MAJOR I MENOR DE LA CIUTAT

Barcelona va tenir dos calls: el Major i el Menor. Fora de la ciutat, a la falda de la muntanya de Montjuïc, hi havia, i encara avui es conserva, el cementiri jueu, declarat l'any 2009 Bé Cultural d'Interès Nacional.

El call Major estava delimitat pel carrer del Call, el de Sant Honorat, les cases del qual vorellaven per la part posterior amb les construccions cristianes del carrer del Bisbe, els actuals carrers de Sant Sever i Baixada de santa Eulàlia —coneguts en època medieval amb el nom de carrer de La Volta— i el carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call, és a dir, la línia de l'antiga muralla romana que passava entre aquest carrer i el de Banys Nous.

A l'interior d'aquest call hi havia els carrers de Sant Domènec del Call, antic carrer de la Sinagoga Major o de les Carnisseries; al seu extrem, tocant al carrer del Call, hi havia el Portal Major del Call, i els carrers travessers de Marlet i la Fruita. El Castell Nou, antiga fortalesa medieval construïda sobre una de les portes de la muralla

romana, servia al mateix temps de defensa i vigilància del barri jueu. S'hi comunicava mitjançant un pas elevat.

Notícies documentals i excavacions arqueològiques han aportat algunes dades sobre el barri jueu barceloní i la seva evolució, des de la ciutat romana fins als nostres dies. Sota l'actual Palau de la Generalitat es van descobrir unes restes identificades en un primer moment com el mur de tancament del call, informació que ha estat desmentida. En aquest espai hi havia un carreró sense sortida on s'ubicava la Sinagoga Poca, i a l'altre extrem, tocant al carrer de Sant Honorat, la Font del Call. En aquest mateix carrer de Sant Honorat, en unes excavacions recents s'han trobat fonaments d'edificis i unes grans sitges.

A l'interior de l'illa entre els carrers de Sant Domènec, placeta de Manel Ribé, Arc de Sant Ramon del Call i Marlet, hi havia la Sinagoga Major i les seves dependències. Tenia tres entrades, una pel carrer de Sant Domènec, l'altra per l'Arc de Sant Ramon del Call —per un carreró ara desaparegut— i la tercera pel carrer de Marlet, on hi havia l'entrada de l'àmbit destinat a les dones. En el carrer de Marlet, una làpida amb caràcters hebreus, recorda que allà havia existit un *heqdés* —edifici destinat a hospital, escola i lloc d'acollida—, fundat per Samuel Ha-Sardí a mitjan segle XIII. Al final del carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call, en l'última giragonsa, hi havia la sinagoga d'en Massot Evangena. També hi ha notícia d'una sinagoga dels Francesos, la ubicació de la qual no s'ha pogut determinar amb exactitud.

Altres equipaments de l'interior del barri coneguts gràcies a la documentació són la carnisseria, al carrer de Sant Domènec, i la peixateria, al de la Fruita. El forn, regalia, estava en una placeta sota el Castell Nou i pertanyia a la família Grony. No es té notícia de cap *micvé*, però se sap que una de les dependències dels Banys Nous estava destinada a aquest servei. Els Banys Nous, equidistants dels dos calls, van ser creats l'any 1160 per l'alfaquí Abraham Bonastruc, associat al comte Ramon Berenguer. Eren una regalia i anaven a terços en els beneficis. A finals del segle XII, els hereus de l'alfaquí els van vendre a Guillem Durfort. Van continuar en ús fins al segle XVI.

La ciutat de Barcelona vista des de Montjuïc, antic cementiri jueu. S. XVI.

Les comunitats jueves catalanes

Les comunitats catalanes eren la unitat jueva més important de la corona d'Aragó. Constituïen un ens independent i sovint se les tractava com una entitat amb un caràcter i unes necessitats específiques. El 1280, es va oferir a totes les aljames catalanes un sistema uniforme d'autogovern. Al llarg de la segona meitat del segle XIII, segons l'historiador Yom Tov Assis, les comunitats catalanes van obtenir una sèrie de cartes i privilegis que reflectien la seva identitat especial.

El call Menor, iniciat el 1257 i conegut també pels noms de call de n'Àngela o d'en Sanahuja, es trobava extramurs del recinte romà i al peu del Castell Nou. Situat en un quadre limitat pels carrers Avinyó, Boqueria, Rauric i de la Lleona, va ser una urbanització planificada. Estava format per cinc illes, al centre de les quals hi havia una plaça que donava entrada a la sinagoga. De les antigues construccions només es conserven dues torres sobre voltes als carrers de l'Arc del Remei i l'arc de Santa Eulàlia.

Les bones relacions entre cristians i jueus es van trencar en més d'una ocasió durant els segles XIII i XIV. Va ser definitiu l'avalot del 1391, el qual va significar la fi de la comunitat jueva de Barcelona. No va servir de res que el rei intentés refer el call. A partir de llavors, els jueus que venien a la ciutat havien de limitar la seva estada a un màxim de quinze dies i en llocs predeterminats.

*Carrer de Sant Domènec del Call,
a Barcelona.*

La visita als calls jueus de Barcelona es pot seguir mitjançant la senyalització instal·lada recentment que informa de nou punts d'obligada atenció. El Centre d'Interpretació del Call, a la placeta de Manel Ribé, s'aixeca damunt les restes d'una casa dels segles XIII i XIV. El seu darrer propietari jueu va ser Jucef Bonjach, teixidor de vels de seda, mort l'any 1393. Aquest centre informa àmpliament sobre la història dels jueus a la ciutat i posa al corrent de les activitats que s'hi fan: rutes, itineraris o xerrades. A més, permet veure alguns dels objectes significatius trobats en recents excavacions arqueològiques en el barri.

Els oficis dels jueus barcelonins

Els jueus barcelonins que vivien dins el call eren majoritàriament artesans i menestrals; uns es dedicaven al comerç i d'altres cultivaven les seves terres. De la comunitat jueva barcelonina cal destacar els metges, escriptors o científics, així com els que estaven al servei directe de la casa reial: batlles, recaptadors d'impostos, traductors o ambaixadors, entre d'altres. No cal oblidar tampoc els que servien la pròpia comunitat: el porter, l'enterrador, el *xohet* —que sacrificava els animals—, els administradors de l'aljama, el rabí o els prestadors, els quals, seguint les normes establertes, deixaven diners a persones de tota classe social, inclosa la reialesa. Les relacions comercials amb els seus veïns van ser contínues: les compres, vendes o associacions comercials entre jueus i cristians omplen nombrosos documents.

El coneixement dels calls barcelonins es pot completar amb la visita al Museu d'Història de Barcelona. A les sales medievals de la plaça del Rei es mostren objectes, esquemes, maquetes, textos i il·lustracions que ajuden a conèixer millor la història dels jueus de la ciutat comtal. Molt a prop, a la plaça de Sant Lu, es poden veure fragments de làpides amb inscripcions hebrees, procedents del cementiri de Montjuïc del Bisbe (plaça de sant Felip Neri) i aprofitades com a material de construcció en el palau del Lloctinent.

Informació pràctica

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEL CALL

Placeta de Manel Ribé
08002 Barcelona
Tel.: (+34) 932 562 100
www.bcn.cat/museuhistoria-ciutat/ca/centre_interpretacio_call.html

MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Plaça del Rei
08002 Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
Tel.: (+34) 932 562 100

De Barcelona a Manresa, Vic i Berga

Des de Barcelona es pot arribar a Berga a través de diversos itineraris. Recomanem seguir la C-58 fins a Terrassa i continuar després per l'eix del Llobregat (C-16) fins a Berga. En arribar al Bages, hi ha l'opció de dirigir-se a Vic i a Manresa, a través de l'eix transversal (C-25) per tal de conèixer el llegat jueu d'aquestes dues ciutats.

fins a l'actualitat és el Puig dels Jueus, referit a l'indret on hi havia l'antic cementiri.

Manresa

Els barris del nucli històric de Manresa es van desenvolupar en arcs concèntrics, partint dels cims de dos turons: el Puigcardener i el Puigmercadal. Els carrers que els componen són estrets i tortuosos, com és característic en l'urbanisme medieval. Aquesta trama de carrers i carrerons són presidits per un parell de places principals: la plaça Major, dominada des del segle XVIII per la Casa de la Ciutat i, abans, pels palaus de la Cort del Veguer i del Batlle, i la plaça de l'Om, avui un important centre cultural de la ciutat.

El call de Manresa, documentat des del 1265, tenia una sinagoga, una escola i un cementiri propi, en la zona de l'actual plaça de l'Onze de Setembre. Dels edificis que s'hi aixecaven no queden restes actualment. Lligat a l'aljama de Barcelona, aquest call va desaparèixer després de l'avalot de 1391. Entre els carrers de la ciutat cal destacar la Baixada dels Jueus, antigament anomenada el Grau dels Jueus pel desnivell que presenta i pels esglaons que hi va haver fins a l'any 1887. Aquest carrer, el centre del call de Manresa, tenia la seva entrada principal per la plaça Major.

D'entre les poques restes materials existents, es recomana la visita a la Seu de Manresa, on es poden contemplar dos magnífics retaules gòtics que contenen representacions d'escenes quotidianes, un

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME DE MANRESA

Via Sant Ignasi, 40 - 08241 Manresa
Tel.: (+34) 938 784 090
www.manresaturisme.cat

Libri Judeorum

Els *Libri Judeorum*, llibres de préstecs i transaccions realitzats entre cristians i jueus, són una font destacada en la recerca documental de les comunitats jueves a Catalunya. Entre la documentació dels *Libri Judeorum* trobem algunes representacions de jueus amb una iconografia altament negativa que permet identificar els estereotips. El nombre de representacions d'aquest tipus augmenta a mesura que avança el segle XIV.

Els llibres il·lustrats

Els llibres jueus il·luminats en tallers catalans són variats: *haggadots*, biblias, breviaris, etc. Els jueus catalans se'ls van emportar quan van haver d'abandonar les seves llars, després de l'expulsió, per la qual cosa ara poden consultar-se custodiats a les grans biblioteques europees i nord-americanes. Aquests llibres són un retaule viu de la vida, els edificis i els costums dels nostres avantpassats. Les escenes dibuixades i pintades semblen fotografies de la vida quotidiana: sinagogues, edificis en construcció, pastors i ramaders, llauradors i fusters, seguicis de reis, els mestres amb els seus alumnes, els sopars de Pasqua, homes i dones, petits i grans, tots passen davant els nostres ulls i ens fan retrocedir a la seva època. Cal esmentar com a exemple la Bíblia de Cervera, les *haggadots* de Barcelona, Sarajevo, la Golden, el Maimònides de Copenhaguen, el Breviari del rei Martí i tants d'altres. Una *hagadà* que ha restat a Catalunya és la de Poblet.

fet molt habitual a l'època i que es repeteix en nombroses obres medievals.

Berga

De camí cap a Puigcerdà, cal fer una parada a Berga. Allí, en el centre medieval de la vila hi ha el barri del Call, rehabilitat i senyalitzat amb plafons explicatius que ajuden al viatger a entendre la importància de la comunitat jueva bergadana. La ruta de vianants «Un tomb per Berga» inclou la visita al call de la ciutat.

Documentat des de finals del segle XIII, el call berguedà ocupava la zona compresa entre l'Hospital i les Voltes d'en Claris. Anomenat popularment «la Berruga», aquest carrer queda tancat en la seva part posterior per edificis, de manera que té forma de túnel. En créixer el nombre d'habitants del call, aquest va ser traslladat a un carrer més ample, però va conservar el nom original fins al segle XIX, en què s'imposaria el nom actual. Probablement va ser en aquest segle quan es va tancar el carrer, en construir-se la casa que fa cantonada amb el carrer Boixader. Al segle XIV, es va formar un call nou, al voltant de l'actual carrer Balmes, que va acollir principalment els jueus expulsats de França.

En una conferència dictada pel senyor Joaquim Sarret i Arbòs al Centre Excursionista sobre els jueus de Manresa, l'any 1917, es troba el següent comentari:

«En aquest barri o clos hi tenien els jueus sos temples, ses cases, sos banys, ses tendes sos tresors. Altre testimoni de la eczistència dels jueus a Manresa es el cementiri que tenien fora'ls murs..., en el lloc que encara avuy ne dièm la Fossana dels jueus, detrás de Puigterrá. De manera que tenim justificada la eczistència dels jueus en el barri, clos o grau del metex nom, prop de la cort o curia del Veguer y del Batlle, o sia al amparo de la primera autoritat civil de la població, pera que fossen vigilats y ningú pogués insultarlos.»

A l'entrada de la vila de Berga, uns plafons ceràmics informen de la ubicació dels dos calls. Per anar més segur, res millor que seguir *El camí de la Berga jueva*, dins les rutes conegudes com «Un tomb per Berga»

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME DE BERGA
C/ dels Àngels, 7 - 08600 Berga
Tel.: (+34) 938 211 384
www.turismeberga.cat

De Berga a Puigcerdà

De Berga a Puigcerdà, la ruta més ràpida és a través de la carretera C-16 en direcció a Bagà. Es continua llavors per la mateixa via que porta directament al túnel del Cadí. A la sortida del túnel, cal prendre la direcció de Puigcerdà.

Pel que fa a les visites alternatives, des de Berga, la carretera C-26 porta fins a Solsona. A mig camí, a mà esquerra, la carretera B-420 deriva fins a Cardona. D'altra banda, des de Puigcerdà es pot prendre la N-260 fins a la Seu d'Urgell. En totes aquestes poblacions hi visqué en algun moment una comunitat jueva.

Puigcerdà

En els darrers anys, el call jueu de Puigcerdà ha estat objecte de diverses excavacions arqueològiques que han posat al descobert les cases i els carrers del barri de Sant Agustí, zona situada al centre de

la ciutat que des del segle XIII va acollir una comunitat jueva. Posteriorment, aquesta comunitat va ser desplaçada cap a la zona del llac, fins que va ser expulsada definitivament l'any 1492.

Les recerques arqueològiques han permès trobar i donar a conèixer objectes propis de la cultura jueva, algun d'ells força curiós. És el cas d'un fragment d'una llàntia de *hanukka* feta amb marbre pirinenc, que, juntament amb una altra trobada a Avinyó, esdevenen fins al moment úniques en el seu gènere. Altres elements, com peces de vaixel·la domèstica amb motius decoratius o una tatxa amb un escut d'armes del segle XIII-XIV, es poden veure al Museu Cerdà.

Miniatura extreta d'una Bíblia hebrea datada del segle XIII.

Informació pràctica

PATRONAT DE TURISME DE PUIGCERDÀ

C/ Querol, 1 - 17520 Puigcerdà
tel.: (+ 38) 972 880 542
www.puigcerda.com

Visites complementàries

Les ciutats de Cardona, Solsona i la Seu d'Urgell també havien tingut els seus respectius calls, compostos per unes quantes famílies, comercialment molt actius sobretot en el comerç del teixit i el del préstec. Aquestes comunitats normalment eren adscrites a les aljames properes i a les seves col·lectes.

La festa de la *hanukka* se celebra durant vuit dies seguits. Comença el 25 de *Kislev*, el tercer mes del calendari jueu, corresponent més o menys al mes de desembre. Comemora la nova consagració del Temple de Jerusalem per Judes Macabeu l'any 165 aC. després que el santuari fos profanat per Antíoc IV Epífanes, rei de Síria i senyor de Palestina. La *hanukka* està formada per vuit llànties, una amb més capacitat per omplir les altres, més petites, una per a cada dia.

El llegat jueu a les terres de ponent.

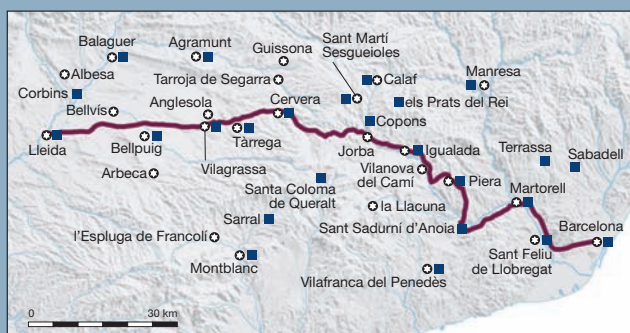
De Lleida a Santa Coloma de Queralt

Aquesta ruta transcorre per les terres de ponent en bona part paral·lela a l'autovia A-2, tot resseguint l'històric Camí Ral d'Aragó. L'itinerari suggereix fer una incursió cap al sud per visitar els nuclis jueus de la Conca de Barberà. A l'àmbit de ponent el rastre de la presència jueva es pot resseguir a través de restes materials conservades en muralles i parets exteriors i també mitjançant peces guardades en museus i col·leccions. A la majoria de viles i ciutats ressenyades l'única evidència de la presència jueva radica en els topònims de carrers i places, on la tradició popular ubica sinagogues, escoles i altres equipaments vinculats a la tradició jueva. Afortunadament, cada dia que passa hi ha nous estudis i aportacions que permeten afegir proves arqueològiques i materials a les notícies documentals existents.

Lleida

Es coneix documentalment l'existència d'una important aljama lleidatana arran de la reconquesta de la ciutat el 1149. Aquesta aljama va esdevenir cap de col·lecta quan Jaume I li va reconèixer els mateixos drets que als jueus de Barcelona. De la col·lecta de Lleida, integrada per poblacions tan importants com Balaguer, Bellpuig, Agramunt o Verdú, només en tenim notícies documentals, excepte en el cas d'Agramunt, d'on procedeix una làpida funerària.

Camí Ral a Lleida

A Lleida, l'espai habitat antigament pels jueus és conegut com «la Cuirassa» i havia tingut una sinagoga, banys, *micvé*, carnisseria, macell, forn i cementiri. Malauradament, res de tot això s'ha conservat. Se situa aquest call entre el carrer Major, la Costa del Jan, el carrer del Seminari Vell, el de Sant Cristòfol i el de Cavallers.

Informació pràctica

TURISME DE LLEIDA

C/ Major, 31 bis

Tel.: (+34) 902 250 050

www://turisme.paeria.es

Aquest barri jueu, veí de la parròquia de Sant Andreu, era format per carrerons estrets als quals s'accedia per diferents portes, com la de la Cuirassa, situada on s'uneixen avui els carrers de Sant Cristòfol

i Seminari a la Costa del Jan. Després de l'avalot del 1391 i el saqueig de la Cuirassa, el barri va ser reconstituït gràcies a la decidida intervenció del rei Joan I, si bé en un altre indret, a causa de la destrucció soferta.

Arqueològicament, es tenen poques dades sobre aquesta zona de la ciutat. En la intervenció realitzada l'any 1994 en el solar delimitat pel carrer de Sant Cristòfol, Jueria i Seminari es van trobar restes arquitectòniques possiblement del call. Alguns dels materials ceràmics recuperats, poc abundats però molt interessants, fan endevinar paraments per a la llar força luxosos per a l'època.

Molt important és el llegat dels savis jueus lleidatans, membres molts d'ells de l'escola mèdica hebrea. Cal destacar, per exemple, Mahalux Alcoquí, bon coneixedor de l'àrab, i Maimó Gallipapa, autor del *Tractat dels metges* i del *Tractat de lleis de les dones*. D'altres van ser traductors de textos aràbics d'Avicenna, Galè i Hipòcrates. La seu de l'Institut d'Estudis Il·lerdencs conserva una làpida funerària i un anell d'or amb una inscripció traduïda com a Goig.

A les darreries del XIV, finalitzen les obres de construcció de la nau nord

Un dels carrers de l'antic call jueu de Lleida.

A la ciutat de Cervera també hi va haver una important comunitat de jueus durant l'edat mitjana.

de la Seu Vella i de la torre, que, a partir d'aleshores, es denomina dels Jueus, els quals, a través d'un impost, van proporcionar els mitjans econòmics per a la seva construcció. A la Seu Vella es poden contemplar també dues magnífiques estrelles de David, la primera inscrita en una clau de volta de la nau lateral del cantó de tramuntana i la segona al cantó de ponent del claustre.

Un recorregut a través de l'A-2

Actualment, les ciutats de Lleida, Tàrrrega i Cervera estan perfectament comunicades mitjançant l'A-2, que segueix la direcció de l'històric camí ral d'Aragó. Sempre, però, es poden prendre les carreteres locals que travessen la gran plana regada tot passant per Bell-lloc d'Urgell, Mollerussa i Bellpuig.

Cervera

El call medieval de Cervera ha estat molt ben documentat i estudiat, si bé, ara per ara, no hi ha restes visitables. Dividit en el call Jussà i el Sobirà, va assolir una gran importància en el segle XIV. Un document medieval permet conèixer l'estructura interna de la sinagoga d'aquesta ciutat. La sala d'oració tenia forma quadrangular, amb l'entrada situada al mur de migdia i l'armari de la Torà en el mur oriental, tal com era preceptiu. Dos grans arcs dividien la sala en tres trams i a ambdós costats hi havia tres seients. Set seients més s'arregleraven al llarg del mur de llevant fins arribar a l'armari i set seients més a l'altre costat. Al costat nord hi havia nou seients, separats del centre per un compartiment, i quinze seients més tot al llarg del mur occidental. Al centre de la sala, sembla que lleugerament desplaçat, s'aixecava la tribuna amb tres seients adossats al costat menor i quatre al costat orientat cap a l'armari.

D'aquest mobiliari no queda cap vestigi material, tret dels documents signats pel notari de Cervera, Antoni d'Agramuntell. Allí hi ha anotat amb molta cura el nom dels compradors dels seients, el preu que van pagar i la seva ubicació. El document, signat el 16 d'agost del 1385, informa que la quantitat reunida

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME DE CERVERA
C/ Major, 115 - 25200 Cervera
Tel.: (+34) 973 531 303
www.ccsegarra.com/turisme

amb la venda dels seients (uns 3.000 florins) es va destinar a finalitzar les obres de la sinagoga.

Tàrrega

La presència jueva a Tàrrega és documentada des de l'any 1278. El museu de la vila conserva una interessant col·lecció d'objectes relacionats amb la història d'aquesta comunitat jueva, que va adquirir una notable importància comercial i cultural. Entre els seus habitants hi ha jueus de renom, com ara el poeta Mosse Natan i Jucef de Besés, qui va deixar a la ciutat cent set mitgeres de forment.

De l'emplaçament del call no se sap gairebé res. Durant l'avalot del 1348, va quedar pràcticament arrasat i es va haver de reedificar de nou. Gràcies al rei Pere III la recuperació va ser ràpida. Per la documentació es pensa que deuria estar situat entre els carrers de l'Estudi —que portava a les carnisseries—, Major, de Lluís Folquet i del Forn dels Jueus. Un possible accés al call podria haver estat pel pas amb arcs gòtics que comunica el carrer de les Piques amb el de l'Estudi.

Durant l'any 2007 va quedar al descobert de manera casual una part de l'antic cementiri jueu, amb sis fosses comunes que esdevenen un testimoni evident de la violència que va patir la comunitat jueva quan va ser assaltada durant l'epidèmia de la pesta negra de l'any 1348. Aquest jaciment, situat al nord del turó del Masset, ha proporcionat valuoses troballes antropològiques com ara diversos objectes de valor i una interessant col·lecció de monedes encunyades a Barcelona, València, Aragó i Montpeller.

De Tàrrega a Montblanc

De Tàrrega, la capital de l'Urgell, surt la carretera C-14 que mena a Montblanc. La ruta travessa la vall del Corb i el coll de Belltall i ofereix unes perspectives superbes sobre la conca de Barberà.

Montblanc

La capital de la Conca de Barberà va ser fundada l'any 1163 pel

Call de Tàrrega. Un dels seus habitants més cèlebres va ser el poeta Mosse Natan.

Sobre la llengua

«A la Catalunya de l'alta edat mitjana, els jueus parlaven certament la llengua del país. Fins i tot van continuar parlant-la quan foren expulsats. El català, doncs, va esdevenir la seva llengua quotidiana tot i que, tal com passa actualment, devien parlar altres llengües: l'àrab, els qui procedien de territoris musulmans, o l'aragonès, el castellà o el provençal, quan les circumstàncies i les relacions els obligaven a saber-les. Cal destacar, amb tot, que no van tenir mai l'hebreu com a llengua parlada, bé que en casos excepcionals hi devien recórrer. El mateix succeïa amb els cristians i l'ús del llatí.

La població jueva de Catalunya ja dominava l'hebreu escrit en una època molt primerenca. A la segona meitat del segle XI hi ha escriptors que empraven la llengua hebrea. De vegades, quan els semblava que el mot hebreu no acabaria de ser ben entès, recorrien a la llengua vulgar escrita en lletres hebrees; i així va ser en el cas del català. Amb tot, el suport o el vehicle de tota o de quasi tota l'obra cultural que els jueus catalans van produir és la llengua hebrea.» Eduard Feliu.

rei Alfons I el Cast. El seu recinte emmurallat, del segle XIV, és l'obra militar medieval més important de tot Catalunya. Amb un perímetre de 1.500 metres i fortificada amb trenta-una torres, la muralla disposa de dues torres-portal i un pas de ronda.

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME DE TÀRREGA
C/ Agoders, 16 - 25300 Tàrrega
Tel.: (+34) 973 500 707
www.urgell.cat

Al segle XIII, el call de Montblanc ja apareix documentat dins les muralles i situat al voltant de l'actual plaça dels Àngels. S'hi accedia a través de tres portals i arribava fins al portal d'en Bover, amb sortida a la muralla de Santa Tecla, per una banda, i al carrer Major, per l'altra. A petició dels jueus montblanquins, el rei Jaume II els va concedir la clausura del call, el maig del 1298. Actualment, es conserva el carrer dels Jueus, en procés de restauració.

L'aljama de Montblanc, força activa, tenia sinagoga, banys i fossar, aquest darrer situat a prop del riu Francolí. Trobem perfectament documentada la destrucció d'una sinagoga per haver estat construïda il·legalment, pel fet que els seus materials

El rei Jaume segon va concedir el dret de tancament del call de Montblanc l'any 1298.

van ser aprofitats en la construcció del monestir de santa Maria de la Serra.

A més de rics mercaders i tractants de teixits, d'entre els fills il·lustres del call de Montblanc cal destacar els metges Mestre Adzay Brunell (1381) i Mestre Bonsenyor Bonnell, que va prestar els seus serveis al rei Joan I. En el Museu de Montblanc hi ha una vitrina amb objectes relacionats amb la cultura jueva, fruit de les recerques i troballes recents.

L'Espluga de Francolí

Molt a prop de Montblanc hi ha l'Espluga de Francolí, vila que també va tenir un petit call jueu; en el museu local es pot contemplar un magnífic segell de marcar el pa àzim, és a dir, sense llevat, que es consumia durant la setmana de la Pasqua jueva o *Pesah*.

Informació pràctica

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ

Plaça del Mil·lenari, 1
93440 L'Espluga de Francolí
Tel.: (+34) 977 871 343
www.esplugaturisme.cat

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE MONTBLANC

Església de St. Francesc
43400 Montblanc
Tel.: (+34) 977 861 733
www.montblancmedieval.org

Recorregut

Per anar de Montblanc a Santa Coloma de Queralt cal prendre la carretera C-241 que passa la vila de Sarral, molt coneguda per la seva artesanian de l'alabastre. El paisatge ofereix magnífiques perspectives de les vinyes adscrites a la denominació d'origen Conca de Barberà.

Temps estimat de viatge: 30 minuts

Rutes alternatives: ruta medieval

Santa Coloma de Queralt

La primera referència de l'existència d'una comunitat jueva a Santa Coloma data de l'any 1272. La vila va tenir una important

aljama que s'independitzà de la de Cervera l'any 1347. Els jueus del lloc estaven sota la jurisdicció directa dels barons de Queralt, fet que els va reportar alguns privilegis, com ara el de no haver de prendre les armes ni fer vigilància. La població jueva no tenia al principi un barri exclusiu i vivia dispersa al voltant de l'església; més endavant va haver d'habitar un barri propi.

El call de Santa Coloma es localitza davant del portal que dona entrada al pati del castell; quedava ben delimitat per les muralles, la plaça Major i la plaça de l'Església i disposava de sinagoga, banys, hospital i fossar propi, cosa que li donava categoria d'aljama. Els seus habitants tenien molts lligams comercials amb Cervera; es dedicaven principalment al comerç del safrà, que es feia en el mercat dels dilluns. El centre de contractació estava situat a la plaça de l'Om, l'actual plaça de l'Església.

Entre els oficis exercits pels membres d'aquesta comunitat jueva hi ha els de sastre, draper, rambler i argenter, com també personalitats reconegudes en l'exercici de la medicina i la cirurgia. Destaquem la figura de la metgessa Na Floreta.

La vila té una bona senyalització direccional i explicativa que fa molt entenedora la història dels jueus de Santa Coloma de Queralt. La restauració dels espais situats a l'entorn de l'antiga plaça de l'Om ha progressat molt en els darrers anys, fet que permet obtenir una visió força aproximada del que fou l'antiga jueeria.

Informació pràctica

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME
DE STA. COLOMA DE QUERALT
Pati del Castell, s/n
43420 Santa Coloma de Queralt
Tel.: (+34) 977 880 478

La comunitat jueva de Santa Coloma de Queralt, a la fotografia, a l'inici vivia dispersa a l'entorn de l'església.

Viatge al migjorn català. De Tarragona a Tortosa

Aquest itinerari està encapçalat per dues ciutats tan importants com Tarragona i Tortosa, a més d'un conjunt de ciutats i viles com Valls que esdevenien potents centres de mercat. La ruta comença a Tarragona, la Tarraco romana, declarada Patrimoni Mundial per la UNESCO l'any 2001, i acaba a Tortosa, la ciutat del Renaixement, capital natural de les Terres de l'Ebre. La ruta s'endinsa cap a l'interior per visitar els vestigis jueus del Camp de Tarragona i el Priorat, i finalitza més enllà de les riberes de l'Ebre. A banda del llegat jueu, tant el Camp de Tarragona com les Terres de l'Ebre gaudeixen d'un patrimoni natural excepcional encapçalat pel Parc Natural del Delta de l'Ebre i el massís dels Ports.

Tarragona

Tarragona tenia una comunitat jueva que tal vegada es remunta a l'època visigòtica, tal i com sembla indicar la troballa de tres objectes molt significatius. El primer és una coberta de tomba que conté la imatge d'una *menorà*, localitzada a la muntanyeta de l'Oliva i datada entre els segles III i VII. A la troballa anterior se li ha de sumar una pileta trilingüe del segle V i una làpida funerària del segle VI, dedicada a la memòria d'Isidora. La presència jueva a la ciutat devia perdurar durant la dominació àrab i, segons alguns autors, la va fer mereixedora del nom de «Ciutat dels Jueus».

Del call medieval tarragoní es conserven poques restes materials. Se sap que era un entramat de carrerons estrets per on es distribuïen els diferents gremis artesans. El conjunt s'estenia entre la plaça del Rei, la plaça dels Àngels —que sembla que fou l'antiga plaça de la jueria—, els carrers de Santa Anna, Portella i d'en Granada. Al carrer de les Escrivanies Velles es pot contemplar la reproducció de dues làpides funeràries hebrees adossades a la part inferior de la casa del Degà. Sembla que totes dues són de la mateixa època i contenen unes frases finals gairebé idèntiques. Les làpides originals es conserven al Col·legi d'Enginyers.

A l'interior de la catedral, a la capella de Santa Llúcia, hi ha un mural del segle XIV, en el qual els jueus estan representats amb la seva indumentària reglamentària. És a dir, sobre el pit s'endevina la coneguda rodella groga i vermella. Dins la mateixa

Imatge característica del call jueu de Tarragona.

Al Museu Diocesà de Tarragona es conserva la làpida d'Isidora, del segle VI, en la qual es troba representada una bonica *menorà* en l'angle superior esquerre, i una inscripció que diu: «...Aquest és el sepulcre (erigit) en bon record d'Isidora, filla del ben recordat Ionà i Aixia; descansi la seva ànima en pau amb tot Israel, amén, amén».

catedral, en el retaule dedicat a la Mare de Déu, obra del mestre Lluís Borrassà (s. XV), es veuen uns jueus que porten les taules de la llei.

En el Museu Nacional Arqueològic, entre d'altres objectes valuosos, es pot admirar una peça que possiblement va servir de frontal d'una font del call. És un bloc de pedra picada de 56 cm de llargària per 37 d'amplada, i 5 cm de fons que a la seva part frontal conté dos escuts amb les quatre barres, separats pel forat central de sortida de l'aigua. D'altra banda, una de les peces jueves més interessants de la ciutat de Tarragona es troba avui al Museu Sefardí de Toledo. Es tracta d'una pileta trilingüe elaborada en marbre blanc que conté un text escrit en hebreu, llatí i grec. Porta la representació d'una *menorà* al centre amb dos paons situats a cada costat del canelobre.

Actualment s'està fent l'estudi historicoarqueològic de l'edifici conegut amb el sobrenom de «Ca la Garsa», del qual s'ha dit que era la sinagoga del call. L'estudi documental, però, ha desmentit aquesta hipòtesi i situa la sinagoga a la plaça del Rei. Tot i així, les excavacions de Ca la Garsa ens indiquen que sobre les restes d'un edifici romà es troben restes visigòtiques i un casal dels segles XIII i XIII, construït amb arcs diafragmàtics, i que, sembla, hauria de ser un important edifici públic del call que avui ha estat declarat Bé Cultural d'Interès Local. La documentació estudiada i les futures campanyes de rehabilitació patrimonial permetran a Tarragona gaudir en un futur proper de la visita a l'antic call. Igualment, es recomana la visita complementària als museus arqueològic i diocesà.

Recorregut cap a Valls

De Tarragona a Valls cal prendre la N-240 que condueix a la capital de l'Alt Camp. Per completar el recorregut fins a Falset cal dirigir-se a Reus i prendre la N-420. Des de la capital del Priorat s'arriba fàcilment a Capçanes. També s'hi pot arribar des de l'AP-7, a Montroig del Camp, on cal prendre les carreteres T-322 i TV-3001, que travessen l'imponent feix de muntanyes que

Informació pràctica

**PATRONAT MUNICIPAL DE
TURISME DE TARRAGONA**
www.tarragonaturisme.es

MUSEU DIOCESÀ
Plaça de Palau, 2
43003 Tarragona
Tel.: (+34) 977 238 685
museu.diocesa.
arquebisbattarragona.cat

**MUSEU NACIONAL
D'ARQUEOLOGIA**
Plaça del Rei, 5
43003 Tarragona
Tel.: (+34) 977 236 209 /
977 251 515
www.mnat.es

delimiten el Camp de Tarragona. El desplaçament fins a Tortosa es pot fer a través de la ruta tradicional de l'autopista AP-7 o bé travessant el Priorat per la N-420 fins a Móra d'Ebre i seguir després el curs de l'Ebre per la C-13 fins a Tortosa.

Valls

La vila de Valls va tenir a l'edat mitjana una important aljama. A banda dels jueus locals, aquest call acollia els de les poblacions veïnes que no disposaven d'aljama i havien d'anar a aquesta

ciutat per assistir a la sinagoga i, fins i tot, per ser enterrats en el seu cementiri. Avui, ben poca cosa queda d'aquest passat jueu.

El call de Valls estava situat a l'actual centre històric, molt a prop de l'església de Sant Joan. Tenia tres arcs d'entrada, dos d'ells ja desapareguts i un tercer, situat al carrer del Call, conservat en situació precària. El carrer dels Jueus i el carrer del Call són els únics vestigis de la presència jueva.

Visites complementàries

En l'àmbit del camp de Tarragona hi havia altres jueries documentades de les quals es conserven pocs vestigis físics. És el cas de les jueries de l'Aleixar i Alcover.

L'**Aleixar** comptava amb un call esmentat el segle XIII que tenia una sinagoga segons un document del 1348. L'antic barri jueu de la vila estava situat a prop de l'actual carrer del Forn, paral·lel a la muralla; el fossar es trobava a la carretera de les Borges Blanques.

Informació pràctica

**OFICINA MUNICIPAL D'INFORMACIÓ
TURÍSTICA**

C/ de la Cort, 61 - 43800 Valls
Tel.: (+34) 977 612 530
turisme.valls@altanet.org

De l'Aleixar provenen cinc *Libri Judeorum* conservats a l'Arxiu de Tarragona, un dels quals ha estat publicat. En el cas d'Alcover, el call es va formar prop de la muralla en una eixampla del segle XIII.

Falset, la capital del Priorat, pertanyia al comte de Prades i durant els segles XIII i XIV va tenir una aljama amb un bon nombre de famílies. Es conserven pocs vestigis del call, que estava situat vers el carrer de l'Escoleta o de Mossèn Mestres, entre el carrer Baix i el Lluç. Perduren dues làpides procedents del cementiri jueu, una datada al final del segle XIV i conservada al Museu de Falset, i la segona datada del 1436 i conservada actualment al Museu Diocesà de Tarragona. Hi ha en curs un projecte per a la recuperació del call.

Informació pràctica

OFICINA DE TURISME DEL PRIORAT

C/ Sant Marcel, 2 - 43730 Falset

Tel.: (+34) 977 831 023

www.turismepriorat.org

Capçanes

Aquest petit poble del Priorat és molt conegut i visitat per jueus procedents d'arreu del món per un motiu ben concret: la producció de vi caixer. És a dir, vi apte per al consum dels jueus. El vi caixer, no pasteuritzat, s'obté mitjançant el mètode de vinificació anomenat «Lo Mebushal». Tot el procés d'elaboració, des del terròs fins a la verema, la fermentació i l'envasament, es fa sota supervisió rabínica.

La Cooperativa de Capçanes data del 1933 i habitualment produïa vi que es venia a doll; més endavant, el 1991, va començar l'elaboració i la cria de vi, fins que l'any 1995 emprendre la producció de vi caixer, essent el primer celler de Catalunya i Espanya que es va iniciar en la producció d'aquest tipus de vi.

La Cooperativa de Capçanes organitza visites guiades a les vinyes i al celler que tenen el valor afegit d'explicar els protocols que s'han de seguir per obtenir vi caixer. La visita a les vinyes sol anar acompanyada d'una explicació entusiasta de les virtuts del vi «Flor de Primavera», Peraj Ha'Abib, del seu procés d'elaboració, de les terres que el produeixen i dels

La vila de Falset, capital del Priorat, conserva poques restes del seu passat jueu, tot i que hi ha un projecte de recuperació del call.

El vi segons la llei jueva

La llei jueva no només fa al·lusió al producte final, el vi, sinó que també es refereix a les vinyes, els estris de la verema, la maquinària per a l'elaboració i la manipulació del raïm i, evidentment, a la producció del vi. És un procés que no admet l'ús de substàncies químiques com en cas del vi convencional. Les bótes que contenen el vi han de quedar tancades i segellades rere una reixa de la qual només té la clau el rabí.

qui el consumeixen. Un bon tast acaba de convèncer al visitant i l'anima a comprar tant el vi caixer com la resta de productes que ofereix la cooperativa.

Informació pràctica

COOPERATIVA DEL VI
C/ Llaberia, 4 - 43776 Capçanes
Tel.: (+34) 977 178 319
www.cellercapcanes.com

Tortosa

Tot i que tradicionalment s'ha determinat la presència de jueus a la ciutat des d'època visigòtica basant-se en una làpida trilingüe, amb una cronologia del segle vi que avui és discutida, és probable que la presència jueva a Tortosa sigui força més antiga i es remunti a l'època romana. De tota manera, la primera notícia ben documentada de l'existència d'un call, o d'un espai habitat per la comunitat jueva i destinat al seu ús exclusiu, és posterior a la conquesta cristiana. És en temps de la conquesta de Tortosa quan el comte Ramon Berenguer IV, per mitjà de la carta de franqueses, fa donació de les drassanes àrabs per a la construcció de seixanta habitatges.

Els darrers estudis situen aquest call vell a la zona que va des de l'actual carrer Jaume Tió Noé fins al barranc del Célio, a la banda esquerra del carrer Major del barri de Remolins. Amb l'ajut de fonts documentals, en aquest call vell hom situa la sinagoga, el forn i la carnisseria, del quals pràcticament no queda cap rastre ni vestigi material, tret dels topònims i el traçat dels carrers situats al sud del barri.

Sortint del call vell cal trobar el carrer Major de Remolins, que el separava del call nou. Al cap del carrer hi havia el portal de Vimpeçol, que permetia la sortida del recinte emmurallat del call

Plaça de Menahem ben Saruk de Tortosa.

pel sector septentrional. Encara es pot resseguir pel terra, paral·lel al barranc, el traçat del basament del clos fins a la torre del Célio, o torre Grossa de Vimpeçol. Des d'aquest lloc, situats a la plaça dedicada a Menahem ben Saruk, ens podem introduir per la travessia Vandellòs, un dels carrerons més estrets del call, per arribar finalment al Portal dels Jueus, l'únic de la jueria que ha arribat fins als nostres dies. Si el traspassem descobrirem el conjunt defensiu de les avançades de Sant Joan, construïdes durant el segle XVII.

Travessem de bell nou la porta per endinsar-nos al call nou. El barri conserva gairebé intacta l'estructura urbanística original i, de fet, només s'ha modificat la seva fesomia en créixer verticalment a causa de la poca superfície dels solars. Aquí es pot deambular pels tortuosos, laberíntics i estrets carrers per on caminaven els seus antics habitants.

El call nou sembla que data del primer terç del segle XIII, moment en què la Senyoria de Tortosa, representada per Ramon de Montcada i els frares del Temple, va atorgar una carta de franqueses a vint-i-cinc jueus per a la seva construcció. L'aljama tortosina era una de les més importants del país. Les activitats comercials i financeres dels seus membres més preeminents beneficiaven indirectament la població cristiana. Ja al segle XIV, destaquen personatges com els germans Isach i Jafudà Marçili i Abraham Mair, banquers, a qui recorria la ciutat en moments de problemes de subsistència i que participaven en el finançament de les empreses de la corona. Durant l'avalot del 1391, per ordre reial, les autoritats tortosines van decidir la reclusió dels membres de l'aljama al castell de la Suda per protegir-los d'un possible atac.

Si recorrem el call nou, no podem deixar de banda el carrer Vilanova, d'amplada superior als altres i amb la peculiaritat d'un traçat rectilini i disposició transversal. De la seva obertura es té constància al segle XV. Cal visitar les places del Platger i de la Figuereta, les quals conserven de forma testimonial la pintoresca imatge que oferien les places amb pou.

Sortim del call pels carrers Major de Sant Jaume i Santa Anna. Aquest camí és el mateix que van seguir els jueus fins a la catedral el febrer del 1413, moment en què es va iniciar la coneguda

Disputa de Tortosa a les dependències de la Seu. Actualment, hi ha en marxa la recuperació del call tortosí amb un projecte de senyalització ja realitzat.

Informació pràctica

TORTOSA TURISME

Plaça del Carrilet, 1

Tel.: (+34) 977 449 648

www.tortosaturisme.cat

La Disputa de Tortosa

Convocada pel papa Benet XIII (el papa Luna), la Disputa de Tortosa va ser una iniciativa del seu metge, el convers Jeroni de Santa Fe, per discutir l'arribada del Messies, i, conseqüentment, la pèrdua de sentit de la religió jueva. La Disputa va tenir lloc durant seixanta-set sessions públiques de polèmica doctrinal judeocristiana presidides pel Papa. Les discussions van durar més d'un any i mig, des del 7 de febrer del 1413 fins al 13 de novembre del 1414. Se'n conserven les actes i una curta relació de Bonastruc Desmaestre. La llengua emprada en la Disputa sembla que va ser l'aragonès i van servir de minuta vint-i-quatre tesis redactades per Jeroni de Santa Fe. Hi van participar més de vint rabins que procedien de Catalunya i d'Aragó, que van ser obligats a assistir-hi i a discutir els arguments de Jeroni de Santa Fe. Es tractava de provar que els escrits jueus avalaven la vinguda del Messies i en perfilaven la seva personalitat i la seva obra. Les set darreres sessions es van dedicar a criticar els «errors» del Talmud. Des de la seva posició de força, la part cristiana va obligar els rabins a confessar per escrit que no tenien arguments per contradir les tesis presentades. La Disputa, a més del descrèdit dels rabins i dels nombrosos baptismes de jueus, va accentuar el tòpic de l'«encegament» dels jueus i va donar peu a la publicació de la butlla *Etsi doctoris gentium*, màxim exponent de la repressió jueva medieval. Els resultats de la controvèrsia van ser nefastos per a la comunitat jueva. Tots els rabins que hi van prendre part, a excepció de dos, van abjurar de la seva fe, cosa que va tenir com a conseqüència una onada de persecucions, conversions en massa i la publicació d'una butlla papal, datada el maig del 1415, en què es dictaven severes disposicions contra les llibertats dels jueus. Tot plegat va representar un cop molt fort per a la comunitat jueva, que culminaria amb l'expulsió del 1492. Ebre avall, els jueus tortosins iniciaven el camí de l'exili, mentre deixaven enrere la casa i la seva ciutat per embarcar-se en direcció a Barcelona des del port Fangós i dispersar-se després per tot Europa.

TEXTOS COMPLEMENTARIS

Claus per interpretar el llegat jueu

El call, definició i urbanisme

A Catalunya, els barris on vivien els jueus són coneguts amb el nom de call. La primera referència al terme es troba en un document barceloní del segle XI que parla d'algú que «*solebat ire ad callem judaicum*»: que anava al carrer on vivien els jueus. El nom es va estendre pel Principat i per indrets com Mallorca, el Rosselló i part de València. A Lleida, però, es va emprar «la Cuirassa», nom relacionat amb una muralla. Però on vivien els jueus abans del segle XI? No es té constància documental per saber si vivien dispersos, barrejats amb la població cristiana o junts, al voltant de la sinagoga, per raons de comoditat i de seguretat. Potser el que a l'inici va ser un acte voluntari, va acabar esdevenint imposició.

Els calls s'ubicaven generalment vora els castells, palaus, esglésies, prop de les muralles i dels camins, és a dir, al costat dels poders polítics i religiosos i en zones que facilitessin la seva activitat comercial i els hi procuressin una certa seguretat. Però, malgrat el que molt sovint es creu, els calls no tenien un urbanisme definit. Tampoc l'exterior dels edificis dels barris jueus no es diferenciava del de la resta de la població. Per això, abans de parlar de determinada zona com a possible call se n'ha de conèixer la història i els documents, completats sempre amb les dades arqueològiques.

Són molts pocs els calls construïts de nova planta. Generalment es creen sobre un urbanisme preexistent, ja sigui altmedieval, visigòtic o romà. El traçat urbà de pobles i ciutats està en contínua evolució i és per això que sempre s'aprofiten restes anteriors. Els primers calls que es coneixen no eren barris totalment tancats. Al principi no hi havia una separació total entre jueus i cristians. A partir de mitjan segle XIII, va augmentar la pressió sobre les comunitats jueves i els calls es van haver de tancar. La tanca no era sempre una muralla feta expressament. Els altres límits eren els propis carrers i cases, i uns portals que els comunicaven i que permetien entrar i sortir. Algunes comunitats que no disposaven de portes es van queixar al rei de què aquesta situació les deixava indefenses. Com va passar a Montblanc i a Vilafranca, el monarca els va concedir els permisos necessaris per fer-les. L'existència de portes ens la documenta també el fet que els consellers de Barcelona ordenessin l'enderroc de la del call, a l'actual carrer

El call, de carrer a barri jueu

L'origen d'aquest mot ha estat debatut entre els erudits durant molt de temps. Actualment, es creu més versemblant que el terme provingui del llatí *callis* –carrer– i no pas de l'hebreu *qahal* –comunitat.

de Sant Domènec del Call, el 1392, poc després de la dissortada desaparició del barri jueu.

LA SINAGOGA

L'edifici públic més important del call era la sinagoga, un espai de culte però també d'estudi i de reunió. La sinagoga era el centre religiós dels jueus i també el centre cívic de la comunitat. Com que no es conserva cap sinagoga catalana medieval dempeus, la informació que tenim pel que fa a l'arquitectura i els objectes prové de les fonts literàries, els manuscrits il·luminats i les excavacions arqueològiques. En les poblacions importants podia haver-ne més d'una, així com també oratoris particulars, mentre que en les petites, generalment, només n'hi havia una. Se sap que hi havia famílies jueves que habitaven en llocs on no constituïen aljama, i per acudir a la sinagoga per complir els seus deures religiosos o per ser enterrades havien de traslladar-se a la de la localitat més propera.

És molt poc el que es coneix de l'arquitectura de les sinagogues catalanes, ja que no tenien cap detall exterior que les caracteritzés. Se sap com n'era l'interior i l'equipament per la documentació, donat que, a excepció de les restes arqueològiques de la de Besalú, no se n'ha trobat cap. Les que van ser convertides en capelles no conserven tampoc cap de les seves característiques originals. La seva arquitectura degué ser molt senzilla.

Els calls catalans: ubicació i vida

Els jueus es van establir als centres urbans catalans sense instal·lar-se a les zones muntanyenques, amb un pes demogràfic força variable. Jaume Riera observa que a la Catalunya del segle XIV, a banda de les aljames amb força població jueva com Barcelona o Girona, també van existir calls en localitats amb una població mitjana com Lleida i Tortosa o petita com Berga o Falset. Durant el regnat de Jaume I (1213-1276) i de Pere II (1276-1285) els jueus catalans viuen el seu Segle d'Or, integrats en la vida política i econòmica dels cristians.

Dins el call, la comunitat jueva vivia segons el calendari hebreu de cicles lunars, amb l'observança del sàbat i les festivitats tradicionals. Les lleis religioses, civils i penals i també els costums estaven regulats per la Torà. Les ordinacions promulgades per les aljames eren sovint confirmades pels monarques. La direcció del culte era responsabilitat dels rabins; els administradors de la comunitat havien de mantenir el culte públic, proveir els aliments caixer i cuidar dels malalts, dels difunts i les seves famílies. El *Bet Din*, un tribunal amb jutges experts que actuaven d'acord amb la llei jueva i amb el consentiment del monarca, tenia el dret de pronunciar sentència entre els jueus en plets civils i criminals.

Edificades en un entorn urbà, necessitaven una autorització per ser construïdes, reformades o ampliades. Això passava també amb els oratoris i les sinagogues privades. Depenent de l'espai de què disposaven, algunes formaven un complex, amb patis i edificis annexos. En general, havien de disposar d'un espai per a les dones, generalment en un pis superior; la documentació escrita les anomena «escola de les dones» i entraven a l'edifici per una porta diferent que la que feien servir els homes.

Les fonts documentals i artístiques remeten a dues parts principals dins el recinte de la sinagoga. Una d'aquestes parts és el *hekhal* o l'arca on es guardaven els rotlles de la Torà, dotat amb portes que es tancaven amb clau. L'altra part és la *tevà*, o plataforma, on el rabí celebrava les cerimònies de culte. Normalment es trobava al centre de la sala i envoltada per columnes o pals que sostenien un baldaquí.

Hi havia el llum d'oli o *ner tamid*, llàntia perpètua col·locada davant l'arca, que al segle XIV s'utilitzava a les sinagogues catalanes. Els seients eren un bé molt preuat: es compraven, es venien o es deixaven en herència.

A les il·lustracions medievals de les *haggadots* catalanes es troben dibuixats gran part dels ornaments rituals litúrgics emprats a les sinagogues: les corones *atarot*, els *rimonim* —acabaments de plata que servien per cobrir la part de dalt de les fustes que sostenen la Torà— o els pectorals o plaques de plata amb el nom del donant del rotlle.

ALTRES EDIFICIS JUEUS

Un altre edifici indispensable, al call, era el *micvé* o bany ritual de purificació. Encara que només es coneix físicament el de Besalú, n'hi ha referències documentals a diverses poblacions. Salomó ben Adret parla dels *micvés* a Catalunya; ens diu que en els banys públics de poblacions com Barcelona i Girona —els Banys Nous i els Banys, respectivament— hi havia un sala destinada exclusivament a *micvé*, tancada i sota la custòdia d'un jueu o jueva, que havia de controlar la puresa de l'aigua i la no contaminació provinent de l'exterior.

A Barcelona es conserva una làpida commemorativa d'un *heqdés*, l'edifici destinat a hospital, escola i lloc d'acollida. Se'n coneix l'existència d'un altre a Santa Coloma de Queralt. D'altra banda, un altre dels equipaments necessaris dels calls era l'escorxador. Allí se sacrificaven els animals segons el ritus propi i d'allà la carn es portava a les taules de vendre carn assignades. No totes les comunitats tenien carnisseria en el seu barri i havia de ser compartida segons ordenances puntuals, que de vegades van produir malestar entre els veïns.

Els forns eren una regalia, públics, i quan s'havia de coure el pa àzim o *matzot* —sense llevat—, el senyalaven prèviament mitjançant un segell identificatiu o algun altre senyal. No era permès coure el pa a les cases; es permetia només en alguna ocasió.

LA CIUTAT DELS MORTS

A una certa distància dels calls, extramurs, s'ubicaven els cementiris jueus. La seva memòria ha perdurat com a nom d'un determinat indret —Montjuïc a Barcelona, Girona, Vilafranca—, malgrat l'espoliació que van patir des de finals del segle XIV. Sabem de l'existència de més de vint cementiris jueus medievals. D'altres només es coneixen o bé per la documentació o bé per les làpides conservades. El de Barcelona, a Montjuïc, va ser excavat l'any 1945 i el 2000. S'hi van identificar més de setanta tombes en la primera campanya i més de cinc-centes en la segona. L'aixovar trobat no és abundant, a excepció dels epitafis i algunes joies. Aquests tipus d'objectes, llevat del cas de les làpides datades, no ajuden gaire a precisar una cronologia; les més aproximades són les dels segles XI i XV. Al cementiri de Girona corresponen les làpides sepulcral o *matzevot* exposades al Museu d'Història dels Jueus. A Tàrrrega una recent excavació de l'any 2007 ha donat resultats sorprenents: seixanta-nou individus i la troballa de sis fosses comunes. Aquest descobriment és excepcional a Europa per les seves dimensions, pel nombre d'individus localitzats i pels clars indicis de violència en molts dels cossos.

Els reis van autoritzar a Barcelona, després del 1391, i en altres poblacions, després del 1492, que les pedres dels cementiris jueus poguessin ser reaprofitades com a material de construcció. Així, no és estrany trobar fragments d'inscripcions hebrees en diverses construccions posteriors.

Testimonis quotidians d'una cultura

Fins fa pocs anys, els objectes coneguts pertanyents a la cultura jueva catalana eren ben pocs. A banda de les làpides funeràries, cal destacar les joies trobades a Montjuïc de Barcelona el 1945. En el Museu d'Història dels Jueus de Girona també es pot veure el material trobat a la necròpoli hebrea de la ciutat.

El seu estudi ha permès conèixer de manera molt més real les comunitats jueves. Així, a més de làpides funeràries, coneixem les commemoratives; sabem, d'altra banda, que la vaixela i els atuells de cuina eren de la mateixa tipologia que els dels cristians. Només dues peces ceràmiques, ambdues conservades al Museu d'Història de Barcelona, tenen una inscripció hebrea. També s'han trobat fragments d'objectes de culte, com les lamparetes d'*hanukka*. Esperem doncs, que les investigacions, recerques i excavacions continuïn i que entre la comunitat científica i els gestors de patrimoni es trobi un camí per donar a conèixer de la millor manera possible les llums i ombres del nostre passat.

*El passat és la nostra herència.
El present, la nostra responsabilitat.
El futur, el nostre repte.*

Abba Kovner, Museu de la Diàspora, Israel

Personatges destacats

El llegat cultural dels jueus catalans és molt important i moltes de les seves produccions han arribat fins avui en dia. Els temes que van tractar són molt variats: des de la poesia i narrativa als textos científics —matemàtiques, medicina o geografia, entre d'altres—, filosòfics i religiosos. Esmentarem alguns dels més destacats, amb la seguretat que la relació serà incompleta. A banda de Mosse ben Nahman —Nahmànides— (p. 23) o Salomó ben Adret (p. 9), Catalunya va ser bressol de jueus reconeguts avui internacionalment. A continuació, un llistat dels més destacats.

Isaac ben Roven «el Barceloní» i Abraham bar Hiyya i Jaffudà ben Barzilay van ser capdavanters en la utilització de la llengua hebrea com a llengua culta.

Menahem ben Saruq, poeta i filòleg nascut a Tortosa, al segle x. És l'autor del diccionari *Mahberet*, el primer tractament lèxic complet del vocabulari bíblic en hebreu.

Seset Benvenist, metge i batlle del rei Alfons el Cast. Va escriure diversos tractats de medicina.

Abraham ben Hasday, defensor de Maimònides. Autor d'*El Príncep i el Monjo*, va destacar com a traductor de l'àrab.

Samuel Ha Sardi va escriure el *Llibre de les Ofrenes*, obra de jurisprudència religiosa.

Hasday Cresques és l'autor de l'última gran obra de la filosofia jueva medieval: *Or Adonay*.

Yosef ben Seset ibn Latimí (Lleida, s. XIII-XIV). Poeta. Se li atribueix una singular poesia litúrgica en hebreu, escrita el 1308 i composta de mil paraules que comencen totes per la lletra àlef.

Yonà ben Abraham Gerundi (Girona, s. XIII-Toledo, Castella, 1263). Talmudista i moralista.

Yehudà ben Barzilay ha-Bargeloni (Barcelona?, s. XI-XII). Talmudista jueu.

Abenvenist, Vidal (Catalunya, s. XIII-XIV). Metge. Figura com a traductor de les obres mèdiques estrangeres recomanades pel nou Estudi General de Lleida, fundat el 1300 pel rei Jaume II.

Abraham ben David Caslarí (? , s. XIV-Besalú, 1377). Metge. Va escriure sobre la pesta amb la finalitat pragmàtica d'intentar reduir-ne els estralls que causava en aquell temps.

Bonastruc Desmaestre (Girona?, s. XIV-XV). Rabí de Girona. Va intervenir activament en la controvèrsia de Tortosa. Té un escrit conservat en l'obra *Sébet Yēhudà*, de Selomó ibn Verga.

Jucef Ravaya (Catalunya, s. XIII-Sicília, Itàlia, 1282). Funcionari al servei de Pere III.

Azriel de Girona (s. XII-XIII). Cabalista i filòsof. Membre molt conegut del cercle cabalístic de Girona, deixeble directe d'Isaac el Cec i professor de Mosse ben Nahman. Coneixedor de varies llengües. D'entre la gran quantitat dels seus escrits destaca *Sa'ar ha-so'el*, una exposició intel·ligible de la teoria de les deu *sefirot* en forma de preguntes i respostes seguint les regles de la lògica, com a iniciació per als principiants.

David Bonet Bonjorn de Barri (s. XIV). Científic i metge. Fill d'Ester Caravida i David Bonjorn de Barri. Metge i astrònom de la cort de Pere el Cerimoniós. Autor de les taules astronòmiques d'aquest rei, calculades per encàrrec del sobirà, per a l'any 1361. Va viure a Girona i Perpinyà.

Mesullam ben Selomoh de Piera, també anomenat en Vides de Girona.

(s. XIII). Cabalista, poeta i filòsof. Amic de Mosse ben Nahman i Azriel de Girona. Va estar en contacte amb el cercle de cabalistes de la ciutat. Va recórrer a la poesia per expressar les seves idees, en contra de la filosofia de Maimònides. **Mosse Natan (Mosse ben Natanel bar Selomó)**, (c.1290-1360). Destacat financer i representant de la ciutat de Tàrraga en els afers polítics comuns, conegut principalment pels seus poemes, autor de *Tose 'ot Hayyim*, recull de proverbis morals.

Glossari: vocabulari bàsic de la història i la cultura jueves

Aljama. Institució pròpia dels regnes hispànics medievals que s'encarregava del govern i l'administració interna de la comunitat jueva. Organisme de govern intern de les comunitats medievals.

Batlle. Representant del rei en l'administració i les finances.

Bet Din. Tribunal jueu format per dos o tres jutges encarregats de jutjar els afers interns de la comunitat. Es regia per la llei religiosa jueva.

Càbala. Corrent de filosofia mística i esotèrica, propi del judaisme medieval, que es basava en la creença de les «emanacions divines» —*sefirot*— que configuren l'univers creat.

Caixer. Vol dir «apte» i designa el conjunt de lleis i normes dietètiques sobre els aliments considerats purs i que es poden consumir segons la llei jueva.

Call. Barri jueu a les ciutats i pobles de la Catalunya medieval. Prové de la paraula llatina *callis*. A Lleida es deia Cuirassa.

Col·lecta. Organització jueva supracomunal que reunia diverses aljames amb una finalitat econòmica: la distribució, taxació i recollida dels impostos per entregar-los al rei.

Consell. Govern municipal i comunal.

Convers. Jueu convertit, batejat, al cristianisme.

Diàspora. Dispersió. Paraula d'origen grec, que vol dir exili i amb la qual es designa la dispersió del poble jueu arreu del món.

Hanukka. Llànries ritual (*hanukkià*) que es fan servir en la festa de la *Hanukka*, la Festa de les Llums o de la Dedicació que commemora la cultura jueva anualment.

Menorà. Canelobre de set braços, símbol del judaisme.

Mezuzà. Pergamí enrotllat que conté escrita una oració jueva (*Xemà*) i la paraula *Xaddai* (Totpoderós) i que es posa dins un tub o capseta i s'encasta al marc dret de la porta de les cases jueves. En entrar i sortir, els jueus hi han de posar la mà a sobre, tot recordant que Déu va donar la llei al seu poble.

Pentateuc. Els cinc primers llibres de la Bíblia, que formen la Torà o llei jueva per antonomàsia.

Pesah. Pasqua jueva.

Prohoms. Líders municipals.

Rabí. Home instruït i ordenat en la llei, que pot dirigir espiritualment una comunitat. Literalment vol dir «mestre».

Sàbat. Dia de descans setmanal, durant el qual no es pot ni encendre foc ni fer cap tipus de treball. És un dia dedicat a l'oració i al recolliment. Comença el divendres al capvespre.

Sefarad. Nom que els jueus donaven als regnes musulmans i cristiano-castellans de la península Ibèrica. En l'actualitat, vol dir Espanya.

Sefardita. Jueu d'origen hispànic.

Sinagoga. Paraula d'origen grec que vol dir reunió. Indret on es reuneixen els jueus per estudiar, pregar i aprendre la llei de Déu. A la Catalunya medieval, les sinagogues es deien escoles.

Torà. Llei jueva, conté els cinc primers llibres de la Bíblia. Segons el judaisme, aquesta és la llei que Déu va donar a Moisès al Sinai.

Xehità. Sacrifici ritual dels animals, degollats de cara a Jerusalem, per tal que la seva carn sigui pura i caixer.

Cronologia resumida

- Mitjan s. VIII Les acadèmies jueves de Babilònia acaben la compilació del Talmud. Les migracions de jueus de l'Orient Mitjà el fan arribar a l'Espanya meridional.
- Finals s. VIII El papa Esteve IV es plany que els jueus posseeixin terres enmig de les dels cristians i, encara més, que lloguin cristians per a conrear-les.
- c. 852 Carta del *gaon* Amram de Sura, Babilònia, adreçada als jueus de Barcelona.
- 852 Els *Annales Bertiniani* diuen que els jueus de Barcelona van ajudar els musulmans a emparar-se de la ciutat.
- 877 El jueu barceloní Judacot actua d'intermediari entre el rei Carles el Calb i Frodoí, bisbe de Barcelona.
- 890 Primers documents que parlen de la presència de jueus a Girona.
- 985 Almansor devasta Barcelona. Poc després, el comte Ramon Borrell hereta les propietats dels jueus morts en l'assalt.
- 1053-1071 Compilació dels *Usatges de Barcelona*, conjunt de lleis que inclou disposicions sobre jueus.
- 1148 Ramon Berenguer IV conquesta Tortosa.
- 1149 Ramon Berenguer IV atorga un estatut de franquesa especial als jueus tortosins. Els cedeix terres per construir-hi seixanta cases i tenir camps de conreu.
- 1149 Reconquesta de Lleida.
- 1166 El jueu viatger Benjamín de Tudela passa per Barcelona i Tarragona.
- 1213 Inici del regnat de Jaume I.
- 1215 Concili IV del Laterà; s'adopten disposicions contra els jueus: control de préstecs, obligació de portar senyals en els vestits, etc.
- 1229 Conquesta de Mallorca.
- 1235 Naixement de Salomó ben Adret.
- 1247 Jaume I insta els jueus, en especial del nord d'Àfrica, a què vinguin a poblar les terres conquerides.
- 1254 Lluís IX, rei de França, decreta l'expulsió dels jueus.
- 1263 Disputa de Barcelona entre Pau Crestià i el mestre Mosse de Girona, convocada i presidida pel rei Jaume I.
- 1275 El papa Gregori X recorda a Jaume I la necessitat de crear barris reservats als jueus.
- 1276 Mort del rei Jaume I.
- 1290 Expulsió dels jueus d'Anglaterra.
- 1306 Expulsió dels jueus del regne de França pel rei Felip el Bell.
- 1307 El 31 d'agost el rei Jaume II autoritza la instal·lació a Barcelona

de seixanta jueus i les seves famílies procedents de França. Girona acull deu famílies. Al llarg del 1306 i 1307, altres localitats catalanes —Lleida, Castelló d'Empúries, Besalú i Solsona— reben un nombre important de famílies jueves expulsades dels seus països.

- 1313 Jaume II ordena que els jueus que no duguin capa portin una roda de lli o de seda ben visible al mig del pit.
- 1322 Nova expulsió dels jueus de França per Carles IV.
- 1348 Epidèmia de la pesta negra amb un seguit de conseqüències nefastes per als jueus (assassinats, espolis, destrucció de béns).
- 1391 Avalots contra les aljames: Barcelona, el 5 d'agost; Girona, el 10 d'agost; Lleida, el 13 d'agost, i Perpinyà, el 17 d'agost.
- 1392 El rei Joan I encarrega a Hasday Cresques la reconstrucció de les aljames més malmeses pels avalots, cas de Barcelona i València. El 2 d'octubre s'autoritza la constitució d'una nova aljama a Barcelona, proposta que no va reeixir.
- 1401 Martí I estableix que Barcelona no tornarà a tenir aljama.
- 1413-1414 Disputa de Tortosa convocada per Benet XIII.
- 1492 Els Reis Catòlics expulsen els jueus dels seus territoris.

Contactes i adreces d'interès

Red de juderías-Caminos de Sefarad en Cataluña

BARCELONA

Delegació de la Red de Juderías-Caminos de Sefarad
Plaça Sant Jaume, 1
08002 Barcelona
Tel.: (+34) 934 027 158
www.redjuderias.org

GIRONA

Secretaria General i Delegació de Girona
Red de Juderías-Caminos de Sefarad
C/ de Sant Llorenç, s/n
17004 Girona
Tel.: (+34) 972 414 146
www.redjuderias.org

BESALÚ

Delegació de la Red de Juderías-Caminos de Sefarad
Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel.: (+34) 972 591 240
www.redjuderias.org

TORTOSA

Delegació de la Red de Juderías-

Caminos de Sefarad
Institut Municipal d'Activitats Culturals i Turístiques
Passeig de Ribera, 11
43500 Tortosa
Tel.: (+34) 977 510 144
www.redjuderias.org

Comunitats jueves a Catalunya

COMUNITAT ISRAELITA DE BARCELONA

www.cibonline.org

ATID

www.atid.es

COMUNITAT JUEVA BET SHALOM

Barcelona
www.betshalom.cat

FUNDACIÓ JABAD LUBABITCH

Barcelona
www.jabadbarcelona.org

CAMBRA DE COMERÇ ESPANYA-ISRAEL

Delegació Catalunya
catalunya@hispanoisraeli.com

כתובות שימושיות

שבילי ספרד ודרכיה – אגודה להנצחת המורשת היהודית

ברצלונה

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
P. S. Jaume, 1
Barcelona 08002
Telèfon: 93 402 71 58
www.redjuderias.org

גירונה

מזכירות כללית ונציגות בגירונה
Secretaria General i Delegació de
Girona
Red de Juderías-Caminos de
Sefarad
Carrer de Sant Llorenç s/n
Girona 17004
Telèfon: 972 41 41 46
www.redjuderias.org

בסאלו

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
Plaça de la Llibertat, 1
Besalú 17850
Telèfon: 972 59 12 40
www.redjuderias.org

טורטוזה

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
המכון העירוני לפעילויות תרבות ותיירות
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
Institut Municipal d'Activitats
Culturals i Turístiques
Passeig de Ribera, 11
Tortosa 43500
Telèfon: 977510144
www.redjuderias.org

קהילות יהודיות בקטלוניה

הקהילה היהודית CIB:

www.cibonline.org

הקהילה הרפורמית עתיד:

www.atid.es

הקהילה האלטרנטיבית בית-שלום:

www.betshalom.cat

קהילת חב"ד-לובאביטש ברצלונה:

www.jabadbarcelona.org

לשכת המסחר ישראל ספרד - נציגות קטלוניה:

catalunya@hispanoisraeli.com

תקציר כרונולוגי

תקופת הגאונים. ראשי הישיבות בסורא ובפומבדיתא שבבבל סימיו ללטש את התלמוד הבבלי. הגאונים ראו בתלמוד מקור לכל ענייני היהדות ועשו להפצתו בקהילות ישראל. הם היו המנהיגים הרחנניים של יהודי העולם ופנו אליהם מכל קצות תבל בשאלות הלכה ורוח. קהילות יהודים שכבר ישבו בדרום ספרד הביאו איתם את ספרי ההלכה.	אמצע המאה ה-8:
האפיפיור סטפנוס הרביעי, באגרתו לארכיבישוף של נרבון ולברוני ספטימיניה והיספניה, מלין שהיהודים הם בעלי קרקעות בקרב הנוצרים, זאת ועוד הם שוכרים את הנוצרים לעבד את אדמותיהם.	שלהי המאה ה-8:
איגרת עמרם גאון, ראש ישיבת סורא שבבבל ליהודי ברצלונה.	סביב 852:
ה-Annales Bertiniani מאשימים את יהודי ברצלונה שסייעו למוסלמים לכבוש את העיר.	852
יהודי מברצלונה בשם יהודה מתווך בין המלך שארל הקירח לבין פרודואי, בישוף ברצלונה.	877
התעודות הראשונות המתאייחות לנוכחות היהודים בגירונה.	890
אלמנצור מחריב את ברצלונה. מעט אחר-כך, הרזון רמון בור"י זוכה ברכוש התושבים היהודים שנהרגו בתקיפה.	985
ניסוח קובץ הכללים Usatges de Barcelona הכולל הוראות לגבי האוכלוסייה היהודית.	1071-1053
רמון ברנגר הרביעי כובש את טורטוזה.	1148
רמון ברנגר הרביעי מעניק תקנון זכויות ליהודי טורטוזה. בין היתר, העניק להם קרקעות לבניית 60 בתי-מגורים והתיר להם לעבד שדות.	1149
כיבוש מחדש של ייאידה.	1149
הנוסע בנימין מטודלה עוצר בברצלונה ובטראגונה.	1166
תחילת מלכותו של ז'אומה הראשון	1213
ועידת לטראנו הרביעית מאמצת החלטות נגד היהודים: פיקוח על הלוואות בריבית, אילוצם לשאת סימן מזהה על הבגד, וכיו"ב	1215
כיבוש מירוקה.	1229
הולדת שלמה בן-אדרת.	1235
ז'אומה הראשון מדרבן את היהודים, בעיקר מצפון אפריקה, לבוא ליישב את השטחים שנכבשו.	1247
לאוי התשיעי מלך צרפת, מצווה על גירוש היהודים.	1254
ויכוח ברצלונה בין הרמב"ן לפאולוס כריסטיאני בראשות המלך ז'אומה הראשון.	1263
האפיפיור רגוריוס העשירי מזכיר לז'אומה הראשון את החובה ליצור שכונות נפרדות ליהודים כדי שלא יתגוררו יחד עם הנוצרים.	1276
מותו של ז'אומה הראשון.	1290
גירוש יהודי אנגליה.	1306
גירוש היהודים מצרפת בידי המלך פיליפ היפה.	1307
ב-31 באוגוסט, מאשר המלך ז'אומה השני ל-60 יהודים צרפתיים ומשפחותיהם להתיישב בברצלונה. גירונה קולטת עשר משפחות. במהלך 1306 ו-1307, מקבלים ישובים נוספים בקטלוגיה, כגון: ייאידה, קסטיו ד'אמפוריאס, בסאלו וסולסונה, מספר נכבד של משפחות יהודיות שגורשו מארצות מוצאן.	1313
ז'אומה השני אוסר על היהודים ללבוש שכמ"ה ומצווה עליהם לשאת טלאי פשתן או משי בולט במרכז החזה ובצבע שונה מצבע הבגד.	1322
גירוש חדש של יהודים מצרפת על-ידי שארל הרביעי.	1348
מגפת המוות השחור עם תוצאות מחרידות ליהודים (מקרי טבח המוני, השחתת רכוש והמטת חורבן), בעיקר בברצלונה, בסרבררה ובטארגה.	1391
פרעות קניא: ברצלונה, 5 באוגוסט; גירונה, 10 באוגוסט; ייאידה, 13 באוגוסט ופרפיניאן, 17 באוגוסט.	1392
המלך ז'ואן הראשון מטיל על חסדאי קרשקש לשקם את הקהילות שסבלו את החורבן הקשה ביותר, כגון: ברצלונה ווולנסיה. ב-2 באוקטובר ניתן האישור לכוון אלג'מה חדשה בברצלונה, רעיון שלא קרם עור וגידים.	1401
מרטי הראשון קובע שבברצלונה לא תהיה יותר קהילה יהודית.	1414-1413
האפיפיור בנדיקטוס ה-13 קורא לוויכוח טורטוזה.	1492
המלכים הקתולים, פרדיננד ואיזבל, מצווים על גירוש היהודים מכל שטח מלכותם.	

דמויות בולטות

המורשת התרבותית של יהודי קטלוניה חשובה מאין כמוה ורבות מתרומותיהם מלוות אותנו עד עצם היום הזה. הנושאים בהם הן עוסקות מגוונים מאוד: החל משירה וסיפורת ועד מסות מדעיות בתחומים כגון: מתמטיקה, רפואה או גיאוגרפיה, חיבורים פילוסופיים ודתיים. נזכיר כאן את הדמויות הבולטות ביותר אם כי מובן שהרשימה איננה שלמה.

לבד ממשא בן-נחמן (רמב"ן) (עמ' 23) או שלמה בן-אדרת (עמ' 9) הייתה קטלוניה צור מחצבתם של דמויות מפורסמות בעולם כולו. להלן כמה מן הבולטות ביותר:

יצחק בן-ראובן "הברצלוני", חלוצי השימוש בשפה העברית כלשון תרבות. אברהם בר חייא, יהודה בן ברזילי	
מנחם בן סרוק	משורר ובלשן, יליד טורטוזה, במאה העשירית. מחבר 'המחברת' (ג'מע) - המילון הראשון ללשון העברית וללשון הארמית המצויות במקרא. רופא ומזכיר המלך אלפונס (הצנוע). מחברן של מסות רפואיות אחדות.
ששת בנבנישת	ממעריצי הרמב"ם. מחבר הספר "בן המלך והנזיר" התפרסם כמתרגם מערבית לעברית.
שמואל הסרדי	בעל "ספר התרומות", מעין אנציקלופדיה לדיני ממונות וחושן משפט.
חסדי קרשקש	מחבר הספר "אור השם" היצירה הגדולה האחרונה של הפילוסופיה היהודית בימי הביניים.
יוסף בן ששת אבן לטימי (יאידה, המאה ה-13 - המאה ה-15)	משורר. מיוחס לו שיר קודש ייחודי, שנכתב בשנת 1308 ומורכב מ-1000 מילים שכולן פותחות באות אל"ף.
יונה בן אברהם גירונדי (1200? - 1263)	מגדולי הרבנים בספרד של ימי הביניים. כתב חיבורים חשובים בענייני הלכה, מוסר, ופרשנות למקרא ולתלמוד. מחותנו ומקורבו של הרמב"ן; כונה גם "ר' יהודה החסיד".
ר' יהודה בן ברזילי הברצלוני, (ברצלונה, המאה ה-11 או המאה ה-12).	מגדולי חכמי ספרד. בן זמנו של ר' אברהם בר חייא הנשיא. מחבר "ספר העתים" - על הלכות התלויות בזמן.
בנבנשת, וידאל, (קטלוניה, המאה ה-13 או המאה ה-14)	רופא. שימש מתרגם של מאמרים רפואיים זרים, שהומלצו על-ידי בית-הספר הכללי ביאידה, שנוסד בשנת 1300 על-ידי המלך ז'אנמה השני.
אברהם בן דוד קשורי, (המאה ה-14 - בסאלו, 1377)	רופא. כתב על מגפת המוות השחור בשאיפה להפחית את מספר הנספים בה בתקופתו.
בונסטרוק דסמאקטרה, (גירונה?, המאה ה-14 - המאה ה-15)	רב גירונה. נטל חלק פעיל בוויכוח טורטוזה. כתב ספר החולק על הספר "שבט יהודה" מאת: שלמה אבן וירגה.
יוסף רבאיה, (קטלוניה, המאה ה-13 - סיציליה, 1282)	איש הכספים בשירות המלך פֶּרְה השלישי.
עזריאל בן שלמה מגירונה	מגדולי המקובלים בקטלוניה בסביבות שנת 1190. תלמידו של ר' יצחק סגי נהור ורבו של הרמב"ן. שלט בכמה שפות. עיקרו של חיבורו המפורסם "שער השואל" הוא הצגה ברורה של תורת עשר הספירות בצורת שאלות ותשובות, על-פי כללי ההגיון. חיבורים נוספים פרי עטו הם פרשנות על ספר יצירה, פרשנות לאגדות התלמוד ופרשנות לענייני דיומא.
דוד בונט בונג'ורן [יום טוב] מבארי, (המאה ה-14)	מדען ורופא. בן אסתר קאראוידה ודוד בונג'ורן מבארי. רופא ואסטרונום בחצר פרה הרביעי "חובב הטקסים". בפקודת המלך חיבר בשנת 1361, טבלאות אסטרונומיות. התגורר בגירונה ובפרפיניאן.
ר' משולם בן שלמה די-פיאירה, נקרא גם וידאס מגירונה (המאה ה-12)	מקובל, משורר ופילוסוף. ידידו של רמב"ן ושל עזריאל בן שלמה מגירונה, יחד עמם היה ממנהיגי הקהילה היהודית בגירונה במאה ה-13. היה בקשרים הדוקים עם חוג המקובלים בעיר. פנה לשירה כדי להביע את רעיונותיו הפילוסופיים, שיצאו נגד רעיונות הרמב"ן. אך כתב גם שירים בנושאים אחרים.
משה [בן נתנאל] נתן, (בסביבות 1290-1360)	איש כספים מפורסם ונציג העיר טארגה בענייני המדינה השוטפים, ידוע בעיקר בשיריו, מחבר הספר "תוצאות חיים", אוסף אמרי מוסר.

על אחרים ידוע רק מן התעודות או מן המצבות שנותרו מהם. בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו לאחרונה באתרים שונים כגון: ברצלונה, גירונה או טארגה, נחשפו ממצאים השופכים אור ומספקים מידע נוסף על בתי-הקברות היהודיים באותה תקופה. בבית-הקברות היהודי במונז'ואיק בברצלונה נערכו חפירות כבר בשנת 1945 ולאחר מכן בשנת 2000. בחפירה הראשונה זוהו יותר מ-70 קברים ובשנייה למעלה מ-500 קברים. הפריטים שנחשפו אינם רבים, רק כמה כתובות על מצבות וכמה תכשיטים. פריטים אלה, מלבד המצבות הנושאות תאריכים, לא מסייעים רבות לקבוע את זמנן המדויק; משערים שהן מן המאות ה-11 עד ה-15. המצבות שנמצאו בבית-הקברות בגירונה מוצגות במוזיאון היהודי. חפירה שנערכה בטארגה (Tàrraga) בשנת 2007 העלתה ממצאים מפתיעים: 69 קברים ושישה קברי אחים. חשיפתם של קברי אחים בטארגה היא יוצאת דופן באירופה בשל מספר השלדים שנמצאו בהם שרבים מהם נושאים סימני אלימות ברורים. זו אחת הדוגמאות המעטות שהוכחה מדעית, לתקיפות אלימות על הקהילה היהודית באירופה של ימי הביניים.

לאחר פרעות קני"א (1391) בהן נחרב הרובע היהודי בברצלונה עד היסוד, ובמקומות אחרים לאחר הגירוש בשנת 1492, אישרו המלכים שימוש חוזר בשברי מצבות מבתי-הקברות היהודיים כחומר בנייה. כך שאין פלא שנוכל למצוא קטעי כתובות עבריות על כתליהם של כמה מבנים מאוחרים יותר, כפי שניתן לראות עדיין בעת סיור ברחובות ברצלונה.

חפצי יומיום מתרבות שאבדה

עד לפני כ-70 שנה, היו החפצים מן התרבות היהודית בקטלוגיה מעטים למדי. מלבד המצבות נמצאו בחפירה במונז'ואיק בברצלונה גם תכשיטים: ארבע טבעות עם כתובות עבריות, עוד אחת עם כתובת בערבית ושתי טבעות קטנות, אחת מהן עם אבן אזמרגד וארבעה עגילים.

המחקר האינטנסיבי של המורשת היהודית אפשר להתוודע באופן ממשי לחיי היומיום בקהילות היהודיות. ידוע, למשל, שכלי האוכל והמטבח היו מאותו סוג כמו כליהם של הנוצרים. רק שני כלי חרס, שניהם נמצאים במוזיאון לתולדות העיר בברצלונה, נושאים כתובת עברית. בנוסף לתכשיטים ועדיים אישיים אחרים נמצאו שרידי חפצי פולחן כגון שברי חנוכיות. הבה נקווה, אפוא, שהמחקר ההיסטורי והארכיאולוגי ימשך; ויימצא שביל הזהב בין שאיפתה של הקהילה המדעית לבין האינטרסים של בעלי האתרים, שיאפשר להתוודע בצורה הטובה ביותר לאורות ולצללים בעברנו המשותף.

לזכור את העבר

לחיות בהווה

לבטוח בעתיד

(אבא קובנר, בית-התפוצות)

המקורות הכתובים והמאוירים מתייחסים לשני חלקים עיקריים בתוך בית-הכנסת. האחד מכונה "ההיכל" או ארון הקודש, שדלתותיו ננעלו במפתח. לעתים לבש היכל זה צורה של חדר קטן בכותל המזרח. החלק השני הוא "התיבה", כלומר העמוד או הדוכן של שליח הציבור בבית-הכנסת, ממנו נהגו לנהל את הטקס. על-פי רוב הוא נמצא במרכז האולם והיה מוקף עמודים או תומכות שעליהן מעין חופה.

באירים מופיעה מעין מנורת שמן ששימשה כנר התמיד, שדלקה מול ארון הקודש. המושבים היו נכסי יקר ורב-ערך, חברי הקהילה נהגו לרכוש אותם בכסף, למכור אותם, או אפילו להוריש אותם ואלה אף היו נושא למריבות ולמחלוקות.

מהאירים המופיעים בהגדות מאותה תקופה ניתן ללמוד על חלק נכבד מן הקישוטים הפולחניים והדתיים ששימשו בבתי-הכנסת: עטרות, רימונים – אותם קישוטי נחושת או כסף המעטרים את ספר התורה בשעת הוצאתו מארון הקודש בשבתות ובחגים – , עיטורי החזה או לוחות כסף ועליהם שם התורם של ספר התורה.

מבנים יהודיים נוספים

מבנה נוסף שהיה קיים בכל קאל, היה מקווה הטהרה. למרות שעד כה נחשף רק זה בבסאלו, יש אזכורים לכמה מקוואות בישובים נוספים. שלמה בן-אדרת מספר שבבתי-המרחץ בערים כמו ברצלונה או גירונה היה אולם המוקצה בלעדית למקווה, סגור ונתון לפיקוחם של בלן או בלנית יהודים, שתפקידם היה לבדוק את נקיין המים ולמנוע כניסת כללך מבחוץ. בן-אדרת יודע לספר גם שבמקרים אחדים, בעיקר בשל היעדר מקום, נמצאו מקוואות הטהרה על גגות הבניינים.

בברצלונה עדיין ניתן לראות לוח אבן המבשר על קיומו של הקדש במבנה ששימש כאכסניה למעוטי יכולת, לחולים, לאורחים עניים וכדומה. ידוע על הקדש נוסף בסנטה קולומה דה קראלט (Santa Coloma de Queralt). כמו כן, מוסד הכרחי נוסף בקאל הוא בית-המטבחים, בהם בוצעה השחיטה בהתאם לדיני הכשרות ומשם הועבר הבשר לאטליז. לא בכל הקהילות היה בית-מטבחים ברובע עצמו, לעיתים, הוא שימש כמה וכמה קהילות יחד בהתאם לתקנות שנקבעו ואלה עוררו לא פעם התמרמרות בקרב התושבים.

המאפייה שנמצאה בתחום הקאל לא הגבילה עצמה לייצור לחם לתושביו בלבד, אלא מכרה מתוצרתה גם לתושבים הנוצרים. בגלל ריבוי מקרים של שריפות נאסרה על התושבים אפיית לחם בבתיים. משהתעורר הצורך לאפות מצות לפסח, לשו הנשים את הבצק בבית והביאו אותו למאפייה לשם הכנת המצות. כדי להבדיל בין המצות שנאפו עבור הלקוחות השונים, נהגו בעלי המקום לסמן את המצות בחותם מיוחד שהושקע לתוך הבצק או לעתים בניקובי מזלג בלבד.

בית-הקברות

במרחק כלשהו מן הקאל, מחוץ לחומות, ובמידת האפשר על גבעה, מוקמו בתי-הקברות היהודיים. זכרם של אלה הונצח בשם המקום: מונז'ואיק הנמצא בכמה מקומות כגון: ברצלונה, גירונה, וילפרנקה. למרות ההשחתה ממנה סבלו בשלהי המאה ה-14, ידוע על קיומם של יותר מ-20 בתי-קברות יהודיים בקטלוניה בימי הביניים; בחלקם נחשפו שרידים כמו כתובות ופריטים אחרים.

בית-הכנסת

המבנה הציבורי החשוב ביותר בקאל היה בית-הכנסת, מקום פולחן אך גם מקום לימוד והתכנסות. בית-הכנסת שימש מוקד פעילות דתית ואזרחית. כיוון שאף בית-כנסת לא שרד מאז, המידע שברשותנו לגבי מערך המבנה ותכולתו מגיע ממקורות ספרותיים, מכתבי-יד מאוירים ומחפירות ארכיאולוגיות. אפשר שבערים הגדולות היה יותר מבית-כנסת אחד, היו גם בתי-תפילה שפעלו בבתים פרטיים, בעוד שביישובים הקטנים, היה בדרך-כלל רק בית-כנסת אחד. ידוע שמשפחות יהודיות אחדות התגוררו במקומות בהם לא הייתה קהילה מאורגנת וכדי לבוא לבית-הכנסת כדי לקיים את מצוות דתם, או כדי לקבור את מתיהם היו צריכים לעשות את הדרך לעיר הקרובה.

לגבי מבנה בתי-הכנסת בקטלוניה לא ידוע כמעט דבר, היות שלא היה להם שום פרט חיצוני המאפיין אותם. עם זאת, ידוע כיצד היה מערך החדרים הפנימי והריהוט, וגם זאת רק על סמך התעודות, כיוון שמלבד השרידים הארכיאולוגיים שנחשפו מבית-הכנסת בבסאלו, לא נמצא דבר. גם אלה שלא נחרבו אלא הוסבו מאוחר יותר לכנסיות לא שימרו דבר מן המאפיינים המקוריים. סביר להניח, שהארכיטקטורה הייתה פשוטה מאוד. כיוון שנבנו בסביבה עירונית, הם נזקקו לאישור בנייה, שיפוץ או הרחבה. אותו דבר קרה לבתי-הכנסת הפרטיים. בהתאם לגודל השטח שעמד לרשותם, היו בתי-כנסת שהיוו חלק ממכלול, שכלל מבנים נוספים וחצרות פנימיים. בכל אחד מהם היה אזור שהוקצה לעזרת נשים, על-פי רוב במפלס מוגבה יותר, ומן התעודות עולה שנשים נכנסו למבנה מכניסה אחרת ולא דרך זו ששימשה את הגברים.

עוד על אזורי הקאל בקטלוניה. מיקום ואורח חיים

יהודים נטו להתרכז במרכזי הערים ומיעטו להתיישב באזורי ההרים. ז'אומה ריירה מציין שמלבד בקהילות הגדולות כמו ברצלונה או גירונה, התגוררו היהודים בקטלוניה של המאה ה-14 גם ביישובים בעלי אוכלוסייה בינונית כגון: יאידיה וטורטוזה או במקומות מיעוטי אוכלוסין כגון: בֶּרְגָה או פֶּאלֶסֶט. בתקופת מלכותו של ז'אומה הראשון, (1213-1276) ובימי שלטונו של פרה השני, (1276-1285) חוו יהודים את תור הזהב שלהם, הם היו מעורים בפוליטיקה ובכלכלה של הנוצרים.

בתוך הקאל, חיה הקהילה היהודית על-פי הלוח העברי, חבריה שמרו את השבת ואת מועדי ישראל. המצוות הדתיות, החוקים האזרחיים והפיליניים, והמנהגים, הוסדרו על-פי ההלכה. התקנות שפורסמו על-ידי האלג'מה הובאו לרוב לאישור המלך. התפילות היו באחריות הרבנים. אנשי המנהל בקהילה היו אחראים לאספקת מזון כשר, לטיפול בחולים, בנפטרים ובמשפחותיהם. לבית-הדין, שפעל ברוח ההלכה ובאישור בית-המלוכה, הייתה זכות מלאה לפסוק במחלוקות בין יהודים בעניינים אזרחיים ופיליניים.

מפתחות להבנת המורשת היהודית

הקאל, הגדרה והתהוות

האזורים בהם התגוררו היהודים מוכרים בקטלוגיה בשם קאל. האזכור הראשון לשם זה נמצא במסמך מן המאה ה-11 שנכתב בברצלונה ומדבר על רחוב ש "*solebat ire ad callem judaicum*", כלומר שהוביל לרחוב בו התגוררו היהודים. מונח זה התפשט ברחבי קטלוגיה והגיע למקומות אחרים כגון מיורקה, רוסיין וחלק מוולנסיה. עם זאת, בייאידה נקרא מתחם זה בשם "La Cuirassa" (כלומר השריון). אם אזכור ראשון זה הוא מן המאה ה-11, היכן התגוררו היהודים קודם לכן? אין די עדויות כדי לקבוע אם היו מפוזרים בעיר, מעורבים באוכלוסייה הנוצרית או מקובצים סביב בית-הכנסת, מסיבות של נוחות ובטיחות. מה שתחילה עשוי היה להיות התקבצות מרצון, הפך לאילוץ וכפייה.

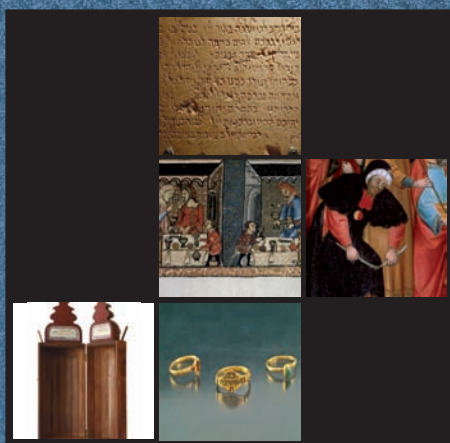
אזורי הקאל היו ממוקמים בדרך-כלל סביב מבצרים, מבני שלטון, קתדרלות, כנסיות, סמוך לחומות ולדרכים, כלומר, לצדן של סמכויות פוליטיות ודתיות ובאזורים שיאפשרו להם עיסוק בפעילותם המסחרית, מחד, ויעניקו להם ביטחון, מאידך. לא אחת ניתן השם קאל למקומות בעלי תווים עירוניים ייחודיים, כשלמעשה אין הם כאלה. שכן, הרבעים היהודיים לא התאפיינו במערך עירוני מוגדר. נוסף על כך, המבנים ברבעים היהודיים, לפחות מבחינה חיצונית, לא נבדלו מאלה באזורים אחרים. לכן, בטרם מדברים על אזור מסוים כמקומו האפשרי של הקאל יש להכיר את ההיסטוריה, להסתמך תמיד על תעודות, ולהשלים את המידע באמצעות נתונים מחפירות ארכיאולוגיות.

מעטות הן השכונות היהודיות שנבנו מאפס. על-פי רוב הן הוקמו על מבנים שהיו קיימים עוד קודם לכן, מימי הביניים המוקדמים, מן התקופה הוויזיגותית או הרומית. המערך העירוני בכפרים ובערים נמצא בהתפתחות מתמדת ולכן תמיד נעשה שימוש בשרידים קודמים. אזורי הקאל הראשונים לא היו סגורים לחלוטין. תחילה לא הייתה הפרדה מוחלטת בין יהודים לנוצרים, אף שלאט לאט השתנה הדבר והחל מאמצע המאה ה-13, התעצם הלחץ על הקהילות היהודיות והתושבים נאלצו לחסום את הכניסה לשכונות מגוריהם. החיץ לא היה תמיד חומה שנבנתה במכוון, כפי שנאמר, רבות משכונות אלה נמצאו סמוך לחומות. יתר הגבולות היו הרחובות והבתים עצמם, ושערים שאפשרו את הכניסה והיציאה. למעשה, קהילות אחדות שבשכונותיהן לא היו שערים, התלוננו בפני המלך שהמצב מותיר אותם חסרי הגנה. כך אם כן, כפי שארע במונבלאנק ובווילפרנקה, המלך התיר להם לפרוץ אותם. על קיומם של שערי כניסה אנו למדים מן העובדה שנכבדי ברצלונה ציוו על הריסת שער הקאל, ברחוב סנט דומנק דל קאל של היום, בשנת 1392, מעט לאחר חורבן הרובע בפרעות קני"א.

הקאל, מרחוב לרובע יהודי

מקורה של המלה הייתה נושא לוויכוחים בין החוקרים משך תקופה ארוכה. כיום, מקובלת הסברה שמקור המלה מן המלה הלטינית Callis, כלומר רחוב, ולא מן המלה העברית קהל (מלשון קהילה).

תוספות

פְּלַאגֵ'ר (Platger) ופִיגֵרֵטָה (Figuereta), שתי פינות חמד המשמרות בצורה יוצאת דופן את הציוריות של כיכר עם באר.

נצא מהקאל דרך רחובות מאז'ור דה סנט ז'אומה (Major de Sant Jaume) וסנטה אנה (Santa Anna).

למידע נוסף:

תיירות טורטוזה

Tortosa Turisme
Plaça Carrilet 1
Tel. (+34) 977 44 96 48
www.tortosaturisme.cat

זו הדרך בה פסעו היהודים בפברואר 1413, כאשר נפתח ייכוח טורטוזה המפורסם שנערך באחד מאגפי הקתדרלה. תהליך שיקום הקאל בטורטוזה נמצא בעיצומו וכבר נקבעו שלטי הסבר והכוונה בנקודות בעלות עניין.

ייכוח טורטוזה

ייכוח טורטוזה שכונס על-ידי האפיפיור בנדיקטוס ה-13 הייתה יוזמה של רופאו, יהודי לשעבר, בשם יהושע בן-יוסף, שהתנצר ושינה את שמו לה'ירונימוס דה סנקטה פיידה, כדי לדון בהגעת המשיח ולהוכיח את חוסר הטעם שביהדות. הוייכוח נערך משך 67 מושבים פומביים בהם נידונו עקרונות היהדות והנצרות בראשות האפיפיור. הדיונים נמשכו יותר משנה וחצי, מן ה-7 בפברואר 1413 ועד ה-13 בנובמבר 1414, מהם נותרו פרוטוקולים מפורטים וכן תקציר האירועים העיקריים, שהוכן בידי בונסטרוק דְסִמְסֵטֵרָה. השפה בה התנהל הוייכוח הייתה ככל הנראה ארגונית על-בסיס 24 הנחות יסוד שנוסחו בידי היירונימוס דה סנקטה פיידה. בוייכוח נטלו חלק יותר מ-20 רבנים מכל רחבי קטלוניה ואראגון, שאולצו להתייצב ולחלוק על נימוקיו של היירונימוס דה סנקטה פיידה. הם ניסו להוכיח שכתבי הקודש היהודיים מאשרים את ביאת המשיח ומשרטטים את אישיותו ופועלו. שבעת המושבים האחרונים הוקדשו לביקורת על טעויות התלמוד. מעמדת הכוח שלהם, אילצו הנוצרים את הרבנים להודות בכתב שאין להם נימוקים לסתור את הנחות היסוד שהועלו. לבד מן הכתם שהטיל הוייכוח על הרבנים והעידוד שנתן להטבלות רבות של יהודים לנצרות, הדגיש את עניין "העיוורון" היהודי ועודד את פרסום הבולה מטעם האפיפיור *Etsi doctoris gentium* שהיא הדוגמה המובהקת ביותר לדיכוי היהודים בימי הביניים. תוצאות הוייכוח היו מחרידות עבור הקהילה היהודית. כל הרבנים שנטלו בו חלק, למעט שניים, התכחשו לאמונתם, דבר שהוביל לגל רדיפות, המרות דת המונית ופרסום בולה מטעם האפיפיור מיום 15 במאי 1415, בה ניתנו הוראות חדשות שהגבילו מאוד את חירויות יהודי קטלוניה. הייתה זו מהלומה שניחתה על הקהילה היהודית, ששיאה בצו הגירוש של שנת 1492. כעבור כ-70 שנה החלו יהודי טורטוזה עושים דרכם בסירות רעועות במורד נהר האברו לסיפינה שתובילם לברצלונה; מותירים אחריהם את ביתם ועירם יתפזרו על-פני אירופה כולה.

האזכור הראשון בתעודות לקיומו של אזור בו ישבה הקהילה היהודית, שנועד לשימושה הבלעדי, הוא לאחר הכיבוש הנוצרי. על-פי כתב הזכויות שניתן להם, עם כיבוש טורטוזה תרם הרזן רמון ברנגר הרביעי את שטח המספנות הערביות לבניית שישים בתי-מגורים.

המחקרים האחרונים ממקמים את הקאל הישן בשטח המשתרע בין רחוב ז'אומה טיו ונוֹאָה (Carrer Jaume Tió Noé) עד לערוץ הסליו (Barranc del Célio), משמאל לרחוב מאז'ור (Carrer Major) בשכונת רְמולינס (Remolins). בעזרת מקורות היסטוריים ניתן למקם את בית-הכנסת, את המאפייה ואת האטליז, מאלה לא נותר כמעט שום זכר או שריד, מלבד שמות המקומות ורשת הסמטאות שבדרום הרובע.

ביציאה מן הקאל הישן חפשו את רחוב מאז'ור דה רמולינס (Major de Remolins), שהפריד בינו לבין הקאל החדש. בקצה הרחוב ניצב שער וִימְפּוֹסול, שאפשר יציאה מתחום החומות של הקאל צפונה. עדיין ניתן לעקוב על הקרקע, במקביל לערוץ, אחר יסודות החומה עד צריח סְליו (Torre del Célio), או הצריח הגדול של וימפוסול (Torre Grossa de Vimpeçol). מנקודה זו, בכיכר המוקדשת למנחם בן סרוק, ניתן להיכנס דרך רחוב וִנְדִיוֹס (Vandellòs), לאחת הסמטאות הצרות ביותר בקאל, כדי להגיע לבסוף לשער היהודים (Portal dels Jueus), היחיד משערי הכניסה לרובע שנותר עד היום. אם תיכנסו בו תגלו את ביצורי ההגנה של פלוגת סנט ז'ואן שהוקמו במאה ה-17.

"כדי להיכנס "לקאל החדש" יש להקיף את השער מן הצד". האזור משמר כמעט ללא שינוי את מערך הרחובות המקורי ולאמתו של דבר, רק תווי פניו השתנו כשהורחב כלפי מטה בשל מיעוט הקרקעות. כאן ניתן לשוטט ברחובות הצרים, המפותלים כמבוך כפי שפסעו בהם תושביהם הקודמים.

כיכר מנחם בן-סרוק בטורטוזה.

החוקרים סבורים "שהקאל החדש" נבנה בשליש הראשון של המאה ה-13, כאשר אצילי טורטוזה, ברשות רמון ממונקדה ונזירי המקדש, אישרו בכתב זכויות ל-25 יהודים להקימו. האלג'מה בטורטוזה הייתה אחת מן היותר חשובות בקטלוניה. הפעילות הפיננסית והמסחרית של חברה הנכבדים הטיבו בעקיפין עם האוכלוסייה הנוצרית. כבר במאה ה-14 ניתן לציין דמויות כגון האחים יצחק ויהודה מרסילי ואברהם מאיר, בנקאים, אליהם פנו פרנסי העיר ברגעים של קשיים כלכליים והם גם נטלו חלק במימון מבצעי בית-המלוכה.

בפרעות קנ"א (1391), החליטו רשויות העיר, בפקודת המלך, לכלוא את חברי הקהילה במבצר זוֹנְדָה (Castell de la Zuda) כדי להגן עליהם מפני התקפה אפשרית.

בסיוור "בקאל החדש" לא ניתן להתעלם מרחוב וילנובה (Carrer Vilanova), שרוחבו עולה על כל השאר, מעין נתיב ישר, מוזר במקצת, החוצה את כל יתר הרחובות. פריצתו מוזכרת בתעודה מן המאה ה-15. מומלץ לבקר גם בכיכרות

היקב בקאפסנאס נוסד בשנת 1933 ונהג לרכוש פרי מאיכרי הסביבה לצורך ייצור יין למכירה בסיטונות. בשנת 1991, החלו לגדל בעצמם את הפרי ולייצר יין איכותי יותר. בשנת 1995 החלו לייצר בו יין כשר, וכיום זהו היקב היחיד בקטלוניה ובספרד כולה המייצר יין כזה.

היקב בקאפסנאס מציע סיורים מודרכים במקום, סיורים שהערך המוסף שלהם הוא סקירת השלבים הנדרשים לקבלת יין כשר. הביקור ביקב מלווה בהסבר מקיף על סגולותיו של היין "פרח האביב", על תהליך ייצורו, על האדמה בה גדלים הענבים ועל הקהילה הצורכת אותו. עם תום הביקור מוצע למבקרים לטעום מן היין והמעוניינים יכולים לרכוש ממוצרי המקום.

העיירה פאלסט, בירת מחוז פריוראט, משמרת רק מעט מעברה היהודי, אם כי תכנית לשחזור הרובע היהודי נמצאת כעת בהליכי אישור.

היין בהלכה היהודית

ההלכה לא דנה רק במוצר הסופי, היין, אלא מתייחסת גם לכרמים, לכלי הבציר, למכונות הייצור ולטיפול בענבים וכמובן גם לייצור היין. זהו תהליך שאינו מתיר שימוש בחומרים כימיים כמו אצל הגויים. על החביות בהן מבשיל היין להישאר סגורות וחתומות מאחורי משוכה שהמפתח לה שמור אך ורק בידי הרב.

טורטוזה

בעבר נטו החוקרים לקבוע את ראשית הנוכחות היהודית בעיר כבר בתקופה הוויזיגותית, בהתבסס על כתובת מצבה בשלוש שפות, מן המאה השישית. כיום יש מי שחולקים על כך, וסבורים שנוכחות היהודים בטורטוזה החלה עוד הרבה קודם, כבר בתקופה הרומית.

אגודת היין

COOPERATIVA DEL VI
C/ Llaberia, 4 - 43776 Capçanes
Tel.: (+34) 977 178 319
www.cellercapcanes.com

ואייס

לשכת התיירות העירונית

**OFICINA MUNICIPAL
D'INFORMACIÓ TURÍSTICA**
C/ de la Cort, 61 - 43800 Valls
Tel.: (+34) 977 612 530
turisme.valls@altanet.org

הקאל של ואייס השתרע בחלק בו נמצא כיום המרכז העתיק, קרוב מאוד לכנסיית סנט ז'ואן. הכניסה אליו התאפשרה בשלוש דרכים מבעד לקשתות מקורות, שתיים מהן נעלמו כיום והשלישית, עדיין עומדת על טילה ברחוב קאל אך מצבה

מעורר חמלה. רחוב היהודים ורחוב קאל הם השרידים היחידים מן הנוכחות היהודית.

המלצות לסיורים נוספים

קהילות יהודיות נוספות שישבו באזור מישור טראגונה מתועדות באלישר (Aleixar) ובאלקובר (Alcover) אם כי רק שרידים מעטים נותרו מהן.

Aleixar באלישר (ששמו נגזר ככל הנראה מן השם העברי אֶלְיָשָׁר) הייתה קהילה יהודית ולה בית-כנסת הנזכר בתעודה משנת 1348. הרובע היהודי העתיק היה ממוקם בסמוך לרחוב הנקרא כיום רחוב המאפייה (Carrer del Forn), במקביל לחומה; בית-הקברות נמצא בכביש הבקתות הלבנות (Carretera de les Borges Blanques) מאלישר הגיעו חמישה פנקסי הלוואות יהודיים (*Libri Judeorum*) הנשמרים בארכיון של טראגונה, אחד מהם פורסם. בכפר אלקובר (Alcover) התהווה הקאל בסמוך לחומה שהורחבה במאה ה-13.

פֶּאֲלִיסְט זכורה מחוז פריוראט, הייתה שייכת לרוזן פֶּאֲרָדֵס ובמאות ה-13 וה-14 הייתה בה קהילה שמנתה מספר מכובד של משפחות. מן הקאל, שהיה בסביבות רחוב בית-המדרש הקטן (Carrer de l'Escoleta), בין רחוב בשי (Carrer Baix) לרחוב אל יוק (El Lluc) נותרו שרידים מעטים בלבד: שתי מצבות מביית-הקברות היהודי, האחת משלהי המאה ה-14 ונשמרת במוזיאון בפאלסט, והשנייה משנת 1436 השמורה כיום במוזיאון ההגמוני בטראגונה. תכנית לשחזור הרובע היהודי נמצאת כעת בהליכי אישור.

לשכת התיירות של פריוראט

Oficina de Turisme del Priorat
Sant Marcel, 2
43730 Falset
Tel. (+34) 977 831 023
www.turismepriorat.com

קאפסנאס

כפר קטן זה שבמחוז פריוראט מפורסם מאוד ויהודים מכל העולם פוקדים אותו בגלל היין הכשר המיוצר בו. זהו יין שאינו עובר פסטור ומתקבל באמצעות שיטת התססה מיוחדת המכונה "לא מבושלי". כל תהליך הייצור, למן עיבוד האדמה ועד הבציר, ההתססה ומילוי הבקבוקים נעשה בהשגחה רציפה של הרב.

במוזיאון ההגמוני בטראגונה נשמרת המצבה של איזדורה, מן המאה השישית, ובה נראית מנורה יפהפייה בפינה השמאלית העליונה והכיתוב בלטינית: "פִּינֵ אִיזְדוֹרָה ז'ל, בת יונת ז'ל ועישה; תנוח בשלום עם אבותיה, אמן, אמן"

בין יתר הפריטים בעלי הערך במוזיאון הארכיאולוגי הלאומי של טראגונה, ניתן להתפעל מלוח ששימש ככל הנראה כעיטור חזית של ברזייה בקאל. זהו לוח אבן מסותת שאורכו 56 ס"מ רוחבו 37 ס"מ, ועוביו חמישה ס"מ. שני מגני גיבורים עם דגל קטלוניה נמצאים משני צידי פתח נביעת המים. אחד הפריטים היהודיים המעניינים ביותר שנמצאו בטראגונה הוא כיוור קטן עשוי שיש לבן ועליו כתובת בעברית, לטינית ויוונית. במרכזו סמל המנורה ושני סווסים משני צדדיה. פריט זה מוצג כיום במוזיאון הספרדי בטולדו.

על המבנה המוכר בשם "בית-העורב" (Ca la Garsa), נהגו לומר ששימש בית-הכנסת בקאל. מחקר התעודות הפריך השערה זו וממקם את בית-הכנסת בכיכר המלך. אף-על-פי-כן, בחפירות שנערכו ב"בית-העורב" נחשפו שרידים של מבנה רומי שמעליו שרידים ויזיגותיים. ככל הנראה, היה זה מבנה מפואר לשימוש ציבורי שנבנה עם קשתות סל במאות ה-12 וה-13, והיה בעל חשיבות בקאל. כיום הוכרז המקום נכס תרבותי בעל עניין. מבצעי השחזור יאפשרו ליהנות בעתיד הקרוב מביקור בקאל העתיק של טראגונה. להשלמת הסיור מומלץ לבקר במוזיאון הארכיאולוגי הלאומי ובמוזיאון ההגמוני.

טיול מחוץ לעיר

כדי להגיע מטראגונה לווואיס (Valls) יש לנסוע בכביש N-240 המוביל לבירת מחוז Alt Camp. להמשך המסלול יש לפנות לכיוון ראוס (Reus) ומשם בכביש N-420 עד פאלסט (Falset). מבירת מחוז פרירואט ניתן להגיע בקלות לקאפסנאס (Capçanes). כמו כן ניתן להגיע לשם דרך האוטוסטרדה (AP-7), עד מונטרוג' דל קאמפ (Montroig del Camp), ומשם לפנות לכביש T-322 ואחר-כך לכביש TV-3001 החוצים את רכס ההרים התוחם את מישור טראגונה.

המועצה העירונית לתיירות בטראגונה

PATRONAT MUNICIPAL DE TURISME DE TARRAGONA

www.tarragonaturisme.es

MUSEU DIOCESÀ

Plaça de Palau 243003
Tarragona

Tel.: (+34) 977 238 685

www.museu.diocesa.arquebisbatarragona.cat

MUSEU NACIONAL D'ARQUEOLOGIA

Plaça del Rei, 5

43003 Tarragona

Tel.: (+34) 977 236 209 /
977 251 515

www.mnat.es/cat/mnat/index.html

את הדרך לטורטוזה אפשר לעשות בדרך המסורתית באוטוסטרדה (AP-7). או לחלופין לחצות את אזור פרירואט בכביש N-420 עד מורה ד'אברו (Móra d'Ebre) ולהמשיך לאורך הנהר בכביש C-13 עד טורטוזה.

מסע בדרום קטלוניה: מטראגונה לטורטוזה

במסלול זה שתי ערים חשובות: טראגונה (Tarragona) וטורטוזה (Tortosa), וכן עוד עיירות וכפרים, שהפכו למרכזי מסחר שוקקים. המסלול נפתח בטראגונה, שהתפתחה מן המושבה הרומית העתיקה טראקו. האתר הוכרז מורשת עולמית על-ידי ארגון אונסק"ו בשנת 2001. נסיים את הסיור בטורטוזה, עיר התחייה, בירת עמק נהר האברו. הדרך חולפת בפנים הארץ ומאפשרת סיור בשרידיים יהודיים במישור טראגונה ובכרס פריוראט (Priorat) ומגיעה לבסוף לגדות נהר האברו. מעבר למורשת היהודית, מישור טראגונה כמו גם עמק האברו מציעים נוף יוצא דופן ובראשו הפארק הלאומי של שפך האברו ורכס הפורטס (Massís dels Ports).

טראגונה

בטראגונה הייתה קהילה יהודית שהחלה להתהוות ככל הנראה כבר בתקופה הוויזיגותית, כפי שעולה מחשיפתם של שלושה פריטים בעלי משמעות. הראשון הוא מצבה ועליו סמל המנורה, שנמצאה בגבעת הזיית (Muntanyeta de l'Oliva) וגולפה כנראה בין המאה השלישית לשמינית. לתגלית זו יש להוסיף כיור קטן ועליו כתובת בשלוש שפות מן המאה החמישית ומצבה מן המאה השישית, המוקדשת לזכרה של איזדורה. דומה שהנוכחות היהודית בעיר נמשכה גם בזמן השלטון המוסלמי, אז דבק בה כנראה הכינוי "עיר היהודים".

מן הקאל מימי הביניים של טראגונה נותרו שרידים פיזיים מעטים. ידוע שהיה זה מארג סמטאות צרות במקום בו התפרשו גילדות המקצועות השונים. המכלול השתרע בין כיכר המלך (Plaça del Rei), כיכר המלאכים (La plaça dels Àngels) – שאותם ימים נקראה כנראה כיכר היהודים (Plaça de la jueria) – ברחובות סנטה אנה, פּוֹרְטֵיָה וגרנדה. ברחוב משרדי הנוטריונים הישנים (Carrer de les Escribanies Velles) ניתן לראות העתקים של לוחות קבורה עבריים הקבועים בקיר בחלקו התחתון של בית-הכומר הראשי (Casa del Dean) נראה ששניהם מאותה תקופה ובהם משפטי סיום כמעט זהים. כאמור, אלה הם רק העתקים, פריטי המקור נמצאים בבית-אגודת המהנדסים.

בתוך הקתדרלה, בקפלת סנטה לוסיה, יש ציור קיר מן המאה ה-14, בו מוצגים היהודים בלבושם התקני. כלומר טלאי עגול בצבעי צהוב או אדום על דש בגדיהם. בתמונת המזבח נמצאת בקפלת הבתולה של מונסראט, יצירתו של יואיס בוראסה מן המאה ה-15, נראים בני-ישראל נושאים את לוחות הברית.

תמונה אופיינית של הרובע היהודי
בטראגונה.

הקאל בסנטה קולומה שכן מול שער הכניסה לחצר המבצר; הוא היה תחום היטב על-ידי החומות, הכיכר הגדולה (Plaça Major) וכיכר הכנסייה (Plaça de l'Església) והיה בו בית-כנסת, מקווה טהרה, בית-חולים ובית-קברות, דבר שהעניק לו מעמד של אלג'מה. תושביו כינו קשרי מסחר ענפים עם סרבריה; ועסקו בעיקר בסחר בזעפרן, שנערך בכיכר השוק מדי יום שני בשבוע. מרכז ההזמנות היה בכיכר הבוקיצה (Plaça de l'Om), כיום כיכר הכנסייה (Plaça de l'Església).

בין המקצועות בהם עסקו חברי הקהילה היה חייטות, מסחר בסדקית, מסחר בבקר וצורפות, כמו גם אישים מפורסמים בתחום הרפואה והכיורוגיה, ביניהם ראוי להזכיר רופאה-אישה בשם פְּלוֹרְטָה.

השילוט בעיירה מאיר עיניים המיטיב להסביר את תולדות יהודי סנטה קולומה דה קראלט. בשנים האחרונות צבר שיפוץ המתחם הסמוך לכיכר הכנסייה תאוצה רבה, דבר המאפשר מראה קרוב למדי למה שהיה הרובע היהודי.

לשכת התיירות בסנטה קולומה דה קראלט

**OFICINA MUNICIPAL DE TURISME
DE STA. COLOMA DE QUERALT**

Pati del Castell, s/n

43420 Santa Coloma de Queralt

Tel.: (+34) 977 880 478

הקהילה היהודית בסנטה קולומה דה קראלט, השתקעה תחילה סביב הכנסייה.

המלך ז'אומה השני אישר ליהודים להקים חומה סביב הקאל במונבלאנק בשנת 1298.

בנוסף לסוחרים אמידים וסוחרים בדים, בלטו בין בניו הנאורים של הקאל במונבלאנק גם רופאים מומחים כגון חסדאי ברוני (1381) ובונסניור בוני שהעניקו משירותיהם למלך ז'ואן הראשון. במוזיאון במונבלאנק ניתן לראות ארון תצוגה עם ממצאים שנחשפו לאחרונה הקשורים לתרבות היהודית.

ל'אספלוגה דה פרנקולי

סמוך מאוד למונבלאנק נמצאת העיירה ל'אספלוגה דה פרנקולי (l'Espluga de Francolí), שגם בה הייתה קהילה יהודית קטנה; במוזיאון המקומי ניתן לראות חותם בו סימנו במאפייה מצות שנאפו לפסח.

מוזיאון-ארכיון מונבלאנק והאזור

MUSEU ARXIU DE MONTBLANC I COMARCA

Josa, 6

Tel.: (+34) 977 860 349

www.montblanc.altanet.org/

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE MONTBLANC

Església de St. Francesc

43400 Montblanc

Tel.: (+34) 977 861 733

www.montblancmedieval.org

המשך הטיול:

כדי להגיע ממונבלאנק לסנטה קולומה דה קראלט (Santa Coloma de Queralt) יש לנסוע בכביש מס' C-241 העובר דרך העיירה סראל (Sarral), המפורסמת בעבודות גילוף הבהט שלה. הנוף מאפשר תצפית יפהפייה על הכרמים המפורסמים שפריים משמש לייצור יין הידוע באיכותו.

זמן נסיעה משוער: 30 דקות.
מסלול חלופי: דרך ימי הביניים.

סנטה קולומה דה קראלט

האזכור הראשון לקיומה של קהילה יהודית בסנטה קולומה הוא משנת 1272. תחילה הייתה האלג'מה של המקום כפופה לאלג'מה בסרברה, אך הלכה וצברה חשיבות ובשנת 1347 הפכה עצמאית. יהודי המקום היו נתונים לשיפוט ברוני קראלט, דבר שהעניק להם כמה זכויות יתר כגון פטור מגיוס לצבא ומהשתתפות באבטחת העיר. תחילה לא התרצה האוכלוסייה היהודית ברובע מיוחד והייתה פזורה סביב הכנסייה; מאוחר יותר נאלצו היהודים לעבור להתגורר ברובע משלהם.

על השפה

"בקטלוניה של שיא ימי הביניים, דיברו היהודים את שפת המקום ואף המשיכו לדבר אותה במדינות בהן התיישבו לאחר הגירוש. קטלאנית הפכה, אם כן, לשפת היומיום שלהם, אם כי כפי שקורה גם כיום, הם דיברו כנראה גם שפות אחרות: ערבית, אלה שבאו מאזורי האסלאם, או ארגונזית, קסטיליאנית או פרובנסאלית, כאשר הנסיבות והקשרים אילצו אותם לדעת אותה. יש לציין, עם זאת, שמעולם לא דיברו עברית, אם כי במקרים חריגים כנראה נזקקו לה. ממש כפי שארע לנוצרים באשר לשימוש בלטינית. האוכלוסייה היהודית בקטלוניה שלטה בעברית כתובה כבר בתקופה קדומה מאוד. במחצית הראשונה של המאה ה-11 כבר יש סופרים הכותבים עברית. לעיתים, כשסברו שהמלה העברית לא תובן כהלכה נדרשו לשפה העממית, שנכתבה באותיות עבריות. כך היה גם במקרה זה של הלשון הקטלאנית. אף-על-פי-כן, שפת הציר בכל או כמעט בכל היצירה התרבותית שיצר יהודי קטלוניה הייתה העברית." אדוארד פֵּליו.

לשכת התיירות בטַרְרֵגָה

Oficina de Turisme de Tàrraga
C. Agoders, 16 25300 Tàrraga
Tel. (+34) 973 50 07 07
<http://www.urgell.cat/>

במאה ה-13 כבר נזכר הקאל במונבלאנק בתעודות כשוכן בתוך החומות וכממוקם סביב "כיכר המלאכים" (Plaça dels Àngels) של היום. הגישה אליו הייתה משלושה שערים והגיע עד שער בוֹבֵר (Portal d'en Bover), שבו יציאה לחומת סנטה טֵקְלָה (Santa

Tecla), מצד אחד, ולרחוב מא'ז'ור (Carrer Major), מצד שני. לבקשת יהודי העיר אישר במאי 1298 המלך ז'אומה השני את חסימת הקאל. כיום השתמר רחוב היהודים (Carrer dels Jueus) הנמצא כעת בתהליך שיפוץ.

לאלג'מה במונבלאנק, שהייתה פעילה במיוחד, היה בית-כנסת, מקווה טהרה ובית-קברות, זה האחרון נמצא סמוך לנהר פרנקולי. יש תיעוד מפורט להריסת בית-כנסת שנבנה שלא כחוק. כי חומרי הבנייה שימשו לאחר-מכן להקמת מנזר סנטה מריה דה לה סֵקְרָה.

טארגה

הנוכחות היהודית בטארגה (Tàrrega) נזכרת בתעודות החל משנת 1278. במזיאון המקומי יש אוסף פריטים מעניין הקשור לתולדות הקהילה היהודית, שזכתה לחשיבות מסחרית ותרבותית רבה. בין יתר תושבי הרובע ניתן למצוא כמה בעלי מוניטין המשורר משה נתן ויוסף דה בָּסָס שהשאיר לעיר 107 איפות חיטה.

על מיקומו המדויק של הקאל אין אנו יודעים כמעט דבר. בפרעות הקייט (1348) נהרס הרובע כמעט כליל והיה צורך להקימו מחדש. הודות למאמציו של המלך פרה השלישי היה השיקום מהיר. החוקרים סבורים שהרובע נתחם ככל הנראה בין הרחובות: בית-המדרש (l'Estudi) – שהוביל לאטליז – רחוב מאז'ור (el Major), רחוב יואיס פולקט (Lluís Folquet) ורחוב מאפיית היהודים (Forn dels Jueus). יתכן ששער הכניסה לקאל היה דרך מעבר מקומר של קשתות-גותיות שחיבר את רחוב הנמשים (Carrer de les Piques) עם רחוב בית-המדרש (Carrer de l'Estudi).

בשנת 2007 התגלה במקרה חלק מבית-הקברות היהודי העתיק, ובו שישה קברי אחים המהווים עדות ברורה לפרעות האלימות שהיו מנת חלקה של הקהילה היהודית בזמן המוות השחור בשנת 1348. אתר זה, הנמצא מצפון לתל מאַסַט (turó del Masset), סיפק ממצאים ארכיאולוגיים רבים כגון פריטים בעלי-ערך רבים ואוסף מטבעות שנטבעו בברצלונה, ולנסיה, אראגון ומונפּלְיָה.

מטארגה למונבְּלאַנק

מטארגה, בירת מחוז אוֹרְז'ֵי, יוצאים בכביש מס' C-14 המוביל למונבבלאנק (Montblanc). הדרך חוצה את עמק העורב (Vall del Corb) ואת מעבר בֵּיטָאל (Coll de Belltal) ומאפשרת תצפיות מדהימות על אגן בֵּרְבֶּרָה (Conca de Barberà).

מונטבלאנק

בירת אגן בֵּרְבֶּרָה הוקמה בשנת 1163 על-ידי המלך אלפונס הראשון, הצנוע. האתר מוקף החומה, מן המאה ה-14, היא היצירה הצבאית החשובה ביותר בקטלוניה של ימי הביניים. היקף חומותיה מגיע ל-1500 מטר ובה 31 צריחים, שני צריחי שער ומקוף לחיל המשמר.

שנים מתושבי הקאל הידועים ביותר
בטארגה היו המשורר משה נתן ויוסף
דה בסס.

טיול לאורך ה-A-2

כיום, אין שום בעיה להגיע לייאידה ולסרברה דרך ה-A-2, החולף לאורך דרך המלך העתיקה של אראגון. אם כי, תמיד ניתן לבחור בכבישים צדדיים ולעבור בבֶּל-יוֹק ד'אורז'י (Bell-lloc d'Urgell), מוֹרוֹסָה (Mollerussa) ובֶּלפוג'.

גם בעיר סרברה ישבה קהילה יהודית חשובה בימי הביניים.

סְרַבְרָה

מחקרים רבים נערכו על הקאל הימי-ביניימי בסרברה (Cervera), אם כי לפי שעה, אין בו שרידים שניתן לבקר בהם. הוא נחלק לקאל התחתון ולקאל העליון, וזכה לחשיבות רבה במאה ה-14. תעודה מימי הביניים מאפשרת ללמוד על המערך הפנימי של בית-הכנסת בעיר. לאולם התפילה הייתה צורת ריבוע שהכניסה אליו נקבעה בקיר הדרומי. ארון הקודש הוצב כנהוג בקיר המזרח. שתי קשתות גדולות חילקו את האולם לשלושה מקטעים ומשני הצדדים היו שלושה מושבים. שבעה מושבים נוספים נמתחו לאורך קיר המזרח ושבעה אחרים בצד השני. בצלע הצפונית היו תשעה מושבים, מופרדים מן המרכז על-ידי מחיצה ו-15 מושבים נוספים לאורך הקיר המערבי. במרכז האולם, מוסתת קלות, הייתה במה מוגבהת עם שלושה מושבים צמודים לצלע הקטנה וארבעה מושבים בצלע הפונה כלפי ארון הקודש.

מן המבנה הזה לא שרד דבר, מלבד התעודות שנחתמו על-ידי הנוטריון של סרברה, אנטוני ד'אגרמונטל, בהן נכתבו בקפידה רבה שמות רוכשי המושבים, המחיר ששילמו עבורם ומיקומם המדויק. מן המסמך, שנחתם ב-16 באוגוסט 1385, עולה שהסכום שנאסף ממכירת המושבים (כ-3000 פלורנינים), נועד לסיוע עבודות השיפוץ בבית-הכנסת.

לשכת התיירות בסרברה

Oficina de Turisme de Cervera
C. Major, 115 25200 Cervera
Tel. (+34) 973 531 303
<http://www.ccsegarra.com/turisme/>

המתחם בו ישבו יהודי ייאידה מוכר בשם "השריון" (La Cuirassa) והיו בו בית-כנסת, מקווה טהרה, אטליז, חנות ירקות ופירות, מאפייה ובית-קברות. למרבה הצער, דבר מכל אלה לא שרד. נהוג לקבוע את גבולות הקאל בין רחוב מאז'ור (Carrer Major), מעלה הברנש (La Costa del Jan), רחוב הסמינר הישן (Carrer del Seminari Vell), רחוב כריסטופר הקדוש (sant Cristòfol), ורחוב האברים (Cavallers).

רובע יהודי זה, הסמוך לכנסיית סנט אנדראו, היה מקלעת סמטאות צרות אליהן נכנסו מכמה שערים, כגון שער השריון, שניצב בנקודה בה מתאחדים כיום הרחובות כריסטופר הקדוש (sant Cristòfol) ומעלה הברנש (La Costa del Jan). לאחר פרעות קני"א (1391), שהסבו נזק כבד, שוקם הרובע ונבנה מחדש במקום אחר הודות להתערבותו העיקשת של המלך ז'ואן הראשון.

תיירות ייאידה

TURISME DE LLEIDA

C/ Major, 31 bis

Tel.: (+34) 902 250 050

www.turisme.paeria.es

הנתונים הארכיאולוגים לגבי אזור זה של העיר מעטים. בחפירה שנערכה בשנת 1994 בשטח התחום בין הרחובות כריסטופר הקדוש, רחוב הרובע היהודי ורחוב סמינר נמצאו שרידי מבנים השייכים ככל הנראה לקאל. כלי החרס שנחשפו באתר מעטים אך רבי-עניין, כלי הבית המעוטרים מפוארים למדי יחסית לתקופה.

מורשת חכמי התורה בייאידה חשובה ביותר, רבים מהם השתייכו לבית-הספר העברי לרפואה. ביניהם יש לציין את מחלוקס אלקוקי, ששלט היטב בערבית, ומימון גאיפאפה, מחבר "כרית הרפאים" ו"קובץ תקנות הנשים". אחרים שימשו מתרגמים של טקסטים מערבית מאת אבן סינא, קלאודיוס ג'לוס והיפוקרטס. ב"מכון לחקר ייאידה" נשמרת מצבה וטבעת זהב עם כתובת עברית, קשה לפענוח, שהיו מי שקראו בה את המילה: חדווה.

בשלהי המאה ה-14, מסתימות עבודות הקמת אולם התווך הצפוני בקתדרלה העתיקה ושל הצריח, שייקרא מעתה ואילך על שם היהודים, היות שאפשרו את הקמתו באמצעות תשלום מס מיוחד שהושת עליהם. בקתדרלה העתיקה ניתן לראות גם שני מגני דוד יפהפיים, הראשון חרוט על אבן הראשה באחת הקשתות בסטרת הצד הצפונית והשני בצלע המערבית של החצר.

אחת הסמטאות ברובע היהודי העתיק בייאידה.

מיניאטורה מתוך ספר תנ"ך עברי מן המאה ה-13.

המחקר הארכיאולוגי אפשר לשפוך אור על פריטים אופייניים לתרבות היהודית, כמה מהם מעניינים למדי כמו למשל חלק של חנוכייה עשויה שיש מהרי הפירנאים, כלי בישול עם מוטיבים דקורטיביים או וו תלייה מעוטר במגן גיבורים מן המאות ה-13 וה-14, כולם מוצגים במוזיאון סרדה.

מועצת התיירות בפוג'סרדה

**PATRONAT DE TURISME DE
PUIGCERDÀ**

C/ Querol 1 - 17520 Puigcerdà972
tel.: (+ 38) 972 880 542
www.puigcerda.com

המלצות לסיורים נוספים

גם בעיירות שנזכרו קודם לכן כמו קרדונה, סולסונה או סאו ד'אורז'י היו קהילות יהודיות קטנות שכללו משפחות אחדות. תושבים אלה היו בעלי חוש מסחרי מפותח והיו פעילים מאוד במסחר בבדים ובהלוואה בריבית. מבחינה מנהלית, השתייכו הקהילות הללו לאלג'מות הסמוכות, שגבו מהן מיסים.

Libri Judeorum הם ספרים בהם נרשמו הלוואות ועסקאות שנערכו בין יהודים לנוצרים, ומהווים מקור רב-ערך במחקר הקהילות היהודיות בקטלוניה. בין יתר התעודות שב-*Libri Judeorum* יש גם ציורים הממחישים באיקונוגרפיה שלילית במיוחד את עוצמת הסטריאוטיפ. כמות הציורים הללו עולה ככל שאנו מתקדמים לתוך המאה ה-14.

בכניסה לברגה נקבעו שלטי קרמיקה המכוונים לעבר שני אתרי הקאל. מי שחושש ללכת לאיבוד יכול לעקוב אחר השלטים שעליהם הכיתוב *La Berga Jueva*.

לשכת התיירות של ברגה

OFICINA DE TURISME DE BERGA
C/ dels Àngels, 7 - 08600 Berga
Tel.: (+34) 938 211 384
www.turismeberga.cat

מברגה לפוג'סרדה

הדרך המהירה ביותר מברגה לפוג'סרדה היא בכביש C-16 לכיוון באגה (Bagà). ממשיכים בכביש זה המוביל ישירות למנהרת קאדי (Túnel del Cadí) ביציאה מן המנהרה יש לבחור את הכיוון לפוג'סרדה.

מי שמעדיף נסיעה קצת אחרת יכול לפנות בכביש C-26 עד סולסונה (Solsona), או לחלופין, לפנות באמצע הדרך לכביש B-420 לקרדונה (Cardona). מפוג'סרדה ניתן להמשיך בכביש N-260 עד סאו ד'אורז'יי (Seu d'Urgell). בכל הישובים הללו ישבה בתקופה כלשהי קהילה יהודית.

פוג'סרדה

בשנים האחרונות, נערכו ברובע היהודי של פוג'סרדה (Puigcerdà) כמה וכמה חפירות ארכיאולוגיות שחשפו את הבתים והרחובות ברובע סנט אגוטי, השוכן במרכז העיר ולמן המאה ה-13 קיבץ לתוכו קהילה יהודית. לאחר מכן, עברה הקהילה לאזור יאק (Ilac), עד הגירוש בשנת 1492.

הספרים המאורים

הספרים שאוירו בקטלניה הם מגוונים: הגדות, ספרי תנ"ך, סידורים, וכיו"ב. יהודי קטלניה מסרו אותם כאשר נאלצו לעזוב את בתיהם, עם הגירוש. אלה נשמרו עד ימינו ומוחזקים כיום בספריות הגדולות באירופה ובארה"ב. ספרים אלה מהווים תמונה חיה לאורחות החיים, המבנים והמנהגים באותה תקופה. התמונות הצבעוניות והרישומים נראים כתצלומים של חיי היומיום: בתי-כנסת, בניינים בהקמה, רועי צאן ובקר, עובדי אדמה ונגרים, פמליית המלך, מורים עם תלמידיהם, סדרי פסח, גברים, נשים וטף, כולם חולפים לנגד עינינו ומשיבים אותנו לימים עברו, לתקופתם הם.

בין הספרים המאורים ניתן למנות את תנ"ך סְרָבְרָה, הגדות ברצלונה וסרייבו, הגדת הזהב הנחשבת להגדה של פסח העתיקה ביותר בעולם, הגדת קופנהגן, סידור התפילות של המלך מרטי ורבים נוספים. אחת ההגדות שנתרה בקטלניה נשמרה במנזר פּוּבְּלֵט (Poblet).

בְּרָגָה

בדרכנו לפוג'סרדה מומלץ לעצור למנוחה קלה בברגה. שם, במרכז העתיק מימי הביניים נמצא הקאל, ששוחזר לאחרונה והוצבו בו שלטי הכוונה המסייעים למבקר להבין את חשיבותה של הקהילה היהודית במקום. לשכת התיירות במקום מציעה תכנית סיורים בשם "קבר בברגה" (Un tomb per Berga) הכוללת גם סיור ברובע היהודי. (סיורים באנגלית יש להזמין לפחות שבוע מראש).

הרובע היהודי של ברגה הנזכר בתעודות משלהי המאה ה-13, השתרע באזור שבין בית-החולים לסמטת קמרונות קלאריס (Voltes d'en Claris). רחוב זה הנקרא בפי העם "היבלת", חסום בצדו האחורי בבניינים דבר המעניק לו צורה של מנהרה. משגדלה אוכלוסיית הקאל הועברו תושביו לרחוב רחב יותר, אבל האזור שמר עדיין על שמו המקורי עד למאה ה-19, שאז הוסב לשמו הנוכחי. אז כנראה גם נחסמה הכניסה לרחוב, כאשר נבנה הבניין הניצב בפנית רחוב בושדור (Boixader). במאה ה-14 התהווה קאל חדש, בסביבות רחוב באלמס (Balms) של היום, שקיבץ אליו בעיקר יהודים שגורשו מצרפת.

מנרזה

הגרעין העתיק במנרזה התפתח בחצאי עיגול על-גבי שתי גבעות: Puigcardener ו- Puigmercadal. כמו בערים רבות בימי הביניים הרחובות בו צרים ומפותלים עם שתי כיכרות מרכזיות: La Plaça Major בה ניצב למן המאה ה-18 בית-העירייה, מבנה שקודם לכן שיכן את בית-המשפט ואת ארמונו של נציג המלך, ו-La Plaça de l'Om, המהווה כיום מרכז תרבותי חשוב בעיר.

בקאל במנרזה, הנזכר בתעודות החל משנת 1265, היו בית-כנסת, בית-מדרש ובית-קברות יהודי, שהשתרע במקום בו נפרשת כיום "כיכר ה-11 בספטמבר". כמו הרובע היהודי בברצלונה גם הקאל הזה נחרב לחלוטין בפרעות קני"א (1391) ולמבנים שהיו בו לא נותר זכר. בין רחובות העיר יש לציין את "מורד היהודים" (Baixada dels Jueus), שקודם לכן נקרא "מעלות היהודים" (Grau dels Jueus) בשל העלייה התלולה והמדרגות שהיו בו עד שנת 1887. הכניסה הראשית לרחוב זה, שהיה מרכזו של הקאל, הייתה מ-Plaça Major.

לשכת התיירות במנרזה

Oficina de Turisme de Manresa

Via Sant Ignasi, 40
08241 Manresa
Tel. (+34) 938 784 090
www.manresaturisme.cat

בקתדרלה של מנרזה, ניתן לראות שני עיטורי מזבח גותיים יפהפיים ובהם ציורי תמונות יומיום, דבר שגרתי אותה תקופה, החוזר על עצמו ביצירות רבות מימי הביניים. תמונות אלה הן מן השרידים המעטים שנותרו.

מברצלונה למנרזה, ויק וברגה

מברצלונה לברגה (Berga) ניתן להגיע בדרכים שונות. הדרך המומלצת היא לנסוע בכביש C-58 לטראסה (Terrassa) ולהמשיך משם בציר יוברגאט (C-16) עד ברגה. בהגיענו לבאג'ס (Bages), ניתן לפנות בכביש C-25 לוויק (Vic) ולמנרזה (Manresa), שתי ערים שגם בהם ישבו קהילות יהודיות.

הקהילות היהודיות בקטלוניה

הקהילות הקטלאניות היו היחידה היהודית החשובה ביותר של הכתר של אראגון. הם היוו גוף עצמאי ולעתים קרובות התייחסו אליהם כישות עם אופי וצרכים ייחודיים. בשנת 1280 הוצעה לכל האלג'מות הקטלאניות שיטה אחידה לממשל עצמי. לדברי הפרופ' יום-טוב עסיס, במהלך המחצית השנייה של המאה ה-13, קיבלו הקהילות בקטלוניה סדרת אגרות שהקנו להם זכויות ששיקפו את זהותם המיוחדת.

ויק

ממחקרים שנערכו ומן התיעוד הרב שנשמר בספריית הבישוף בוויק ובארכיון – בו נשמר הספר החשוב *Liber Judeorum* – ידוע על קיומה של קהילה יהודית במקום במאות ה-13 וה-14. כמו כן, ידועים גבולותיו של הרובע היהודי העתיק וכן ידוע על קיומו של בית-כנסת הנזכר בתעודה משנת 1277. בית-הקברות המוזכר בתעודה משנת 1327 היה במקום בו ניצב כיום בית-החולים. בנוסף, מופיעים בכתובי התעודות פרטים לא מעטים על חיי היומיום בקהילה היהודית: היבטים כלכליים, משפטיים, ענייני מיסים, לידות ופטירות וסוגיות חברתיות. למרבה הצער, לא נמצאו במקום שרידים פיזיים מהקאל. שם המקום היחיד שהשתמר עד ימינו הוא Puig dels Jueus (גבעת היהודים) המתייחס למקום בו היה בית-הקברות העתיק.

לשכת התיירות של ויק:

**OFICINA MUNICIPAL
DE TURISME DE VIC**

C/ de la Ciutat, 4 - 08500 Vic
Tel.: (+34) 938 862 091

ניתן לסייר ברובע היהודי של ברצלונה על-פי השילוט שהותקן לאחרונה בנקודות בעלות עניין. מרכז המבקרים של הקאל, הנמצא בכיכר מנואל רִיבֶה שוכן בבית עתיק מן המאות ה-13 וה-14. בעליו היהודי האחרון היה יוסף בונז'ק, אורג צעיפי משי, שעל-פי התעודות בשנת 1393 כבר לא היה בין החיים. המרכז מספק מידע עשיר על תולדות היהודים בעיר ועל הפעילויות השונות הנערכות ברובע היהודי, כגון: סיורים מודרכים, הרצאות ותערוכות קבע של פריטים שונים שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בקרבת מקום.

מקצועות היהודים בברצלונה

יהודי ברצלונה שהתגוררו בקאל עסקו בעיקר במלאכה זעירה ובאומנות; אחדים עסקו במסחר ואחרים עיבדו את אדמותיהם. בקהילה היהודית בברצלונה היו גם רופאים, סופרי-סתם או מדענים, וכן כאלה ששימשו בחצר המלוכה: יועצים, גובי מיסים, מתרגמים, שגרירים וכד'. היו גם מי ששירתו את הקהילה: שומר השער, המחנך, השוחט, מזכירי האלג'מה, הרב או המלווים בריבית, שהלוו כספים בהתאם לנורמות המקובלות לכל הדרגים והמעמדות, לרבות למעמד המלוכה. יחסי המסחר עם שכניהם היו ממושכים: עדויות על קנייה, מכירה או שותפויות מסחריות בין יהודים לנוצרים ממלאות תעודות רבות.

להשלמת הביקור ברובע היהודי של ברצלונה ניתן לסור למוזיאון לתולדות העיר השוכן בכיכר המלך (Plaça del Rei). באולמות מימי הביניים מוצגים חפצים, תרשימים, דגמים מוקטנים, טקסטים ואיורים הנותנים מושג על תולדות יהודי ברצלונה. בכיכר סנט יו (Plaça de sant Iu) הסמוכה ניתן לראות קטעי חלקי לוחות קבורה הנושאים כתובות עבריות, מבית-העלמין במונז'ואיק ששימשו לבניית ארמונו של המשנה למלך.

מרכז המבקרים של הקאל

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEL CALL

Placeta Manel Ribé
08002 Barcelona
Tel.: (+34) 932 562 100
[www.bcn.cat/museuhistoriaciutat/
ca/centre_interpretacio_call.html](http://www.bcn.cat/museuhistoriaciutat/ca/centre_interpretacio_call.html)

MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Plaça del Rei
08002 Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
Tel.: (+34) 932 562 100

הקאל בברצלונה

(המאות ה-12 וה-13) מתחם ראשוני
 המאה ה-14 (הרחבה)

בית הכנסת
 חומות

1. בית הכנסת הגדול
2. בית הכנסת מאסוט
3. בית הכנסת לנשים
4. בית הכנסת בקאל הקטן

הקאל הקטן שהחל להתפתח בשנת 1257, נמצא מחוץ לשטח החומה הרומית ולרגלי המבצר החדש. הוא תחום בריבוע הרחובות אַבִּינו (Avinyó), בוקְרִיָה (Boqueria), רְאוּרִיק (Rauric) וְלֵה יֶאוֹנָה (la Lleona) והיה שכונה חדשה ומתוכננת. היו בו חמישה גושי בניינים, שבמרכזם כיכר ממנה הייתה הגישה לבית-הכנסת. מן המבנים העתיקים נשמרו רק שני צריחים על-גבי קמרונות ברחובות אַרְק דֵּל רֵאֲמִי (Arc del Remei) וְאֶרְק דֵּה סַנְטָה אַוּלְלֵיה (Arc de Santa Eulàlia).

רחוב סנט דומנק דל קאל, ברצלונה.

במהלך המאות ה-13 וה-14 הופרו לא אחת היחסים הטובים בין יהודים לנוצרים. פרעות קנ"א (1391) הנחיתו מהלומת מוות על הקהילה היהודית בברצלונה ושמו קץ לקיום היהודי בן מאות השנים בעיר. כל נסיונות בית-המלוכה לשקם את הרובע היהודי לא צלחו. מאותה עת לא יכלו היהודים שבאו בשערי העיר להישאר בה יותר מ-15 יום ורק במקומות שהוסדרו מראש.

בגוש הבניינים שבין הרחובות סנט דומנק (Sant Domènec), כיכר מַנְל (Arc) רִיבֶה (Placeta de Manel Ribé), ארק דה סנט רמון דל קאל (de sant Ramon del Call) ומרֵלט (Marlet), היה בית-הכנסת הראשי ואגפיו. היו לו שלוש כניסות, האחת מרחוב סנט דומנק (כיום מס' 9), אחרת מרחוב ארק דה סנט רמון דל קאל – דרך סמטה שנעלמה כיום – והשלישית מרחוב מרלט, ממנו הייתה הגישה לעזרת הנשים. ברחוב מרלט, מזכיר לוח אבן כתוב עברית, את קיומו של הַקֶּדֶשׁ – מבנה גמ"ח למעוטי יכולת, לחולים, לאורחים עניים וכד' – שנוסד במקום זה בידי שמואל הסרדי באמצע המאה ה-13. בסוף רחוב ארק דה סנט רמון דל קאל, בעיקול האחרון שלו, נמצא בית-הכנסת של מַאסוֹט אֶוֶנְגֶ'נָה (La sinagoga d'en Massot Evangena). ידוע גם על בית-הכנסת של הצרפתים, אך מיקומו המדויק אינו ברור.

עסקים נוספים שפעלו ברובע הידועים הודות לתעודות היסטוריות הם האטליז, ברחוב סנט דומנק דל קאל, חנות הדגים, ברחוב לה פרויטה. המאפיינה שכנה בכיכר קטנה מתחת "למבצר החדש" והייתה בבעלות משפחת גֶרוֹן. האישור להפעלתה היה זכות מיוחדת מן המלך ובעל העסק נאלץ לשלם על כך. לא ידוע על קיומו של מקווה טהרה, אבל ידוע שאחד מאגפי המרחצאות החדשים היה מיועד לשירות כזה. המרחצאות החדשים הוקמו בשנת 1160 על-ידי הרופא וגדול התורה אברהם בונסטרוק בהזמנת הרוזן רמון ברנגר. גם האישור להפעלת בית-

המרחץ הייתה זכות מיוחדת, והרוזן זכה לשליש מרווחי הפעלתו. בסוף המאה ה-12, מכרו יורשיו של בונסטרוק את המקום לגֵ'יים דורפורט והוא המשיך לפעול עד המאה ה-16.

מראה העיר ברצלונה מפסגת המונז'ואיק סמוך לבית-הקברות היהודי העתיק.

בדרכי המסחר:

מברצלונה לפוג'סרדה

ברצלונה

האזכורים הראשונים ליהודים

הנוכחות היהודית בברצלונה נזכרת בתעודות עוד קודם לקיומו של הקאל, אם כי לא ידוע אם אלה היוו קהילה מאורגנת. ידוע, למשל, שבשנת 985, בעת תקיפת אלמנצור על העיר נהרגו כמה יהודים. כמו כן, קובץ הנהלים המקומי *Els Usatges de Barcelona* (1053-1071) כולל כמה סעיפים שעניינם קבוצת תושבים זו. האזכור הראשון בתעודות לרובע יהודי נמצא במאה ה-11 כאשר נזכר רחוב ש *solebat ire ad callem judaicum* (הרחוב בו התגוררו היהודים). בשנת 1079 מנתה אוכלוסיית יהודי ברצלונה כ-70 משפחות, בעוד שבמאה ה-14 הגיעה לכ-4000 איש.

הקאל הגדול והקאל הקטן

בברצלונה היו שני אזורים בהם התגוררו יהודים: הקאל הגדול והקאל הקטן. מחוץ לעיר, על צלע גבעת המונז'ואיק, היה (ועדיין נשמר) בית-הקברות היהודי, שהוכרז בשנת 2009 כנכס תרבותי בעל עניין לאומי.

הקאל הגדול נתחם בין רחוב קאל; רחוב סנט אונוראט (Sant Honorat), שהבתים בו גבלו מצדם האחורי במבנים נוצריים שברחוב ביזבה (Carrer del Bisbe); הרחובות שכיום נקראים סנט סבר (Sant Sever) ומורד סנטה אאולליה (Baixada de santa Eulàlia) – שבימי הביניים היה מוכר בשם רחוב הקמרון (Carrer de La Volta) – ורחוב ל'ארק דה סנט רמון דל קאל (Carrer de l'Arc de sant Ramon del Call), כלומר, הקו בו חלפה החומה הרומית העתיקה בין רחוב זה לרחוב המרחצאות החדשים (Carrer de Banys Nous).

בתוך ריבוע זה חלפו הרחובות מרלט (Marlet) ולה פרויטה (La Fruita) שנחצו על-ידי סנט דומנק דל קאל (Sant Domènec del Call), שאז נקרא רחוב בית-הכנסת הראשי או רחוב האטליזים; בקצהו בפינת רחוב קאל נמצא שער הכניסה הראשי לקאל. המבצר החדש, מצודה ימי-ביניימית עתיקה, שהוקמה על-גבי אחד משערי החומה הרומית, שימש הן להגנה והן לאבטחת הרובע היהודי. הכניסה אליו הייתה באמצעות מעבר עילי.

תעודות היסטוריות יחד עם ממצאים שנתגלו בחפירות ארכיאולוגיות הצליחו לספק נתונים נוספים על הרובע היהודי בברצלונה והתפתחותו, למן המושבה הרומית העתיקה ועד ימינו אלה. מתחת להיכל הג'ראליטט (בניין הממשל האוטונומי של קטלוניה) התגלו שרידים שזוהו תחילה כחומה שהקיפה את הקאל, מידע שהתברר אחר-כך כלא מדויק. במקום זה הייתה סמטה ללא מוצא בה נמצא בית-הכנסת הקטן (La Sinagoga Poca) ובקצה השני, בפינת רחוב סנט אונוראט, הייתה הברזייה שסיפקה מים לקאל. בחפירות שנערכו לאחרונה ברחוב סנט אונוראט עצמו נמצאו יסודות למבנים וכן אסמים גדולים.

וולטר בנימין

איש רוח יהודי-גרמני, פילוסוף, מתרגם, מבקר אמנות ומרקסיסט. כמו אינטלקטואלים גרמנים ואנטי-פשיסטיים אחרים היגר בשנת 1933 לפריז שם התערה בחוגי האינטלקטואלים וכתב בכמה עיתונים צרפתיים וגרמנים. בשנת 1939 נכלא במחנה "עבודה מרצון". ממנו שוחרר הודות להתערבותם של ידידים בעלי מהלכים בחוגי השלטון. השנה היא שנת 1940 טנקים גרמניים כבר שועטים בפרברי פריז, ובנימין נאלץ לברוח. אחרי נסיון נפל להימלט דרך מרסיי, הוא מגיע בדרך לא דרך אל ליזה פיטקו, צעירה אנטי-נאצית נועזת, המעבירה יהודים ופליטים אחרים דרך הרי הפירנאים לתוך ספרד. משם יוכלו לברוח אל החופש – לארצות הברית, אליה לא יגיע לאחר ששם קץ לחייו בפורט בו.

למידע נוסף:

לשכת התיירות בפורט בו

Oficina Municipal de Turisme de Portbou
Passeig Lluís Companys, s/n
Portbou 17497
Tel. (+34) 972 125 161
e-mail: turisme.portbou@ddgi.cat

המלצות לסיורים נוספים

בחבל אמפורדא (Empordà) ישבו קהילות יהודיות נוספות קטנות יותר כגון אלה בטורואייה (Torroella), במונטגרי (Montgrí), לה ביזבאל (La Bisbal) ובוילז'ואיגה (Vilajuïga). למרבה הצער, המורשת הפיזית שהותירו אחריהם זעומה למדי. תושבי טורואייה ומונטגרי יודעים לספר, שהרובע היהודי שכן מאחורי הכנסייה, ברחוב סנט ג'וניס, אך לא נמצאה שום עדות כתובה שתאשר זאת. גם בכפר לה ביזבאל יש רחוב בשם קאל, סמטה צרה ובקצותיה כמה קשתות או מעין קמרון. מהלכו המתעקל של הרחוב אינו מאפשר לראות מקצהו האחד את סופו. הרחוב נמצא סמוך למקום בו ניצבו בעבר שערי החומה, בחלק הדרום מזרחי של העיר ובתוך שטח החומה. וילז'ואיגה נמצאת למרגלות הרי סנט פרה דה רודס, במקום מלא כרמים מרהיבי עין, וגם היא עשויה להוות תוספת נאה למסלול זה. גם בה מסגיר שם הרחוב את קיומה של קהילה יהודית בימים עברו.

מועצת מחוז אמפורדא עילית:

Consell Comarcal de l'Alt
Empordà
Nou, 48
Figueres 17600
Tel. (+34) 972 503 088
<http://altemporda.ddgi.es>

למידע נוסף:

לשכת התיירות של מחוז אמפורדא תחתית

Oficina de Turisme del Baix
Empordà C/Tarongers, 12
La Bisbal d'Empordà 17100
Tel. (+34) 972 642 310
[http://www.baixemporda-
/costabrava.org/ca](http://www.baixemporda-costabrava.org/ca)

מקסטיו ד'אמפוריאס לפורט בו

כדי להגיע מקסטיו ד'אמפוריאס לפורט בו (Portbou) יש לחזור לכביש N-260 המוביל ישירות לפורט בו דרך יאנסה. מיאנסה ניתן לנסוע גם לפורט דה לה סלבה (Port de la Selva) ולקדאקס (Cadaqués), בכביש GI-612 החולף בנוף מרהיב עין.

זמן נסיעה משוער: 45 דקות.

פורט בו וזכרו של וולטר בנימין

כביש N-260 מגיע לפורט בו כשהוא חוצה את הנוף היפהפה בקו החיץ הזה בין הים התיכון להרי הפירנאים, בו נמצא הפארק הלאומי קאפ דה קראוס (Parc Natural del Cap de Creus). בנקודה ממנה נשקף נוף עוצר נשימה נמצא קברו של הפילוסוף היהודי וולטר בנימין, שנולד בברלין בשנת 1892, ובעת מנוסתו מציפורני הנאצים איבד עצמו לדעת בעיירת הגבול הזו. פורט בו ביקשה להנציח את זכר הפילוסוף בזיהוי המקומות להם התוודע בשהייתו הקצרה בעיירה. מחוות הזיכרון שהוקמה לזכרו על-ידי האמן הישראלי דני קרוון, היא אנדרטת הנצחה של ממש. היא עשויה מעין מנהרת ברזל מלבנית, חצובה בסלע המצוק, בתוכה מוביל גרם מדרגות לקיר זכוכית הנועל את המעבר מעל קצף הים. השמים נמצאים מאחור, בקצה המנהרה, והאור מטיל בה את צל המבקרים. במקום מפעים זה דומה שהזמן עצר מלכת. דממת בית-העלמין, דכי הגלים הרוחש בתוך האנדרטה הופכים לחוויה שאף מבקר לא ישכח במהרה.

ביקור בעיירה קדאקס (Cadaqués) עשוי להיות תוספת נאה להשלמת מסלולנו זה. תושבי העיר נוהגים לספר, אמנם, שהיה רובע יהודי ששכן ברחוב הנושא את השם הטיפוסי 'es Call', אך התייעוד שיאשר זאת דל ביותר. עם זאת, מומלץ למבקר לסור לפורט ליגאת (Port Lligat) הסמוכה ולבקר בביתם של גאלה וסלבדור דאלי או פשוט ליהנות מן הנוף.

מחווה לוולטר בנימין בפורט בו, יצירתו של האמן הישראלי דני קרוון.

אזור זה נתחם כיום ברחוב סנט פֶּרֶה בַּש (Sant Pere Baix), ורחוב דוכני הדגים הישנים (carrer de les Peixateries Velles), שהובילו לכיכר שנקראה אז כיכר הדגים. בקאל של קסטיו היו שני בתי-כנסת, בית-מדרש, הקדש, מקווה טהרה ובית-קברות משלו. מזה האחרון הגיעו המצבות שניצבו עד לא מזמן במקומות שונים בכפר ומוצגות כיום במרכז המבקרים במקום. מרכז המבקרים שוכן בבית-הכלא העתיק מן המאה ה-14 וניתן לצפות בו במצגת אור-קולית בשם "בין הכתר לחרב: שושלת רוזני אמפוריאס", המגוללת את חשיבותה של רוזנות אמפוריאס, ודגם מוקטן המשחזר את חומת העיר מן המאה ה-14.

חינוך והשכלה

החינוך היסודי שניתן לכל ילד יהודי כלל הקניית ידע בעברית, לימוד תפילות הסיודר וידע בתנ"ך. השכלה גבוהה ניתנה "בישיבה" ולמדו בה התלמידים המבריקים ביותר, שזוהו מבעוד מועד כמי שעתידים להפוך לחכמי הדור הבא. הקניית השכלה לבנות לא נחשבה הכרחית. בדרך-כלל, הן נשארו בבית לצדה של האם ולמדו את המלאכות ההכרחיות לניהול הבית ואחזקתו. בקטלוניה היו שני מרכזי לימוד עיקריים, ברצלונה וגירונה, אף שהמשפחות המבוססות שכרו לילדיהם מורים פרטיים. התעודות יודעות לספר על מר לובונה מסנטה קולומה דֶה קֶרְאֵלְט, ששכר את יוסף בנבנישתי להקנות לנכדו "צורת אות עברית". בייאידה (Lleida) הותיר אחריו אחד מחברי הקהילה עיזבון כדי לשכור מורה שידאג לחינוך ילדי העניים. בטורטוזה, הותיר יוסף כהן בצוואתו כסף להקמת בית-מדרש לילדים שיד הוריהם אינה משגת וכן בית ברובע היהודי וספרים רבים.

לשכת התיירות בקסטיו ד'אמפוריאס

Oficina d'Informació i Turisme de Castelló d'Empúries

Plaça de Jaume I, s/n - 17486 Castelló d'Empúries

Tel. (+34) 972 156 233

www.castello.cat

למידע נוסף:

לשכת התיירות

Oficina d'Informació i Turisme
Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel. (+34) 972 591 240
www.besalú.cat

מרכז המבקרים של הקאל

Centre d'Interpretació del Call
Plaça dels Jueus
Besalú
Tel. (+34) 972 59 06 32

קאמפרודון: בשלב זה ניתן לחרוג מעט מן המסלול ולקפוץ לבקר בקאמפרודון (Camprodón). סעו בכביש A-26 לאולוט (Olot) ומשם לקאמפרודון דרך עמק ביאנייה (Vall de Bianya) דרך מנהרות קוֹיאבוס (Collabós) או לחלופין דרך מעבר ההרים ההיסטורי קפסאקוסטה (Capsacosta). בעיירה קאמפרודון נשמרו שרידים מעטים בלבד מן הנוכחות היהודית, אבל קיים אזכור בתעודות על קיומה של קהילה קטנה ולה בית-כנסת. תושביה היו מלווים בריבית, רופאים ואפילו תופרת. הנוף היפהפה לאורך הדרך המתפתלת במרחבי הפירנאים הופכים אפשרות זו לתוספת אידאלית לאוהבי הטבע.

מבסאלו לקסטיו ד'אמפוריאס כדי להגיע מבסאלו לקסטיו ד'אמפוריאס (Castelló d'Empúries) יש לנסוע בכביש N-260 עד פיגראס ולהמשיך באותו כביש לכיוון יאנסה (Llançà). באמצע הדרך, פנייה לכביש צדדי ימינה מובילה לכביש GIV-6043 המוביל ישירות לקסטיו ד'אמפוריאס, דרך וילנובה דה לה מוגה (Vilanova de la Muga).

זמן נסיעה משוער: 35 דקות.
מסלול חלופי: נסיעה דרך הקוסטה בראווה.

קסטיו ד'אמפוריאס

קסטיו ד'אמפוריאס הגיעה לשיא פריחתה בימי הביניים. רוזני אמפוריאס קבעו בה את משכנם במאה ה-11, כך שהמקום הפך להיות בירת הרוזנות. הקהילה היהודית בקסטיו הייתה חשובה למדי והיא נזכרת בתעודות למן המאה ה-13. הייתה בה אלג'מה שהסדירה את חייהם של כ-300 תושבים, שהיו כפופים ישירות לרוזן אמפוריאס, שהעניק להם אי-אילו זכויות. בשנת 1417, לאחר ויכוח טורטוזה, נערכה המרה קולקטיבית של כלל יהודי קסטיו.

הקאל העתיק השתרע באזור שנתחם בין רחוב החומה (carrer de la Muralla), רחוב היהודים (carrer dels Jueus), רחוב הקאל (carrer del Call), רחוב קלברו (carrer del Calabró), רחוב דוכני הדגים הישנים (carrer de les Peixateries Velles), וכיכר הצמר (plaça de la Llana). כל אותו קטע של העיירה משמר עדיין את המארג העירוני הבלתי-סדיר מימי הביניים. הקאל בקסטיו ד'אמפוריאס שינה את מיקומו במהלך השנים; הוא עבר מפאתי העיר למרכז סמוך לארמון הרוזן, מרכז העצבים העירוני המכונה גבעת השוק (del Mercadal).

בית-הכנסת בבסאלו

החפירות הארכיאולוגיות שנערכו במקום בין דצמבר 2002 למרס 2005 אפשרו להבין את המערך המבני של בית-הכנסת בבסאלו. השרידים שהשתמרו מספקים תמונה ארכיאולוגית ברורה למדי, שיחד עם מסמכים נוטריונים מאותה תקופה, שנשמרו בארכיב המחוזי באולוט, מאפשרים להצליב את המידע שהתקבל מממצאי האבן. את מבנה בית-הכנסת יש להבין כמכלול חללים שנועדו למטרות ספציפיות. אולם התפילה היה מקום ההתכנסות של הקהילה לא רק לצרכים דתיים אלא גם כדי לטפל בכל העניינים הקשורים לחיי האלג'מה, החל מגביית המיסים וכלה בעתירות בין חברי הקהילה; סביב האולם נבנה יציע עליון ששימש כעזרת נשים. טקסי חג ומועד כגון: חתונות נערכו בחצר המבנה ובבית-המדרש ניתנו שיעורים לילדים ולבני-הנוער; במקווה נהגו לטבול (אם כי בנפרד) הן הגברים והן הנשים וכן נהגו להגעיל בו כלים.

המבנה החשוב ביותר בבסאלו היהודית הוא ללא ספק, מקווה הטהרה, שהתגלה במקרה בשנת 1964 במרתף של מכבסה לניקוי יבש. זהו המקווה היחיד שנחשף עד עתה בקטלוניה ובספרד, ואחד היחידים באירופה כולה שעדיין משמר לא רק את הארכיטקטורה הייחודית שלו, אלא גם את מעיין המים שהזין אותו. קיר שנחשף בקרבת מקום אפשר להמשיך בחפירות ולחשוף גם את יסודות בית-הכנסת. ניתן לבקר במתחם הייחודי בכיכר היהודים (Plaça dels Jueus) אליה מגיעים משער היהודים (Portal dels Jueus). בעבר, נהגו היהודים לצאת את העיר דרך סמטה מרוצפת אבן ובה מדרגות. ממקום זה נשקף מראה מרהיב של הגשר העתיק.

מרכז המבקרים של הקאל

ממש ליד המקווה נמצא מרכז המבקרים של הקאל שבאמצעות שלטי מידע ומצגת אור-קולית מגולל את סיפור שחזור המורשת היהודית והעקבות הבסיסיים של העבר היהודי בעיירה. מרכז המבקרים מספק גם מידע תיירותי ומשמש כנקודת יציאה לסיורים מודרכים. ניתן לרכוש בו ספרים ומזכרות שונות. את ההשתתפות בסיורים המודרכים יש להסדיר בלשכת התיירות Plaça de la Llibertat מס' 1.

מגירונה לבסאלו:

כדי להגיע מגירונה לבסאלו (Besalú) סעו תחילה בכביש N-11a לכיוון סנט ג'וליא דה ראמיס (Sant Julià de Ramis) ופנו מיד לכביש C-66 לכיוון בניולאס (Banyoles). בעיירה שלוהו זו ניתן לעצור להפסקה קצרה ולטייל בנחת על שפת האגם או ברובע העתיק של העיירה, שהשתמר היטב, ולדמות ששבנו לשעה קלה לימי הביניים.

זמן נסיעה משוער: 30 דקות.

לחלופין ניתן: לרכב את הדרך באופניים, או לסייר ברגל בשבילי האזור.

בסאלו עיירת הרוזנים בסאלו משמרת עדיין מכלול של מורשת יהודית ייחודית בקטלוניה: מקווה טהרה מן המאה ה-12 ושרידי בית-כנסת, מן המאה ה-13. הרחובות הנאים על בתיהם המתהדרים בחלונות יפים ודלתות כניסה איתנות, המבנים האזרחיים והדתיים, ומעל לכול גשר האבן העתיק הנמתח מעל לנהר הפלוביה (Fluvià) נושאים אותנו כבמעוף לימי הביניים. בשנת 1966, הוכרזה העיירה כמכלול היסטורי ואמנותי בעל חשיבות לאומית. מאז נחשפו בה שפע של ממצאים ארכיאולוגיים ועבודות השחזור מעוררות השתאות.

העדות הקדומה ביותר לקיומה של קהילה יהודית בבסאלו היא משנת 1229, אם כי החוקרים סבורים שיהודים החלו להתיישב בבסאלו באותה תקופה בה הגיעו לגירונה. הקהילה היהודית בבסאלו גדלה מאוד החל מראשית המאה ה-13 עד מחצית המאה ה-14, תהליך שזכה לתאוצה עם בואם של יהודים מאזורי אל-אנדלוס ומצרפת, ממנה גורשו בשנת 1306. מספרם של תושבי הקאל נאמד בכ-300 נפש. התעודות מצביעות שהייתה זו קהילה מאורגנת היטב עם תקנות שהסדירו את חיי היומיום וזכויות יתר דומות לאלה מהם נהנו יהודי גירונה. למעשה, היו שתי הקהילות מאוחדות עד-כדי-כך, שבתקופה מסוימת חלקו את כספי המיסים שנגבו. לבסוף, בשנת 1342 הקימה לעצמה בסאלו מגבית משלה. הפעילויות הכלכליות, כגון הלוואה בריבית היו הנפוצות ביותר בין יהודי בסאלו, אף שאחדים מתושבי הקהילה בלטו בתחומים אחרים: למשל, אברהם דה קאטייר, רופא חצר המלוכה של פרה הרביעי שחיבר מסה על המוות השחור.

בעיירה בסאלו ישבה אחת הקהילות היהודיות החשובות ביותר בקטלוניה.

מגדל הג'ירונייה נמצא בנקודה הגבוהה ביותר של החומה הרומית בגירונה.

פרעות קני"א (1391) פגעו קשות בקאל של גירונה. רבים מתושבי הרובע התנצרו, אחרים נהרגו במהומות והיתר הועברו בידי פרנסי העיר, שביקשו להגן על חייהם, ונכלאו במגדל הג'ירונייה, שם נותרו כלואים 17 שבועות ברציפות. לבסוף, שוחררו בפקודת המלך, וניסו

לזכות מחדש בנכסיהם, להקים שוב את בתיהם ולשוב להתגורר בקאל, אבל זה לא שב להיות כמקודם. מתוך 800 נפש שהתגוררו בו בתקופת הזוהר שלו, נותרו קצת יותר מ-200. מעטים בלבד החזיקו מעמד בקאל עד לפקודת הגירוש. ב-30 באפריל 1492 פורסם צו הגירוש. ניתנה להם אורכה עד ה-31 ביולי למכור את נכסיהם או לקחת עמם כל שיוכלו, למעט מטבעות זהב וכסף. כמו כן, נמכרו מבני הציבור ששימשו את האלג'מה: בית-החולים, מקווה הטהרה, בית-הכנסת ובית-הקברות. משעזבו היהודים את העיר, החל הקאל להשתנות: סמטאות אחדות נמכרו, פנים הבתים השתנה והשטח הוגבה.

כיום, מזמן הסיור ברחובות הקאל המשוחזר חוויה של ממש. מומלץ להתחיל את הביקור במוזיאון היהודי. במוזיאון 11 חללים המגוללים את חיי היומיום, התרבות וההיסטוריה של הקהילות היהודיות בגירונה וביתר אזורי קטלוניה, עד גירושם בשנת 1492. המתחם כולו נקרא מרכז בונסטרוק ספורטה ומציע תכנית מרתקת ומהנה הפתוחה משך כל ימות השנה. למידע נוסף בקרו באתר האינטרנט שלנו: <http://www.ajuntament.gi/call>

מועצת הקאל בגירונה

למידע נוסף:
לשכת התיירות בגירונה
Oficina d'Informació i Turisme
de Girona
Rambla de la Llibertat, 1
17004 Girona
Tel. (+34) 972 226 575
www.ajuntament.gi/turisme

מועצת הקאל בגירונה הוקמה בשנת 1992 ונטלה על עצמה את מבצע שיקום הקאל של גירונה. עיקר המימון מגיע מעיריית גירונה, ממנהל המחוז האזורי ומן הממשל האוטונומי של קטלוניה (ג'נראליטט). המוזיאון היהודי – המכון לחקר הרמב"ן רח' לה פורטה, 8 גירונה 17004 טל" 61-67-21-972 <http://www.girona.cat/call>

ויכוח ברצלונה

בשנת 1263 הזמין המלך ז'אומה הראשון את הרמב"ן, כנציג הקהילות היהודיות בקטלוניה, ליטול חלק בוויכוח ברצלונה, שנערך בארמון המלך בברצלונה. יריבו, שניצב להתעמת מולו, היה יהודי מומר בשם פאולוס כריסטיאני. נוסף על המלך, נכחו בוויכוח גם סנט ריימון מפניפוקט ואישים נוספים בני התקופה. הוויכוח בין השניים ארך ארבעה ימים ונידונו בו נושאים בפולמוס היהודי-נוצרי, כגון: "האם המשיח כבר בא?" "בין אם בא ובין אם לא - האם ישו הוא המשיח?" "האם אפשרית גאולת העולם באמצעות יסוריו ומותו של המשיח?" "ופגות התוקף של דת משה?" שמעו של הפולמוס יצא ברחיב אירופה כולה, בסיומו, טען כל צד לנצחונו, ונשמרו ממנו גרסאות השונות זו מזו מהותית, אחת בלטינית והשנייה ב"ספר הוויכוח" שכתב הרמב"ן בעברית. בעקבות הוויכוח הופעלה צנזורה וספרים עבריים רבים הועלו באש, כמו כן, חויבו היהודים להאזין להטפותיהם של מזירים דומיניקנים.

עם הקמת הקאל, שכן בית-הכנסת ברחובו הראשי (Carrer Major del Call), כיום רחוב לה פורסה, וגבל בחומה ממערב. בשנת 1415 הורה האפיפיור בנדיקטוס ה-13 על סגירתו, כפי שנעשה עם יתר בתי-הכנסת שנחשבו "מפוארים, גדולים ועשירים". אבל הסגירה נמשכה רק שנה: בשנת 1416 הורה הנסיך אלפונס על פתיחתו מחדש אף שדומה שהוא לא היה פעיל עד שנת 1422. בית-המדרש או בית-הכנסת השלישי שכן במרכז הקאל וסיפק את כל שירותי הדת הנדרשים: בית-מדרש, מקום תפילה, פולחן ולימוד, עזרת נשים, מקווה טהרה, תלמוד תורה לתינוקות של בית-רבן וחצרות עם בורות מים. כיום נמצא במקום מרכז בונסטרוק ספורטה.

תוך כדי הסיור בגירונה ניתן למצוא גומחות בהן הונחו בעבר המזוזות. אחת מהן נמצאת ברחוב לה פורסה מס' 33.

בית-הקברות במונז'ואיק היה שטח בבעלות האלג'מה שנמסר בשנת 1492 למושל קטלוניה ז'ואן סאק'יג'רה. המצבות הראשונות התגלו בשלהי המאה ה-19,

במהלך עבודות הרחבתה של מסילת הברזל לצרפת. הפריטים שנמצאו מוצגים במוזיאון היהודי, שברשותו אוסף המצבות הגדול ביותר בספרד. רוב הפריטים מקורם בבית-הקברות העתיק של גירונה, ואילו יתר המצבות נוספו מאוחר יותר.

חצר מרכז בונסטרוק ספורטה בגירונה, משכנו של המוזיאון היהודי.

על-פי התעודות היו בקאל שלושה בתי-כנסת, מקווה טהרה וקֶדֶשׁ: אכסניה המיועדת לעניים, לחולים, לאורחים עניים וכד', שהוקמה בכספים שהורישי אֶסטרֹוֹק קְרוֹוִיטָה ונוהלה בידי מועצה שחבריה השתייכו למשפחות האמידות בעיר. בית-הכנסת הראשון משלהי המאה העשירית, המכונה בתעודות synagoga iudeorum, שכן סמוך לקתדרלה, באזור בו התגוררו המשפחות היהודיות הראשונות, וגבל ממערב בארמון הרזן.

מארז עץ לספר תורה במוזיאון היהודי בגירונה.

ר' משה בן-נחמן (רמב"ן)

במאה ה-13 מגיע לגירונה זרם מיסטי חדש בראשותו של ר' משה בן-נחמן. רמב"ן נולד בגירונה בשנת 1194 הוא היה רופא ופילוסוף, מנהיג דתי ויועץ למלך, פרשן התורה ומראשוני החכמים שעסקו בקבלה: תורת הסוד והמיסטיקה היהודית, ששורשיה נעוצים בספרות היכלות והמרכבה. אולם, עיקר גיבושה ופרסומה ראשיתם באזור לנגדוק-רוסין שבדרום צרפת ומשם התפשטה בשל הקשרים שנקממו בין הקהילות היהודיות משני עברי הפירנאים. הרבנים הקטלאנים שלמדו בישיבות תלמודיות בפרובאנס העבירו את הידע הזה ברחבי קטלוניה, אראגון וקסטיליה. מקובלי גירונה הושפעו רבות מרבי יצחק סגי נהור (Isaac el Cec), שתרם מרכיבים מקוריים משלו שהוציאו לו מוניטין ברחבי העולם היהודי. מרבית פועלו היה בין השנים 1210-1260.

הרמב"ן איחד את כל מעגל הקבלה בגירונה, והוכר כסמכות התלמודית הגדולה ביותר בזמנו. על תלמידיו המפורסמים נמנו גדולי חכמי התורה בקטלוניה כמו ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) ור' אהרן בן יוסף הלוי מברצלונה (הרא"ה).

בתום ויכוח ברצלונה, עזב ר' משה בן-נחמן, והוא בן 72, את משפחתו ואת עיר הולדתו, גירונה, כדי לסיים את חייו בארץ הקודש. הוא נפטר בעכו בשנת 1270. עותק של חותם מן המאה ה-13, שנמצא בעכו בשנת 1972, משמש כיום כלוגו של מועצת הקאל בגירונה. על החותם מופיעה הכתובת העברית: "משה, בן ר' נחמן, הגירוני, חזק!".

הקאל בגירונה

דרך יואיס באטייה של ימינו, נקראה, ככל הנראה, רחוב בית-הכנסת; רחוב סנט יורנס, היה מוכר בשם סמטת בית-הכנסת; רחוב קטן שנעלם כיום, נקרא הארכידיאקון (L'Ardiaca) והוביל למוסד הצדקה Pia Almoina ולשער הכניסה לרובע היהודי. כיכר השוק השתרעה במקום בו כיום נמצאת כיכר הקתדרלה.

מן הסמטאות המאוכלסות השתמרו שתיים: סמטת ארננדס, החסומה עדיין למעבר, הובילה מרחוב לה פורטה לרחוב מיקל אוליבה של ימינו, שלפנים היה מוכר בשם רחוב סרוונטס או רחוב הנשים. סמטת סנט יורנס, כיום אחת הייחודיות ביותר בקאל, נפתחה למעבר בשנת 1975; כאן נמצא שער הכניסה הצדדי למרכז בונסטרוק ספורטה, למוזיאון היהודי ולמכון לחקר הרמב"ן.

לקראת שנת 890 הגיעו לגירונה 25 משפחות יהודיות. הם באו לאחר שהרוזן דָּלָה רכש את האדמות עליהן ישבו והעביר את תושביהן העירה. הקהילה היהודית הקטנה השתקעה בבתים ליד הקתדרלה תמורת דמי חכירה שנתיים. מן התעודות המעטות שנשמרו מאותה תקופה (המאות העשירית וה-11) עולה בבירור שכבר באותה תקופה היוו היהודים עדה מוכרת ומאורגנת, שלה נכסים, אדמות, גני ירק ובתים בעיר גירונה. בשנת 1160 מוזכרת לראשונה המילה **קאל**, המעלה את ההשערה שהיה זה רובע תחום פחות או יותר בגבולות מוגדרים. בנוסף, **הספר הירוק** שנשמר בארכיון הקתדרלה מאשר בתעודה משנת 1207 את קיומו של בית-קברות או בית-עלמין יהודי שהיה ממוקם במונז'ואיק, סמוך לנחל.

הקאל בגירונה עתיד להתפתח החל מרחוב לה פורסה (La Força) של ימינו, שנקרא אז הרחוב הראשי של הקאל (Carrer Major del Call), ומאוחר יותר במאה ה-15, הוסב שמו לסנט יֶרְנֶס. מקורו של רחוב זה בקרדו של המושבה הרומית גְרוּנְדָה, כלומר הדרך שחצתה את הערים מצפון לדרום. גבולות הקאל הם הקתדרלה מצד אחד, והרחובות קלאווריה (Claveria), מיקל אוליבה (Miquel Oliva) ויואיס באטייה ופראוס (Luís Batlle i Prats) היוצרים מלבן תחום ומוגדר היטב. הסיור ברובע העתיק חולף ברשת של סמטאות צרות ותלולות: חלקן פתוחות למעבר כמו הרחובות קונדרו (Cúndaro) וסנט יורנס (Sant Llorenç); אחרות, כמו סמטת אֶרְנָאנְס (Hernandez), עדיין חסומות. בסמטה זו ניתן להבחין רק מתוך המוזיאון היהודי (שברחוב לה פורסה, 8).

כדאי לצעוד בנתיבה של הדרך הארכיאולוגית מכיכר השליחים (Plaça dels Apòstols) למגדל הג'רֶוֹנְיָה. אחר-כך בירידה משם נגיע לגני הד"ר פיגראס, פינה בה מתנשאת האנדרטה לזכר אנה פרנק, שהוצבה שם בשנת 1998. ניתן לסיים את הסיור במרחצאות הערבים, אלה אף שהם נמצאים מחוץ לאזור הקאל הרשמי, היו מבנה רב-חשיבות ליהודי גירונה. שם ניתן לראות עדיין מגן דוד מפואר.

בית-הקברות היהודי העתיק במונז'ואיק בגירונה.

בתקופה בה לרחובות לא היו שמות משלהם, אלא נודעו בשמו של תושב נכבד שהתגורר בו, על-פי מבנה בולט שניצב בו או לעתים על-שם אנשי מקצוע שעבדו בו, אנו יודעים את שמות הרחובות בקאל הודות לשפע התיעוד הקיים.

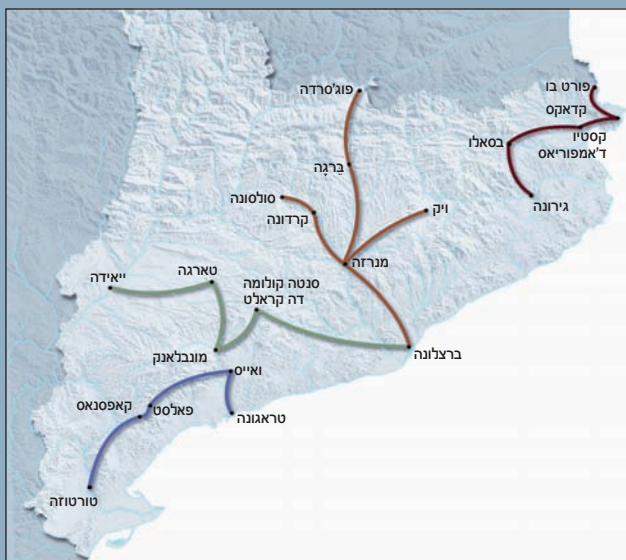
דרך הרוחניות: מגירונה לפורט בו

מסלול זה מאפשר להתוודע לאחד השבילים היהודיים שנשמרו בצורה הטובה ביותר בקטלוניה של ימינו. כמות האתרים בו, שבהם שרדו חלקי מבנים, בתים או רחובות רבה. בכל אחת מפינותיו מתמזג זכר העבר היהודי המפואר בתמונות אכזריות של רדיפות שהיינו מעדיפים לשכוח.

גירונה

גירונה, "עיר ואם בישראל", היא ביקור חובה לכל המבקש להכיר איך היה הרובע היהודי בימי הביניים. העיר ידעה כיצד לשמר את הקאל שלה. עם כמה רחובות ובתים אחדים השכילה ליצור אווירה ולסגל למקום צביון החושף טפח ומכסה טפחיים. בסיור בסמטאות הצרות דומה כמו עמד הזמן מלכת ואנו שבים לימי הביניים.

שבילי הקטלוניה היהודית

- דרך הרוחניות
- בדרכי המסחר
- בעקבות חכמי ספרד
- מסע בדרום קטלוניה

מסע בדרום קטלוניה: המסלול הרביעי המוצע בזאת יוצא מטראגונה וממשך עד טורטוזה. המסלול מאפשר להתודע לשיעור המורשת העצום של המושבה הרומית טאראקו (שהוכרזה כאתר מורשת עולמית על-ידי ארגון אונסק"ו), ולמתקנים המודרניים ביקבי קאפסנאס (שבפירוראט) בהם מיוצר יין כשר, ומסתיים בטורטוזה, עיר שלוש התרבויות, השוכנת על שפת נהר האַברו.

מאליו יובן שארבעת המסלולים המוצעים אינם כוללים את כל הישובים הקטלאנים בהם ישבה קהילה יהודית בימי הביניים. בשעת בניית מסלולי הסיוור לא התייחסנו רק למורשת החזותית בה ניתן לבקר, אלא הבאנו בחשבון גם את המאמץ המושקע מצד הרשויות המקומיות לשימור האתרים

והפצת המורשת היהודית. מדריך זה וכל אחד מן המסלולים המוצעים בו נותר אם כן פתוח, לאתרים חדשים ככל שיתגלו ויתרחב הידע על מקומות חדשים הקשורים למורשת היהודית.

חומת מגן של מבצר מתוך תלמוד י"ז' אספארטי מטרברה, משנת 1299.

קטלוניה והעם היהודי

פרופ' יום טוב עסיס כותב:

"כמו כל קהילה יהודית אחרת בימי הביניים, חיו יהודי קטלוניה בהתאם לחוקיהם ולמנהגיהם, למדו את כתבי הקודש, התפללו בעברית על-פי המסורת, אכלו מזון כשר ונהנו מאוטונומיה שניתנה להם על-ידי הממשל. הקהילה היהודית בקטלוניה של ימי הביניים הייתה "מולדת בזעיר אנפין" באותו אופן שהיו גם קהילות אחרות בהן שמרו היהודים על זהותם הייחודית, ובד בבד מאמצים מרכיבים מסגנון החיים והתרבות מסביבתם הלא יהודית בקרבה ישובי התנאים ששררו בקטלוניה אפשרו ליהודי חבל הארץ הזה לפתח שיטת ממשל מתקדמת ביותר, תרבות יהודית עשירה וחיי דת ורוח מורכבים. רשימת חכמי התורה בקרב יהודי קטלוניה במאות ה-13 וה-14 והקורפוס הספרותי המרשים שהוציאו תחת ידם מהווים הוכחה חותכת לכך, שקהילה זו הגיעה לפסגת היצירה היהודית בימי הביניים.

"

לוח אבן כתוב עברית ברחוב מרלט בברצלונה.

קטלוניה היא ארץ מעבר, יש בה שפע דרכים ומסלולים היסטוריים שהיו לצומת דרכים עבור תרבויות שהעניקו עושר ומגוון לתולדותיה. לשפע סגוני זה תרמו גם הקהילות היהודיות, שחלקו עם העולם הנוצרי בימי הביניים שאיפות, תקוות, גורל וסביבה. רבות נאמר ונכתב על הקהילות היהודיות בקטלוניה,

ולמרבה המזל, חקר פיסה זו בתולדותינו באורח מקיף ומפורט הולך וגדל. מדריך זה נולד, אפוא, מן הרצון לחלוק ולהנחיל את הדרכים והשבילים הפיזיים והרוחניים בהם חלפו יהודי קטלוניה עד גירושם בשנת 1492. ארבעה מסלולים מרכיבים את המדריך ומציגים בפני התייר את המורשת היהודית בקטלוניה. שרידיה של נוכחות זו מהווים קניין צנוע באשר לאתרים ושרידים שבחומר, אך רבי-עוצמה באשר למורשת הרוחנית. עם זאת, הדרכים המוצעות כאן שופעות עלילות וגדושות ביפי הטבע, במורשת היסטורית ואמנותית, במטבח אנין ובבתי-הארוחה נאים.

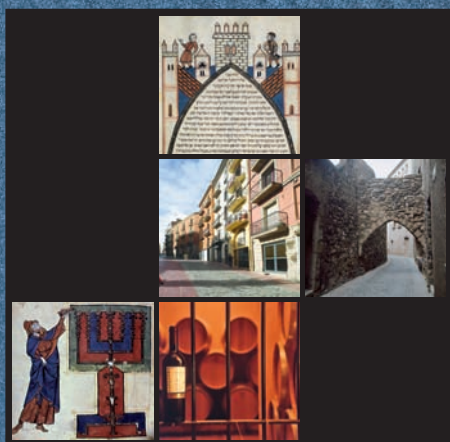
דרך הרוחניות: במרכז המסלול הראשון המוצע בזאת נמצאת העיר גירונה והוא חולף בקצה הצפון-מזרחי של חבל הארץ. זהו מסלול עתיר מבנים ואתרים. כאן מתלכדות המורשת המוחשית והערטילאית לכדי מצע רהוט להבנת חוכמתו של עם שהעניק לגירונה את השם "עיר ואם בישראל". מרכז בונסטרוק ספורטה בגירונה והמקווה בבסאלו הם שני סיורים שאסור להחמיץ.

בדרכי המסחר: המסלול השני יוצא מברצלונה צפונה, דרך פנים קטלוניה, עד לפוג'סרדה. המסלול חולף בדרכים ובכפרים בהם השתמרה המורשת היהודית במסמכים עתיקים השמורים בארכיונים ובזכרון העממי שנצר אותה בשמות המקומות. ויק ופוג'סרדה מהוות נקודות בולטות במסלול זה.

בעקבות חכמי ספרד: המסלול השלישי יוצא אף הוא מברצלונה ומגיע עד "אידה. הוא עוקב אחר הנוכחות היהודית דרך שרידים פיזיים שהשתמרו בדמות חומות וכתלים חיצוניים וכן באמצעות מוצגים שלמרבה המזל נשמרו במוזיאונים ובאוספים. ראוי להקדיש פרק מיוחד לבתי-הקברות היהודיים בברצלונה ובטארגה, שהביקור בהם ובעיירה מונבלאנק בלתי-נשכח.

שבילי קטלוניה היהודית

טבעת עם כתובת עברית מימי הביניים.

כך הגיע לסימו דו-קיום בן מאות שנים בין יהודים לנוצרים בשטח קטלוניה. כיום, חשיבותה של מורשת התרבות היהודית רבה יותר בשל היצירה והגות אנשי הרוח שלה, המדענים, אנשי הדת והסופרים, ולא דוקא בשל השרידים הפיזיים שנותרו. אף-על-פי-כן, אין היא חדלה להיות מורשת תרבותית המתרחבת מדי יום עם חשיפתם של ממצאים ותגליות חדשים.

סוף דבר

משך הזמן, היוותה המורשת היהודית חלק מן הכפרים והערים בהם ישבו, אף ששנים נשכחה מלב והוסתרה בקפדנות. במסלולים המוצעים בזאת אנו מבקשים להחיות את העניין בתקופה ובמרחב בו עיצבו אבותינו את הארץ. שאיפתנו היא שמדריך זה יקרב אותנו לסיפורן של הקהילות היהודיות בקטלוניה של ימי הביניים וכך יעמיק את ההיכרות עם עברנו המשותף.

המוזיאון היהודי בגירונה. מראה מבפנים.

על קיומן של כמה קהילות קטלאניות, שאינן ספרדיות כלל ועיקר, ידוע עד עצם היום הזה. בשנת 1497 הקימו המלכים הקתולים את בית-המשפט של האינקוויזיציה בקטלוניה שהוקדש במיוחד לרדיפות מתנצרי הדמה. לבית-משפט זה לא היה קשר לאינקוויזיציה המסורתית שהכתה שורש בנסיכות, והוקדשה בעיקר לרדיפת מעשי כפירה, עיסוק בכישוף ודומיהם. האינקוויזיציה הספרדית לא התקבלה באזורים הללו בעין יפה, אבל היא נשארה ופעלה כמו בכל מקום אחר. מלכי ספרד הקצו לה מקום באגף הארמון הגדול, זה הפונה לרחוב Comtes (הרוזנים) בברצלונה, שעל אחד מקירותיו עדיין ניתן לראות את תבליט האבן המציין את יעוד המקום.

דמות יהודי קטלאני. פרט מתוך תמונת המזבח בקפלת הבתולה של מונסראט, יצירתו של יואיס בוראסה מן המאה ה-15.

קטלוניה וספרד

איש הרוח הקטלאני אדוארד פליו כתוב:

"השם ספרד, כפי שארע לשמות מקומות אחרים, יוחס במהלך השנים לאזורים שונים בחצי האי האיברי. עם זאת, דומה, שקטלוניה לא נכללה ביניהם עד המאה ה-16. רק אז הפך השם ספרד לציון היספניה.

עם נסיגת השליטה המוסלמית ברחבי חצי האי האיברי, הפך השם ספרד לציון חבל קסטיליה ואל-אנדלוס, בשטחים שנכבשו על-ידי קסטיליה. הממלכות הנוצריות שבצפון היו מוכרות בשם הגנרי "ארצות אָדום" ולכל אחת מהן שם משלה: אראגון, נבארה, לאון... בתלמוד ובכמה מדרשים יוחד השם אדום לאימפריה הרומית ולרומא הנוצרית, ולאחר מכן לארצות הנוצריות באשר הן.

בספרות העברית מימי הביניים יש עדויות רבות לכך שיהודי קטלוניה לא החשיבו עצמם תושבי ספרד. חוקרים רבים נתנו דעתם לאנכרוניזם שבייחוס השם ספרד לקטלוניה כאשר זו נזכרת בטקסטים עבריים מימי הביניים.

אבל הזמן עושה את שלו והשם ספרד קנה לו שביטה ממש כשם שהיספניה הפך לאספניה. למעשה, מזה זמן שהשם ספרד, מיוחס לשטח בו ישבו יהודי קטלוניה, ואלה מכונים בטקסטים עבריים כמו כל יתר הקטלאנים: 'ספרדים'."

תקריות אלה חזרו על עצמן במקומות אחרים ברחבי אנדלוסיה ועד מהרה פשוטו כפתיל ברחבי חצי האי האיברי עד הגיען לקטלוניה. קהילות רבות נפלו קורבן לפרעות ההמון המוסת. הפורעים תקפו גם את נציגי המלך על-מנת להעלות באש מסמכים, שטרי אשראי ורישומי נכסים.

יכוחים ומחלוקות. התנצרות וגירוש

בית-המלוכה לא יכול היה לבלום את ההתקפות על היהודים. גם הישובים והאחוזות שביקשו להגן על היהודים בתחומם לא הצליחו לעשות זאת, למרות הקריאות להרגעת הרוחות מפיהם של נציגי המלך ופקידיו. אותה תקופה ישב המלך בסרגוסה, עיר שניצלה מן הפרעות, ולצדו החכם חסדאי קרשקש, שייעץ לו בענייני יהודים, והמלך הטיל עליו למצוא את הדרך לשים קץ לרדיפות. הפרעות זרעו הרס רב ברבעים היהודיים בקטלוניה, והביאו להשמדתן של קהילות דוגמת זו בברצלונה שחדלה, למעשה, להתקיים. חלה ירידה חדה במספר התושבים היהודים בשל מוות, המרת דת או הגירת חברי הקהילה. כדי למנוע מעשי נקם התנצרו יהודים רבים. המומרים עזבו את אזור הקאל ועברו להתגורר בכפרים אחרים ובערים בהם יכלו לפתוח דף חדש. מי שביקשו להיטבל נהגו לשנות גם את שמם; עד מחצית המאה ה-15, נהגו להוסיף ברישומים את המילה "מומר" לשם הפרטי ואת הביטוי "יהודי לשעבר".

העיר סלויקי שביוון בה השתקעה קהילה יהודית חשובה.

יכוח טורטוזה שנערך בשנים 1413-1414 אישר מחדש את תוקפם של אמצעי התיקון, שמעולם לא נאכפו במלואם, כגון הפרדת השכונות היהודיות מאלה הנוצריות או השימוש בלבוש מיוחד או ענידת הטלאי המבדיל. חידוש המצור (חסימת הרחובות המובילים לקאל בכניסות וביציאות ממנו) עוררה תגובות חריפות בקרב תושבי הקהילות היהודיות בקטלוניה, תהליך שעתיד להגיע לשיאו בצו הגירוש

שהוצא בשנת 1492 על-ידי המלכים הקתולים. יהודי קטלוניה שלא אוו להמיר את דתם נאלצו לעזוב את בתיהם ולהתפזר ברחבי הארצות שלחופי הים התיכון, בעיקר איטליה, צפון אפריקה ובמזרח הים התיכון.

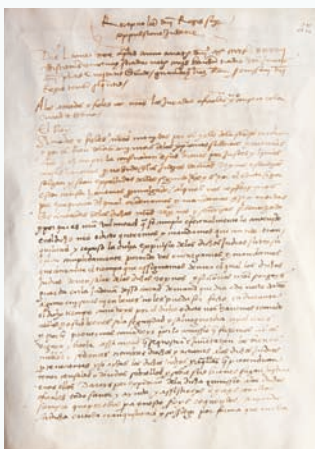
הענקת אישור למסדר המטיפים, פרנסיסקנים ודומיניקנים להטיף בתוך בתי-הכנסת עורר תסיסה רבה, בעיקר בשל סערת הנפש שליוותה את הנזירים המטיפים ועוררה מהומות במהלך הדרשה שנשאו. משנדעו הדברים למלך פרה השלישי, ציווה על פקידיו לאסור כניסתם של נוצרים לבתי-הכנסת, למעט שלושה ארבעה "מאנשי שלומנו". כמו כן, ביקש מן הנזירים הזוטרים שלא לנסות לנצר את היהודים באיומי יום הדין, אלא דווקא בחלקת לשון. מן היהודים ביקש שיקיבו להטפות וימנעו מהטחת עלבונות בנזירים ובאמונה הנוצרית.

תוצאות המוות השחור

במחצית המאה ה-14 פשט ברחבי אירופה המוות השחור מותר אחריו אלפים רבים של מתים. בכל מקום נקטו צעדים להתמודד עם המגפה: ספינות, בעלי-חיים ובני-אדם הושמו בהסגר; שערי הערים הוגפו; נשכרו רופאים לטיפול בחולים ובתים על תכולתם ואפילו רחובות שלמים הועלו באש כדי למנוע את התפשטות המגפה. למרות זאת, המשיכה המגפה להפיל חללים רבים ועד מהרה ראו ביהודים את האחראים לה והם הואשמו בהרעלת הבראות, מבלי לתת את הדעת שגם בקרב קהילותיהם היה שיעור התמותה עצום. האשמות אלה עוררו פרצי אלימות קשים שהגיעו לשיאם בתקיפת בתי-היהודים, כפי שארע בברצלונה, סְרָבְרָה וטָאָרְגָה. בתגובה לכך פנה המלך פֶרְה השלישי לאפיפיור ברומא בבקשה לפרסם הצהרות רשמיות מטעמו הקובעות שההאשמות כלפי היהודים אינם אלא שקר. קלמנס השישי אכן פרסם שתי בולות כאלה.

לקראת סוף המאה ה-14 היה המצב קריטי לאור ההתדרדרות הכלכלית, אי-היציבות החברתית והמשבר בישוים שונים. היו אלה זמנים בהם כל ניצוץ יכול היה להבעיר את אש האלימות שכוונה בעיקר כלפי מיעוטים דתיים. פרעות קני"א (1391) פרצו בעקבות הטפותיו של הארכידיאקון בכפר אֶסְיָה (שבמחוז סביליה), אלה התסיסו את הרוחות ושלחו את ההמון לכולות זעמו ברובע היהודי של סביליה.

כתב גירוש היהודים. גירונה.

המגבית

המיסים שדרשו המלכים מן הקהילות היהודיות נגבו על-ידי מזכירי האלג'מה מראשי המשפחות. על-מנת לשפר את הליך הגבייה הוקמה מערכת מגביות, שהיו מורכבות מאשכולות של קהילות. עם השנים נטלו על עצמן המגביות גם תפקידים נוספים, כגון גביית הסכומים הדרושים לאחזקת האלג'מה או לפקח על תפקודה התקין ועל הסדר הטוב. המלכים עצמם עודדו את פעילות המגביות שהפכו לכלי יעיל לטפל בנושאים יהודיים. גם הקהילות עצמן היו מעוניינות בכך, שכן כך יכלו לתעל בצורה טובה יותר את השמירה על האינטרסים שלהם ואת בקשותיהם מן המלך. השיטה שכוננה בברצלונה שימשה מודל ליתר המגביות הקטלאניות. ר' שלמה בן-אדרת, רב ברצלונה כותב בספרו 'תשובות הרשב"א' שהמגבית נהגה לבצע תפקידים רבים שדרש המלך: גביית מיסים והיטלים, הודעה על תקנות, טיפול בנושאי חוק או בנושאים כלכליים והסדרת עניינים דתיים. למעשה, עוצבה מערכת המגביות כרשת ערים וכפרים שבהם ישבו יהודים והייתה יצירה קטלאנית במהותה.

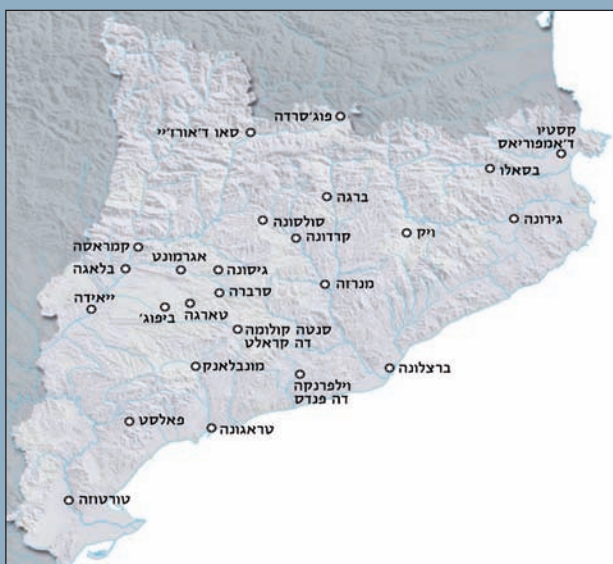
התערערות הדו-קיום

הדו-קיום בין יהודים לנוצרים התערער בגלל שילוב של כמה נסיבות מנוגדות. ראשית, ועידת לטראנו הרביעית שהתכנסה בנובמבר 1215, קבעה בין שאר החלטותיה סייגים כלפי היהודים, כגון הפיקוח על הלוואות והחובה לשאת סימן מזהה בצורת עיגול אדום או צהוב על דש הבגד, לגברים, וכיסוי ראש לנשים. בעקבות אלה קבע המלך ז'אומה הראשון את הריבית המקסימלית על הלוואות על 20% והמליץ על שימוש בטלאי המבדיל בין יהודים לשאר האוכלוסייה. כמו כן, אסר על יהודים למלא משרות ציבוריות, כגון נציגי המלך או גובי מיסים, שאפשרו להם הטלת מרות על נוצרים. תוצאה שלילית נוספת של ועידה זו הייתה החובה לסגור את הקאל, על-מנת ליצור חיץ פיזי בין נוצרים ליהודים. בשנת 1275 מזכיר האפיפיור גרגוריוס העשירי למלך ז'אומה הראשון את הצורך לסגור את הרבעים בהם התגוררו יהודים, עובדה המצביעה על כך שהוראה זו לא בוצעה כלל. מרגע זה ואילך, הלך נטל המיסים על האלג'מות וגבר כמו גם גילויי האיבה של הכנסייה נגד היהודים.

טראגונה השתייכה למגבית ברצלונה; יהודי יאייס, ל'אלפורז'ה, ואיימיו ואלקובר נמנו על תת-המגבית שלה, וכן יהודי ראוס, ל'אלישר, לה סלבה דל קאמפ, סאראל ואספולוגה דה פֶרנקולִי.

למגבית גירונה השתייכו הכפרים באזור אמפורדה כגון: פֶרלאַדָה, לָה בִיזְבֵל, פֶרְטַאייֵאדָה, סֶנט פֶליוֹ דֶה גִישוּלֶס, קֶסטִיוֹ ד'אַמפּוֹרִיאַס וטוֹרוֹאָיֵיה דֶה מוֹנטְגֶרִי; כמו כן השתייכו לגירונה קהילות בֶסָאלוֹ, רִיפּוּי, קַאמפּרוֹדוֹן ופּוּג'סֶרְדָה. למגבית יֵיאִידָה, המופיעה בתעודות רק החל משנת 1268 כשז'אומה הראשון העניק לה את אותן זכויות כמו ליהודי ברצלונה, השתייכו קהילות סָאוֹ דֶה אוֹרְז'יֵי, טַארגָה, וֶרְדוֹ, וִילְגֶראַסָה, בַּאֶלְאָגָה, אַגְרֶמוֹנט, פּוֹנְטֶס, קֶסטִיוֹ דֶה פֶרְפֶניָה, אֶלְבָזָה, וַאיֶדִיוֹ, אֵייֶטוֹנָה, בֵייפּוֹג' ד'אוֹרְז'יֵי ואַנְגֶלְזוֹלָה, כמו גם תושביהם של כמה כפרים "מרצועת המערב" (שטח דובר קטלאנית הנמצא במערב קטלוניה ומשתייך כיום לקהילת אראגון) כגון: פֶראַגָה, מוֹנְצוֹ, אֶלְבֶלאַט דֶה סִינְקָה, אֶלְקוֹלָאָה דֶה סִינְקָה, אֶסְטֶדִיֵיה, פּוֹמָר וּגְרַאדִיֵיה. לסיום למגבית טוֹרְטוֹזָה השתייכו קהילות פֶליקֶס, בַּאטָאָה, גֶנְדָזָה, אוֹיֶדְקוֹנָה, שֶרְטָה, מוֹרָה ד'אַבְרָה ופַאֶלְטֶס.

הנוכחות היחודית בקטלוניה (במאות ה-13 עד ה-15)

☛ קהילות יהודיות שלמות (שכללו בית-כנסת, בית קברות, בית דין, בית-מטבחים ומקווה טהרה, בתקופה מסיימת במאות ה-14 וה-15).

היהודים, שנחשבו ל"תיבת התכשיטים והאוצר" של המלך חויבו לשלם לו מיסים. מדי שנה קבע בית-המלוכה מכסה, שמזכירי האלג'מה היו אחראים לגבות מבת-האב. מיסים אלה שנגבו עבור חצר המלוכה היתוספו למיסים שנקבעו על-ידי הקהילה עצמה כדי לכלכל את האלג'מה. גביית המיסים עבור המלך הצריכה הקמת מגביות, שהיו מעין אשכול של כמה קהילות. בחלוף הזמן, קיבלו על עצמן המגביות תפקידים נוספים ומטלות שעיקרם טיפוח הקשר עם שלטון המלך והקלת החיים בקהילות היהודיות. הקהילות הקטנות זכו ליתרונות מהצטרפותן לאלג'מה שעמדה בראש המגביות, היות שכך ניתן לה כוח רב יותר להגן על האינטרסים המשותפים. דרך פעולתה של מגבית ברצלונה היוותה מודל ליתר המגביות בקטלוגיה. שלמה בן-אדרת (המאות ה-13 וה-14), ששימש כרבה של ברצלונה, כותב בספרו "תשובות הרשב"א" שהמגבית ממלאת תפקידים רבים: גביית מיסים והיטלים, הודעה של תקנות, טיפול בנושאי חוק וכלכלה והסדרת עניינים דתיים.

ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) (1235-1310)

רב ברצלונה ומן הדמויות הבולטות ביהדות הקטלאנית, שהיה בעל השפעה בינלאומית רבה. בנוסף להיותו מגדולי חכמי התורה בספרד בתקופת הראשונים, חיבר חידושים למסכתות רבות בתלמוד. השיב אלפי תשובות הלכתיות, ואלה נשמרו במספר קבצים של שאלות ותשובות (שו"ת). כמו כן, שימש יועץ למלך בנושאים יהודיים; ייסד את אסכולת ברצלונה וכתלמידו של הרמב"ן הפיץ רבים מרעיונותיו הקבליים. כדי לשים קץ למחלוקות בעד ונגד הספר "מורה נבוכים" של הרמב"ם, הטיל יחד עם רבנים נוספים בני זמנו, חרם כנגד הלומדים פילוסופיה מתחת לגיל 25. הרשב"א נטל חלק פעיל בניהול האלג'מה בברצלונה, שבראשה עמדו אותה עת אריסטוקרטים חשובים ומלומדים.

גביית הכספים: הארגון היהודי בשטח הנסיכות

מגבית ברצלונה שהייתה מורכבת בנוסף גם מטראגונה, מונבלאנק ווילפרנקה דה פנדס בין האלג'מות הראשיות להן סונפו אלג'מות קטנות יותר כגון: מנרצה, ברצה, גרנויירס, קאלדס דה מונבואי, סרברה וסולסונה. באשר ליהודי ויק, הרי שרק אלה השייכים למלך היו קשורים למגבית ברצלונה, בעוד אלה של בית-מונקדה לא נכללו. למגבית וילפרנקה דה פנדס היו קשורות קהילות מרטווי, סבדיי וארבוס דל פנדס.

הקהילות שהצליחו להשתקם לאחר מכן, לא שבו כבר לעולם למצב הרווחה הקודם. לבסוף, יכוח טורטוזה (1413-1414), יוזמתו הבזויה של האפיפיור בנדיקטוס ה-13, יסמן את שובן של אי-היציבות והרדיפות שיגיעו לשיאן בצו הגירוש בשנת 1492.

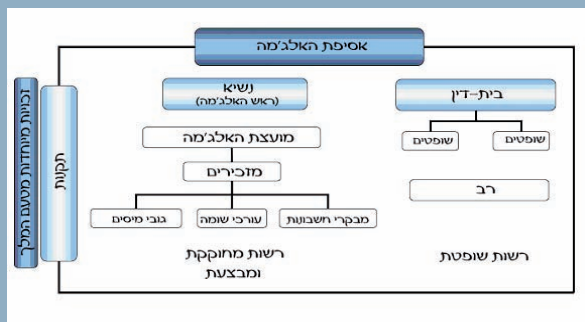
אורח החיים בקאל

רובעי הקאל היהודיים היו מאורגנים כמעין עיר נפרדת בתוך הערים עצמן. הם היו כפופים ישירות למלך או למשנה למלך, נציגו של המלך באותה עיר, והרשויות העירוניות לא הורשו להתערב. ארגון פנימי זה של הקאל חל על היהודים עצמם, באמצעות מעין ממשל עצמי שנהנה מזכויות יתר מטעם המלך. המזכירים – שכונו נאמנים – פיקחו על הגופים המבצעים ולכל קהילה הייתה סמכות לתקן תקנות המסדירות את חיי חבריה.

חיי הקהילה היהודית בקאל נסבו סביב אירועי לוח השנה העברי, חברי הקהילה שמרו את השבת וחגגו את מועדי ישראל. לכל נושא משרה היו מטלות משלו: ניהול הפולחן הדתי הוטל על הרבנים, ואילו אנשי המנהל דאגו לאספקת מזון כשר, לטיפול בחולים ולהסדרי קבורה נאותים לנפטרים כמו גם טיפול במשפחת המנוח.

האלג'מה

הקהילה היהודית שישבה כדן בקטלוניה כונתה אלג'מה, מילה ממקור ערבי שפירושה מליאה, עצרת או כנסת. אם הקאל הוא המרחב הפיזי, האלג'מה היא הגוף המשפטי הממונה על הסדרת הארגון האזרחי, החברתי, התרבותי והדתי של הקהילה.

סדר פסח. איור מתוך כתב-יד מקטלוניה או מולנסייה.

הנוכחות היהודית בקטלוניה

מאז ומתמיד הייתה קטלוניה חבל ארץ שקרץ לרבים. לאחר שנת 70 לספירה, כשגלו היהודים מארצם ונפוצו בארצות הים התיכון, התיישבו אחדים מהם באזורנו, אף בטרם צצו קהילות הנוצרים הראשונות. אמנם, היעדר תיעוד מונע מאתנו לקבוע במדויק את תאריך בואם, אך סביר להניח, שיהודים כבר ישבו במקום כאשר באה קטלוניה לעולם. ידוע שבמהלך המאה ה-9 כבר ישבו יהודים בברצלונה ובגירונה. כמו כן, שרידים ארכיאולוגיים שנמצאו בטראגונה ובטורטוזה מאפשרים לקבוע את נוכחותם כבר בתקופה הוויזיגותית. אך תיעוד המספק נתונים ממשיים על הקיום היהודי בשטח קטלוניה, קיים רק החל מן המאות ה-11 וה-12. בסעיף 10 לגרסה הראשונית של תקנון ה-"Usatges", שנידון בוועידת גירונה, בשנת 1078, יש אישור לעובדה שבערים הראשיות ובכפרים הגדולים כבר היו רחובות בהם ישבו יהודים.

למן המאה ה-11 ואילך, מתרבות הידיעות על קיומן של קהילות יהודיות. חלקן היו קהילות קבע, שכונו אלג'מה, ואילו אחרים התרכזו בקבוצות משפחתיות קטנות שנפוצו בערים ובעיירות. הנוכחות היהודית ברחבי קטלוניה עתידה להגיע לשיאה במאה ה-13 ולהימשך עד מחצית המאה ה-14. תקופה הנחשבת לתור הזהב של התרבות היהודית בקטלוניה.

תחילת שקיעתה של הקהילה היהודית החלה עם פרוץ המוות השחור, בשנת 1348, תקופה שהתאפיינה באי-יציבות חברתית ופוליטית רבה. אותה עת תלתה הכנסייה ביהודים את האשמה בכל הרעות החולות, דבר שהביא בהכרח לתקריות אלימות שיגיעו לשיאן בפרעות קנייא (1391) ויחרצו את גורלן של קהילות יהודיות רבות ברחבי קטלוניה.

להוגים אלה נודעה השפעה רבה בהגות היהודית ובמחשבתה. יצירתם של מלומדים אלה תושבי גירונה הביאה לכך שהעיר תתפרסם "כעיר ואם בישראל". לבסוף, מעניק המדריך גם את הכרת המשמעות שהייתה לוויכוח ברצלונה, בו נכח המלך ז'אומה הראשון (1263), ולוויכוח טורטוזה בראשות האפיפיור בנדיקטוס ה-13, פולמוס שהיווה מבוא לצו הגירוש העגום בשנת 1492. חמש מאות שנה לאחר הצו ההוא חובה לנו להשיב דרכים אלה מתהום הנשייה של ההיסטוריה, להניח להכירן ולהפיץ את מורשתן בדרך מושכלת ומודרכת. מדריכים כגון זה שלפניכם, שאינו מיועד אך ורק לתיר היהודי המבקש להכיר את שורשיו ואת מורשתו התרבותית, אלא גם עבור התיר הקטלאני המבקש להתוודע להיבטים בתולדות האזור, היבטים שנחבאו לא אחת או אף היו שנטו להתעלם מחשיבותם. מדריך זה נולד, אפוא, מן הרצון לחלוק ולהנחיל את הדרכים והשבילים הפיזיים והרוחניים בהם חלפו יהודי קטלוניה עד גירושם בשנת 1492. המדריך מגיש בפני התיר ארבעה מסלולים הפורשים את המורשת היהודית בקטלוניה ממזרח למערב ומתארים את ההיבטים הבולטים בתולדות הנוכחות היהודית. שרידיה של נוכחות זו מהווים קניין צנוע של אתרים ושרידים חומריים, אך רבי-עוצמה יחסית לשרידי המורשת הרוחנית. אלא שהוא אינו מוגבל רק לימי הביניים, ונוגע גם בימינו אנו, בביקור במצבת הזיכרון לפילוסוף היהודי הדגול, וולטר בנימין, ששם קץ לחייו בפורט בו, או לחלופין סיור ביקב בקאפסנאס המייצר יין כשר.

ברצוני לחתום מבוא זה בהתייחסות לכותר שלו "קטלוניה היהודית - מסע בארצות אָדום". בלשון המקרא מתייחס השם לממלכת אדום ההיסטורית, ששכנה מדרום מזרח לישראל של היום. התלמוד וחכמיו ייחסוהו אחר-כך לאימפריה הרומית ולרומא הנוצרית, שכן ראו בו מטונימיה לארצות הנצרות כולן, לרבות הממלכות הנוצריות בימי הביניים, שבצפון חצי האי האיברי. ממלכות כגון: אראגון ונבארה כונו בפי היהודים "ממלכות אָדום". השם ספרד, לעומת זאת, לא התפשט ברחבי חצי האי האיברי אלא מאוחר הרבה יותר, במהלך המאות ה-16 וה-17. לכן, טוענים חוקרים רבים שיהיה זה משום אנכרוניזם לקרוא לקטלוניה ספרד. בעסקנו בימי הביניים. אני מבקש להזמיןכם, אפוא, למסע "בארצות אָדום" ולהכיר את המורשת היהודית הנפרשת לרגלינו בכל רחבי קטלוניה.

ז'וזֵפֶ אַוֵּגֵט

ראש מחלקת קידום וטיפוח יזמות ומחקר

קטלוניה היהודית מסע בארצות אָדום

בשורות אלה יש לי העונג להציג את המדריך לקטלוניה היהודית. זהו המדריך הרביעי בסדרת מדרכי התיירות של קטלוניה, הרואים אור ביוזמת מנהלת התיירות הכללית. מטרת המדריך להעמיד בפני התייר את המרכיבים הבולטים ביותר במורשת ההיסטורית והתרבותית הקטלאנית. עם זאת, הספר שלפנינו איננו מדריך תיירים רגיל, כי אם מסמך המעניק גושפנקא ומכיר בחשיבותה של המורשת היהודית בקטלוניה.

קטלוניה היא ארץ מעבר. יש בה שפע דרכים ומסלולים היסטוריים שהיו לצומת דרכים עבור תרבויות שהעניקו עושר ומגוון להיסטוריה שלה. לשפע ולמגוון אלה תרמו גם הקהילות היהודיות, שחלקן יחד עם העולם הנוצרי בימי הביניים שאיפות, תקוות, גורל וסביבה. רבות נאמר ונכתב על הקהילות היהודיות בקטלוניה, ולמרבה המזל, חקר פיסה זו בתולדותינו נעשה בכל פעם מקיף ומפורט יותר.

עדויות לנוכחות יהודית קיימות כיום ביותר משישים ערים וכפרים ברחבי קטלוניה: ערים המשמרות מורשת מן המעלה הראשונה כגון ברצלונה או גירונה כמו גם רבעים יהודיים בולטים במקומות מוכרים פחות כגון: טראגונה, יאידה וטורטוזה. רישומה של תרבות זו מצוי גם על-פני השטח, כמו למשל במקומות סמליים כגון המונד'ואיק בגירונה ובברצלונה, שפירוש שמו: "הר היהודים". אך המורשת היהודית אינה מסתכמת רק בזו החומרית, כי אם ניכרת בעיקר בחשיבותה התרבותית הדו-ערכית. מחד-גיסא, תרומתם באה לביטוי בתולדות התרבות הקטלאנית עצמה, ביצירותיהם של רופאים מבית-הספר העברי לרפואה ברבעי הקאל בייאידה ובבסאלו. אישים אלה שימשו גם בבית-המלוכה של אראגון ובקרוב רוזני ברצלונה, יחד עם רשימה ארוכה של מתרגמי טקסטים מערבית, יוונית, עברית ולטינית מאת אבן סינא, קלאודיוס ג'לנוס והיפוקרטס, וכן יצירותיהם של מלומדים והוגים יהודים. מאידך גיסא, ניתן למצוא את נקודת מבטה של התרבות היהודית עצמה, דרך השפעתם של הוגי דעות ופילוסופים בני הקאל בגירונה כגון ר' משה בן-נחמן (רמב"ן), שהיה בקי ברזי הידע הקבלי וסמכותו ההלכתית תרמה רבות להתפשטותו של הזרם.

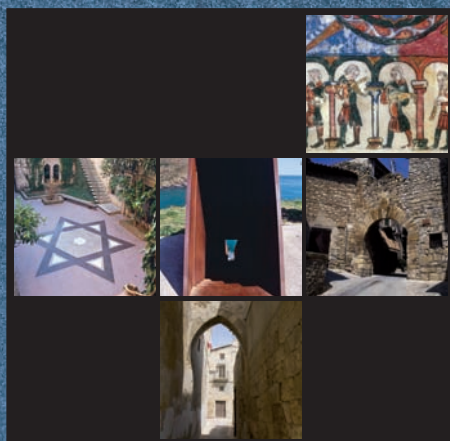
רחוב סנט יורנס, גירונה.

תוכן העניינים

5	דברי פתיחה. קטלוגיה היהודית: מסע בארצות אדום
7	הנוכחות היהודית בקטלוגיה
8	אורח החיים בקאל
9	גביית הכספים: הארגון היהודי בשטח הנסיכות
11	התערערות הדו-קיום
12	תוצאות המוות השחור
13	ויכוחים ומחלוקות. התנצרות וגירוש
15	סוף דבר
17	שבילי קטלוגיה היהודית
18	מבוא
20	דרך הרוחניות: מגירונה לפורט בו
32	בדרכי המסחר: מברצלונה לפוג'סרדה
41	בעקבות חכמי ספרד: מייאידה לסנטה קולומה דה קראלט
48	מסע בדרום קטלוגיה: מטראגונה לטורטוזה
55	תוספות
56	מפתחות להבנת המורשת היהודית
60	דמויות בולטות
61	תקציר כרונולוגי
62	כתובות שימושיות

קטלוניה היהודית

מסע בארצות אָדום

הג'נראליטט של קטלוניה
מחלקת קידום וטיפוח יזמות ומחקר

Generalitat de Catalunya
**Departament d'Innovació,
Universitats i Empresa**

9 788439 381785